

Ивана Радовановић • ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГЕ - адолесценти у Београду -

ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГЕ

адолесценти у Београду

Ивана Радовановић

Ивана Радовановић

ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГЕ
- адолесценти у Београду -

Београд, 2021.

Др Ивана Радовановић
ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГЕ
- адолесценти у Београду -

Издавач
Институт за криминолошка и социолошка истраживања
Грачаничка 18, Београд

Е-mail
krinstitut@gmail.com

За издавача
Др Ивана Стевановић

Рецензенти
Проф. др Зоран Илић, редовни професор у пензији, Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду
Проф. др Желимир Кешетовић, редовни професор, Факултет
безбедности Универзитета у Београду
Проф. др Дарко Маринковић, редовни професор,
Криминалистичко-полицијски универзитет

Компјутерска обрада текста
Славица Миличић

Дизајн корица
Ана Батрићевић

Штампа
Пекограф

Тираж
300

САДРЖАЈ

I ДЕО

ВАЖНЕ НАПОМЕНЕ ПРЕ ИСТРАЖИВАЊА

ФЕНОМЕНОЛОГИЈЕ ЗЛОУПОТРЕБЕ ДРОГЕ 11

1. Појмовне дилеме и одређења	13
1.1. Одређење појма „феноменологија“	13
1.2. Одређење појма „злоупотреба дроге“	15
1.2.1. Законско одређење феномена злоупотреба дроге	15
1.2.2. Одређење појма „зависност од дроге“	18
1.2.3. Одређење појма „злоупотреба дроге“ у овом раду.....	21
2. Илегална производња и промет дрога и организовани криминал	25
3. Транснационалност као конститутивни елемент организованог криминала у вези са дрогама	33
4. Незаконити послови у вези са дрогама и улични криминал.....	37
5. Размере злоупотребе дрога у свету	40
6. Размере злоупотребе дрога у Србији.....	44
7. Врста дроге и последице злоупотребе: психичка и физичка зависност.....	48
7.1. Карактеристике депресора.....	48
7.2. Карактеристике стимулативних дрога	50
7.3. Карактеристике халуциногенних дрога.....	51
7.4. Карактеристике канабиноида	52

II ДЕО

КАКО ЈЕ ФЕНОМЕНОЛОГИЈА ЗЛОУПОТРЕБА

ДРОГЕ ИСТРАЖИВАНА 55

1. Варијабле, начин испитивања, поузданост и валидност	57
2. Узорак испитаника	64
2.1. Структура узорка по узрасту	65
2.2. Структура узорка по полу.....	66

2.3 Однос између пола и узраста у испитаном узорку ученика	67
3. Инструмент, начин и време прикупљања података, обрада и анализа података.....	68

III ДЕО

ПРВИ КОНТАКТ СА ДРОГОМ ИЛИ ПРОБАЊЕ ДРОГЕ.....	71
---	----

1. Пробање дроге – фреквенција ученика који су једном или више пута пробали дрогу.....	74
2. Пробање дроге и пол.....	75
3. Узраст и пробање дроге.....	76
4. Постоји ли пораст броја ученика који пробају дрогу.....	78
5. Пол и узраст првог пробања.....	80
6. Врста дроге која се најчешће проба.....	81

IV ДЕО

КОРИШЋЕЊЕ ДРОГЕ.....	85
----------------------	----

1. Дефиниција и начин испитивања.....	87
2. Коришћење дроге – резултати истраживања.....	88
3. Однос пробања и коришћења дроге.....	91
4. Коришћење дроге и пол.....	94
5. Коришћење дроге и узраст.....	95
6. Врста дроге која се најчешће користи.....	97
7. Однос између коришћења дроге и неких поремећаја понашања.....	99
7.1 Бежање од куће и коришћење дроге.....	100
7.2 Бежање од школе и коришћење дроге.....	104
7.3 Физичко насиље у школи и ван школе (учешће у тучама) и коришћење дроге.....	107
7.4 Сукоби са законом и коришћење дроге.....	112
7.5 Коришћење дроге и коцкање.....	117
7.6 Пушење и коришћење дроге.....	119
7.7 Коришћење алкохола и коришћење дроге.....	121
8. Однос коришћења дроге са неким демографским и социопсихолошким карактеристикама адолесцената.....	124

8.1 Карактер места живљења и коришћење дроге.....	126
8.2 С ким испитаник живи и коришћење дроге.....	129
8.3образовање родитеља и коришћење дроге.....	132
8.4 Комплетност-некомплетност породице и коришћење дрога.....	136
8.5 Економско стање породице и коришћење дроге.....	139
8.6 Коришћење алкохола од стране оца.....	143
8.7 Успех у школи и коришћење дроге.....	146
8.8 Припадност вршњачким групама и коришћење дроге.....	150
8.8.1 Алкохол у вршњачкој групи и коришћење дроге.....	153
8.8.2 Коришћење дроге од стране других чланова групе и коришћење дроге од стране испитаника.....	155
8.9 Бављење спортом током школовања и коришћење дроге.....	157
9. Преглед резултата односа Коришћења дроге са неким поремећајима у понашању и социопсихолошким карактеристикама испитаника.....	161

V ДЕО

РАСТУРАЊЕ ИЛИ ДИЛОВАЊЕ ДРОГЕ.....	165
-----------------------------------	-----

1. Дефиниција и начин испитивања.....	167
2. Растурање (или диловање) дроге – резултати истраживања.....	170
3. Растурање дроге и пол.....	176
4. Растурање дроге и узраст.....	179
5. Однос између растурања дроге и неких поремећаја понашања.....	180
5.1 Бежање од куће и растурање дроге.....	182
5.2 Бежање од школе и растурање дроге.....	184
5.3 Физичко насиље (учешће у тучама) у школи и ван школе и растурање дроге.....	189
5.4 Сукоби са законом и растурање дроге.....	198
5.5 Коцкање и растурање дроге.....	199
5.6 Пушење и растурање дроге.....	202
5.7 Коришћење алкохола и растурање дроге.....	205
6. Однос растурања дроге са неким демографским и социопсихолошким карактеристикама адолесцената.....	208

6.1 Карактер места живљења и растурање дроге	209
6.2 С ким испитаник живи и растурање дроге.....	211
6.3 Образовање родитеља и растурање дроге.....	215
6.4 Комплетност-некомплетност породице и растурање дроге	218
6.5 Економско стање породице и растурање дроге.....	220
6.6 Коришћење алкохола од стране оца и растурање дроге.....	223
6.7 Успех у школи и растурање дроге	224
6.8 Бављење спортом током школовања и растурање дроге.....	228
6.9 Растурање дроге и вршњачке групе: однос са коришћењем алкохола и присуством дроге у вршњачкој групи	232
6.9.1 Коришћење алкохола у вршњачкој групи и растурање дроге	234
6.9.2 Коришћење дроге у вршњачкој групи и растурање дроге од стране испитаника	235
6.10 Навијање за неки клуб, чланство у навијачким групама и повезаност са злоупотребом дроге	237
6.11 Растурање дроге и однос са неким поремећајима у понашању и социопсихолошким карактеристикама испитаника – преглед резултата.....	241

VI ДЕО

ТРИ ОБЛИКА ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГЕ

И ИМПЛИКАЦИЈЕ НА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА	245
---	-----

1. Категорије испитаника код којих не постоји укљученост у злоупотребу дроге.....	248
1.1 Без било каквог контакта са дрогом	248
1.2 Само пробали дрогу	250
2. Категорије испитаника који злоупотребљавају дрогу – Три облика злоупотребе дроге.....	251
2.1 Само користе дрогу	251
2.2 Коришћење и растурање дроге	253
2.3 Само растурање дроге.....	257
3. Завршна слика о понашању ученика кад је злоупотреба дроге у питању.....	258

4. Импликације добијених резултата на праксу и даља истраживања	260
VII ДЕО	
ЗАКЉУЧЦИ.....	263
1. Закључци који непосредно произлазе из резултата истраживања	265
2. Препоруке	267
VIII ЛИТЕРАТУРА	271
IX ИНДЕКС АУТОРА	283

І ДЕО
ВАЖНЕ НАПОМЕНЕ ПРЕ
ИСТРАЖИВАЊА ФЕНОМЕНОЛОГИЈЕ
ЗЛОУПОТРЕБЕ ДРОГЕ

1. ПОЈМОВНЕ ДИЛЕМЕ И ОПРЕДЕЉЕЊА

Ретке су области науке и свакодневног живота са тако великим бројем непрецизних и нетачних појмова који у њима фигурирају, које су додатно оптерећене и негативним вредносним значењима, као што су понашања у вези са дрогама. У даљој и ближој прошлости, па и данас, у овој сфери се срећу изрази наркоманија, токсикоманија, хабитуација, зависност, адикција, узимање, коришћење, уживање, употреба, злоупотреба и још макар пет-шест других. Када се томе додају, оправдано, још и проблеми око значења појмова *организовани криминал* или само *криминал*, слика појмовне збрке је комплетна. Сви ти изрази, међутим, користе се с намером да означе и опишу у првом реду нелегално уношење у организам разних психоактивних супстанци, а онда и низ понашања у вези са њима. Предмет овог рада није решавање термилошких проблема који се јављају кад год се помене реч дрога - о томе постоје друге и врло садржајне теоријске расправе, вероватно произашле из чињенице да ти појмови садрже различита, па и међусобно непомирљива значења. Оне читаоце које те расправе занимају, а нарочито аргументи у прилог оспоравања и прихватања појединих од тих појмова ваља упутити на радове Радуловића (1995, 2003), Букелића (2004), Ловрићеве (2009), али и на друге ауторе чији чланци или монографије у наслову имају реч „дрога“. Сви они, између осталог, представљају квалитетне расправе о значењима поменутих појмова. У овој монографији, у овом првом одељку постоји само обавеза да се наведу значења појмова који се налазе у наслову монографије и зато ће о њима најпре и бити речи.

1.1. Одређење појма „феноменологија“

Израз „феноменологија“ је први у наслову монографије и зато његово одређење има својеврстан приоритет, иако је суштински од њега важнији израз „злоупотреба дроге“. Ова два израза су у већини случајева спрегнута у једну целину, али из практичних, па и логичних разлога њихово значење анализирано одвојено.

Сам појам „феноменологија“ је у релативно честој употреби у научној комуникацији. Упркос томе још не постоји општа сагласност око

његовог значења. Расправа о томе скренула би пажњу са феномена „злоупотреба дроге“ и зато ће она изостати. Из практичних разлога у овом раду је прихваћено значење које појам „феноменологија“ има у емпиријским радовима сличне природе. Према том значењу појам „феноменологија“ је *опис неке појаве* у узорку неке популације. Реч „опис“ подразумева утврђивање свих видова манифестација те појаве, како целине тако и њених делова, те учесталост њиховог јављања. То практично значи да ће израз „феноменологија“ у овом раду имати значење описа „злоупотребе дроге“ у свим оним појавним облицима који су одређени варијаблама којима је злоупотреба операционализована. Које су варијабле конкретно у питању биће очигледно у одељку који се односи на значење појма „злоупотреба дроге“. Наравно, сагласно емпиријском значењу „феноменологије“, уз тај опис нужно ће бити анализирана и учесталост свих облика појединачно и злоупотребе као целине.

Опис манифестација неке појаве и анализа њихове учесталости су, међутим, само први конститутивни елемент емпиријског схватања појма „феноменологија“. Други елемент је *анализа односа облика и учесталости појаве* која се проучава, са појмовима, односно феноменима који су блиске природе. Пошто је злоупотреба дроге у суштини поремећај понашања који је класификован као кривично дело, њеној природи су блиски неки облици понашања који су такође поремећаји, независно од тога да ли су или нису запређени кривичним законом или законом о прекршајима. Сагласно томе значење појма „феноменологија“ у овој монографији односи се и на *повезаност облика и учесталости злоупотреба дроге у узорку* адолесцената са неким сродним поремећајима понашања карактеристичним за тај узраст и статус ученика.

Трећи конститутивни елемент појма „феноменологија“ у његовом емпиријском схватању је повезаност облика и учесталости појаве, која се проучава, са неким демографским и социопсихолошким карактеристикама узорка, који се користи за анализу саме појаве. У овој монографији биће анализирана повезаност са око 20 карактеристика чија ће природа бити видљива у одељку о варијаблама.

Имајући све то у виду, под појмом „феноменологија“ ће се подразумевати опис и учесталост неколико облика понашања (11) који представљају злоупотребу дроге, повезаност ових понашања са другим поремећајима понашања и повезаност са изабраним демографским и социопсихолошким карактеристикама адолесцената из узорка.

1.2 Одређење појма „злоупотреба дроге“

Други израз у наслову монографије – чије је значење важно одредити, вероватно и важније од термина феноменологија – је израз „злоупотреба дроге“. Око њега, такође, постоје бројне несугласице научника и стручњака у пракси. Врло често он се поистовећује са изразом „зависност од дроге“ или „коришћење тј. уживање дроге“, па је важно описати разлике у значењима које о њима постоје у овој монографији. Али, не само њих него и разлике које постоје између одређења злоупотреба дроге у Кривичном законнику и одређења у овом истраживању. Идентификовање тих разлика у значењима није питање само језика, већ и чињенице да ове разлике значајно утичу и на операционализацију, односно на избор варијабли којима се ти појмови могу превести на област емпиријског испитивања. Како је то уобичајено, законско одређење неког понашања које има статус криминалног акта има приоритет и зато најпре о томе како је у Кривичном законнику Републике Србије операционализована синтагма злоупотреба дроге.

1.2.1 Законско одређење феномена злоупотреба дроге

Кривични законик Србије не познаје, наравно, термин „злоупотреба дроге“. Тај термин се користи у пракси и у научним радовима, као израз који апсорбује сва она понашања и све радње које су садржане у Глави 23 овог законика под називом „Кривична дела против здравља људи“, у члановима 246, 246а и 247.

Првим од тих чланова „Неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога“ запрећена је казна затвора лицу које неовлашћено производи, прерађује, продаје или нуди на продају или које ради продаје купује, држи или преноси, односно које посредује у продаји или куповини или на неки други начин ставља у промет супстанце или препарате који су проглашени за опојне дроге (став 1). У ставу 2 казна затвора запрећена је ономе ко неовлашћено узгаја мак или психоактивну конопљу или друге биљке из којих се добија опојна дрога или које саме садрже опојну дрогу. Ставом 6 санкционишу се лица која неовлашћено праве, набављају, поседују или дају на употребу опрему, материјал или супстанце за које зна да су намењене за производњу опојних дрога.

Казна затвора за та понашања у ставовима 1, 2 и 6 пажљиво је избалансирана и када је у питању минимум и када је у питању максимум

казне. Али и то није све. Законодавац посебно санкционише ако је дело из става 1 овог члана извршено од стране групе учинилаца или ако је субјект организовао мрежу препродаваца и посредника (став 3). Казна затвора у тим случајевима се креће од минималне казне од 3 године, па све до 15 година. Међутим, у случају да је дело из става 1 извршено од стране криминалне групе забрањена казна затвора је најмање 15 година (став 4).

Законодавац је такође предвидео и могућност ослобађања од казне за дело из става 1 до 4 овог члана, ако учинилац у току кривичног поступка открије идентитет онога од кога набавља дрогу.

Други члан из ове главе 23, односно друго кривично дело је „Неовлашћено држање опојних дрога“. Чланом 246а у првом ставу санкционишу се новчаном казном или казном затвора до 3 године особе које неовлашћено држе у мањој количини за сопствену употребу супстанце или препарате који су проглашени за опојне дроге. Такође и у овом члану, у ставу 2, дозвољена је могућност ослобађања од казне ако учинилац овог дела открије од кога набавља дрогу.

Синтагма „неовлашћено држање дроге у мањој количини за сопствену употребу“, заправо је законско решење којим се замењују термини „пробање дроге“ и, пре свега „коришћење дроге“. Та замена је логична и сврсисходна гледано са становишта процесног поступка, јер је доказивање „коришћења“ тежак, компликован и скуп поступак. „Неовлашћено држање у малој количини“ се доказује налажењем дроге код субјекта или у његовим просторијама, аутомобилу и слично, при чему се проблем може јавити у вези са дефинисањем „мање количине“, коју закон не прописује. Истраживачки проблем у овом раду јесте питање да ли постоји обавеза поштовања законског израза из члана 247 „мање количине дроге за сопствену употребу“ или се он једноставно може заменити изразом „коришћење дроге“. Преглед литературе иде апсолутно у прилог те замене, јер не постоји истраживање у коме се од испитаника тражи да каже да ли држи малу количину дроге и које су му намере с њом. Због тога се у овом истраживању користи израз „коришћење дроге“, а не држање у малој количини за сопствену употребу.

Члан 247, под називом „Омогућавање уживања опојних дрога“, у ставу 1 санкционише затвором у трајању од 6 месеци до 5 година особу која наводи друге на уживање (коришћење) опојне дроге или јој даје

дрогу да је ужива она или нека друга особа или ставља на располагање просторије ради уживања или на други начин омогући другој особи да ужива дрогу. Ако су та понашања учињена према малолетном лицу, душевно болесном лицу, лицу које је привремено душевно поремећено, лицу које је теже душевно заостало или лицу које се лечи од зависности од опојних дрога, или према више лица, или ко то дело изврши у установи образовања и васпитања или у њеној непосредној близини или установи за извршење кривичних санкција или у јавном локалу или на јавној приредби, или ако то дело учини службено лице, лекар, социјални радник, свештеник или лице запослено у установи образовања и васпитања, искоришћавањем свог положаја, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година. Ако је, пак, услед наведених понашања дошло до смрти неке особе, минимална казна затвора је 3 године, а максимална 15 година. У овом члану нема одредби о могућем ослобађању од казне, ако учинилац открије надлежним органима од кога набавља дрогу, јер набавке дроге и нема и јер је учинилац сâм носилац криминалних активности.

Чини нам се нелогичним решење да је за понашање из става 2 овог члана запрећена минимална казна затвора од две године затвора, док је за исто поступање са последицом наступања смрти само годину дана већа. Осим тога, пажљива анализа законских одредби у сва три наведена члана отворила би још нелогичности или проблематичних решења са становишта других наука, а не само кривичног права. Међутим, то није предмет којим се треба бавити у тексту који има за циљ да опише законско одређење појма „злоупотреба дроге“. Како се, дакле, из законског текста може видети, за законодавца је злоупотреба дроге „неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога“, „неовлашћено држање опојних дрога“ (у мањој количини за сопствену употребу) и „омогућавање уживања опојних дрога“ другим особама. Та три основна понашања пажљиво су операционализована низом других, тако да заиста постоји могућност поузданог и ваљаног сагледавања шта за законодавца значи „злоупотреба дроге“.

Проблем чини и то: а) што у законским одредбама нису само описи понашања него и њихове последице, б) што многа од тих понашања постоје као ретки случајеви и веома су непогодна за истраживање (изузев за студије случајева) и в) што је њихов значајан број немогућ или непримерен за популацију адолесцената. Последица тога је што се у номотетским истраживачким радовима само поједини

делови овог законског одређења злоупотребе могу користити. Пажљива анализа садржаја чланова 246, 246а и 247 показује да су нека од тих понашања присутна или могу бити присутна и код адолесцената и она треба да чине основни садржај операционалних дефиниција злоупотреба дроге у истраживачким радовима. Пре свега, то су понашања која се односе на продају, нуђење дроге другима, куповину и држање дроге ради продаје, посредовање у куповини или продаји дроге, навођење другог на коришћење дроге, давање дроге другима и, свакако, држање дроге у малој количини за сопствену употребу. Ова понашања чиниће темељ операционалне дефиниције и у овом раду.

1.2.2 Одређење појма „зависност од дроге“

Дефинисање појма „зависност од дроге“ само на први поглед чини се једноставно и лако. Да то и није баш тако, може се закључити и на основу постојања знатних разлика у одређењима датим од стране бројних аутора. Прве разлике тичу се значења израза „дрога“. Преширок списак супстанци које се могу подразумевати под овим појмом, као и под појмом „психоактивне супстанце“ и њихова међусобно различита природа, стварају бројне методолошке и истраживачке проблеме. Како наводи Букелић (2004), Светска здравствена организација дрогу је дефинисала као „сваку природну или синтетичку супстанцу која, унета у организам, изазива промене у једној или више функција организма“. Проблем је, међутим, што и по ставу те организације, поред класичних супстанци, под тим појмом треба подразумевати и алкохол, никотин, кофеин и разне друге супстанце које у већој или мањој мери имају та својства. Да би се избегле недоумице шта у овом раду садржи израз „дрога“ свака даља употреба овог израза *подразумева илегалне супстанце које спадају у познате четири групе: депресоре ЦНС-а, канабиноиде, стимулансе и халуциногене.*

Одређивањем појма дрога ни изблиза није решен проблем дефиниције зависности од дрога. У дефиницијама датим од стране домаћих аутора, међу којима су Милосављевић (2003), Станковић (2008), Ловрић (2009), Стакић (2013) и други, истиче се неколико важних заједничких елемената: 1) стање периодичне или хроничне интоксикације настале узимањем дрога; 2) снажна жеља и потреба за набављањем и поновним узимањем дроге; 3) немогућност апстиненције и тенденција

повећања количине дроге која се узима; 4) штетне здравствене последице и 5) поремећаји у понашању укључујући и професионалну неадекватност.

У појединим међународним класификационим и дијагностичким приручницима, дефинисање појма зависности врши се кроз одређивање извесног броја критеријума чије (не)испуњавање може значити постојање или непостојање зависности. У Међународној класификацији болести – десетој ревизији – ти критеријуми за одређивање појма зависности од психоактивних супстанци су:¹ 1) постојање јаке и непрекидне жеље за узимањем дроге; 2) немогућност контроле понашања у вези са дрогом, која се манифестују, између осталог и као повећање количине дроге која се уноси у организам, узимање дроге дужи временски период и слично; 3) апстиненцијални синдром након престанка или смањења количина дроге која се уноси у организам и поновно узимање дроге ради отклањања или ублажавања тог синдрома; 4) пораст толеранције на ту врсту дроге, која се манифестује потребом за уношењем веће количине дроге него раније да би се доживели ефекти који су доживљавани претходно уз мању количину дроге; 5) наставање са узимањем дроге, упркос знању о њеним лошим последицама; 6) смањење и погоршање когнитивних функција, напуштање ранијих интересовања, социјалних и професионалних активности и слично. Сматра се да – према овом класификационом систему – уколико се код једне особе у току године, појаве три или више симптома датих као критеријум, може рећи да код те особе постоји зависност од дроге. Сличне симптоме и критеријуме постојања зависности одређују и Дијагностичко-статистички приручници за менталне поремећаје Америчког психијатријског удружења (DSM-IV и DSM-V)². Како наводе Стакић (2013) и Жунић-Павловић и Поповић-Ћитић (2007) да би се дијагностиковала зависност неопходно је да се код особе током периода од годину дана утврди постојање бар три од наведених седам симптома: 1) толеранција на одређену врсту дроге, 2) немогућност апстинирања, 3) повећавање дозе дроге или скраћивање временских размака између два узимања, 4) немогућност прекида или контроле уноса дроге, 5) преокупираност активностима везаним за набавку и узимање дроге, 6) прекид важних социјалних и радних активности због проблема са дрогом и 7) наставак редовне употребе дроге

---

¹ Ови критеријуми су идентични за зависност од дрога, алкохола и других супстанци.

² DSM-IV i DSM-V: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders

и поред свести о постојању бројних социјалних, психичких и физичких проблема у вези са дрогом.

Иако се у овој монографији не испитује феноменологија зависности од дроге, па не постоји ни потреба потпуно прецизног дефинисања тог појма и одређивања за неку од понуђених дефиниција, потребно је истаћи постојање још неколико важних карактеристика зависности које се наводе у литератури. Према Међународној класификацији болести (ICD-10)³, у класификационом систему зависност од дроге је само један од четири облика узимања дроге. Поред њега постоје и „*акутна интоксикација*“, „*рилично узимање*“⁴ и „*штетна употреба дроге*“⁵. Четврти тип је „*зависност од дроге*“. Овај тип подразумева постојање психичке зависности, која се јавља код сваке врсте дроге, а манифестује се јаком, несавладивом жељом и потребом за узимањем дроге и модификацијама психичких функција различитих врста и интензитета. Психичка зависност не подразумева истовремено постојање и физичке зависности. Иако психичка зависност увек претходи физичкој, да ли ће постојати истовремено, зависи пре свега од врсте и количине дроге која се уноси у организам⁶ (Станковић, 2008; Ловрић, 2009). Физичка зависност, коју неки аутори нпр. Букелић (2004) називају и метаболичка зависност, подразумева пре свега немогућност апстиненције и постојање апстиненцијалног синдрома при престанку узимања дроге, повећање толеранције и потреба за повећањем количине узете дроге да би се спречила апстиненцијална криза (Букелић, 2004; Станковић, 2008).

Из свега што је наведено може се закључити да поремећаји у метаболизму, промене психичких функција, као и многобројне негативне социјалне последице које осећа не само појединац већ и његово окружење, доминирају и чине суштину стања које се означава као зависност. Како зависност од дроге није у фокусу интересовања у овом раду, напред речено је сасвим довољно да се стекне увид у

---

³ The International Classification of Diseases

⁴ Код овог типа се не ради о физичкој и психичкој зависности, нити о здравственим, социјалним или економским проблемима који су изазвани коришћењем дроге.

⁵ На овом нивоу узимања дроге, које подразумева њено уношење у временским интервалима, најчешће једном месечно, јављају се значајна оштећења социјалних и интерперсоналних односа и последице по здравље, социјалне и брачне односе уз евидентне економске проблеме.

⁶ Постојање физичке зависности није присутно код свих, већ код појединих врста дрога, пре свега опијума, хероина, морфијума и др.

карактеристике овог стања и најважније разлике између њега и „злоупотребе дроге“ као главног предмета истраживања.

1.2.3 Одређење појма „злоупотреба дроге“ у овом раду

Измењена социјална слика и модификације психичких функција су фактори који практично елиминишу могућност истраживања етиолошких фактора о томе зашто особа почиње да користи дрогу и, наравно, могућност превентивних интервенција у фази пре наступања зависности. Због тога „зависност од дроге“ и не може бити операционална дефиниција злоупотреба дроге у истраживачком смислу, иако је логично да свака зависност практично значи и злоупотребу. То не може бити ни феномен који се назива „ризично понашање“, јер он садржи понашања која не припадају истом простору (Радовановић и Радуловић, 2014). Из сличних разлога ни феномен „коришћење психоактивних супстанци“ не може покрити сав простор појма злоупотреба дроге, јер подразумева коришћење, односно унос у организам никотина, кофеина и низа других супстанци, што може, али и не мора имати било шта заједничко са оним делом злоупотреба који се назива диловање дрога. Поготову се не може претпоставити да је етиологија ризичних понашања или коришћења психоактивних супстанци иста са етиологијом злоупотреба дроге.

Из тих разлога злоупотреба дроге у овом раду је значајно другачије одређена, односно операционализована. У првом реду, она је схваћена као понашање које постоји пре успостављања зависности и, истовремено, другачијег садржаја од ризичних понашања или злоупотреба психоактивних супстанци уопште. То понашање, логички гледано, може бити „прво уношење дроге у организам“ и „повремено понављање уношења“. У терминима који су у свакодневној употреби то је „пробање дроге“ и „коришћење дроге“. Али ни пробање, а ни повремено коришћење дроге не исцрпљују сву варијансу злоупотреба дроге, јер постоји још низ понашања у вези са њом која су инкриминисана Кривичним закоником Републике Србије. С обзиром на то да се ради о популацији адолесцената мора се водити рачуна која су понашања у тој популацији примерена узрасту, али и о томе да та понашања имају макар минималну учесталост која је неопходна за примену одређених статистичких модела за анализу података. У конкретном случају, имајући у виду законска решења у члановима 246, 246а и 247, та понашања су продаја дроге, нуђење дроге другима, куповина и држање дроге ради

продаје, посредовање у куповини или продаји дроге и давање дроге другима. Сва та понашања, поново треба нагласити, односе се само на дрогу⁷ и инкриминисана су Кривичним закоником Републике Србије. Она су, дакле, друга врста понашања којима је злоупотреба дроге операционализована и заједно са „првим, уношењем дроге у организам“ или тзв. „пробањем дроге“ и „повременим понављањем уношења“ или тзв. „коришћењем дроге“ – чине садржај појма „злоупотреба дроге“ у овом раду.

Имајући у виду све што је напред речено, „злоупотреба дроге“ у овом раду је дефинисана као: 1) *Пробање дроге*⁸ или прво уношење дроге у организам, 2) *Повремено понављање уношења дроге у организам* или „*коришћење дроге*“⁹, 3) *Нуђење дроге другима*, 4) *Давање дроге другима*, 5) *Позајмљивање дроге другима*, 6) *Продаја дроге*, 7) *Посредовање у куповини или продаји дроге* и 8) *Куповина и држање дроге ради продаје*. Тих осам индикатора довољни су да се злоупотреба дроге као облик понашања на ваљан и поуздан начин опише. У тексту дефиниције из стилских разлога није речено како се процењује интензитет злоупотребе, већ само који су њени индикатори. Логично је, међутим, да се степен злоупотребе процењује учесталашћу ових понашања, а не на неки други начин, рецимо количином унетих, продатих, поклоњених или на други начин злоупотребљених појединих врста дроге.¹⁰ Степен злоупотребе се могао испитивати, па и дефинисати и „квалификованим облицима кривичних дела“ или висином запрећене казне за свако од наведених понашања, али би ти елементи дефиниције пре говорили о начину извршења дела и тежини последица, а не о опису понашања особе која злоупотребљава дрогу. Испитивање интензитета злоупотребе путем

---

⁷ Нешто касније ће бити речи о томе шта све обухвата појам дроге.

⁸ Строго узевши „пробање дроге“ ако се сведе на само једнократно уношење дроге у организам и не може да се третира као злоупотреба. Међутим, са психолошког и истраживачког становишта гледано, та врста понашања је веома важна и зато је саставни део оперативне дефиниције злоупотребе дроге. Тај поступак се може оправдати и чињеницом да ова монографија садржи феноменолошку, а не етиолошку анализу злоупотреба дроге. У етиолошкој анализи коришћење ове врсте понашања као индикатора злоупотребе било би логички недопустиво.

⁹ Законски израз за то понашање је „држање дроге у мањим количинама ради сопствене употребе“.

¹⁰ Ако се из списка индикатора изостави „пробање дроге“ онда би језички коректна оперативна дефиниција била следећа: злоупотреба дроге у овом раду одређује се као учесталост уношења дроге у организам, продаја, препродаја, нуђења, давања и позајмљивања дроге другима, те посредовања у куповини или продаји дроге.

учесталости појединих њених индикатора заправо је испитивање путем рецидивизма у чињењу појединих облика тих кривичних дела, што је класичан криминолошки приступ када се ради и интензитету криминалног понашања.

Навођењем седам индикатора (плус пробање дроге) којима је злоупотреба дроге дефинисана и испитивањем њихове учесталости обухваћени су сви релевантни и реално могући облици понашања у популацији адолесцената који су наведени у одговарајућим законским одредбама кривичног законика. Питање које се спонтано намеће је да ли те варијабле којима је злоупотреба испитивана припадају истом простору, односно да ли описују исто понашање. Та дилема је логична, јер је очигледно да понашања о којима је реч имају двојаку природу. Један облик тих понашања говори о уносу дроге у организам. Други облик је продаја, нуђење, позајмљивање, давање дроге другима, посредовање у продаји или куповини и друга понашања која евидентно не значе употребу дроге у смислу њеног уношења у организам. Обједињени у једну целину чине већину понашања у законском дефинисању кривичних дела када је дрога у питању. Искуства стручњака у пракси такође иду у прилог том обједињавању, јер се та понашања преплићу, али са истраживачког становишта гледано то се мора доказати. Тај процес доказивања налази се касније, у посебном одељку рада, а на овом месту треба само навести да та понашања недвосмислено чине једну целину.

На крају овог одељка о одређењу појма „злоупотреба дроге“, још неколико речи о коришћеним варијаблама за истраживање његове феноменолошке слике, али и о самом називу „злоупотреба дроге“. Скупу од седам понашања, која чине конститутивне елементе дефиниције тог појма, и „пробању дроге“ као првом кораку ка тој злоупотреби, додате су још три варијабле. Оне нису конститутивни елементи ове дефиниције, али доприносе бољем и прецизнијем опису те слике. То су: 1) Узраст првог пробања дроге, 2) Врста дроге која се најчешће проба и 3) Врста дроге која се најчешће користи. Уз те три и раније наведених осам варијабли, имајући у виду да ће бити испитиван и њихов однос са још неким поремећајима понашања и бројним социјалним и социопсихолошким својствима адолесцената, велика је вероватноћа да ће „злоупотреба дроге“ од стране адолесцената бити валидно и поуздано описана.

Као што се из највећег дела овог текста може видети, постоје два, по природи прилично различита али међусобно испреплетана, аспекта

операционалног одређења тог појма. Један аспект односи се на „унос дроге у организам“ или „коришћење дроге“¹¹, а други на тзв. „растурање дроге“¹², тј. продају, препродају, куповину, посредовање у куповини и продаји, давање дроге другима и слична понашања предвиђена Кривичним закоником Републике Србије. Управо због тога у овом раду се и користи израз „злоупотреба дроге“. Нажалост, тај израз у истраживачким радовима користи се за различите врсте понашања. Врло често он се користи у значењу „злоупотреба психоактивних супстанци“ (Стакић, 2013), иако постоји јасна разлика између тог значења и значења израза „злоупотреба дроге“. Она се најлакше уочава онда када се има у виду да се „злоупотреба психоактивних супстанци“ дијагностификује на основу макар једног од следећа четири симптома: 1) поновљено узимање супстанци које изазивају пропусте у обављању основних улога и обавеза код куће, у школи, на послу; 2) поновљено узимање супстанци у опасним ситуацијама; 3) рецидивизам у проблемима са законом због коришћења супстанци и 4) упорно коришћење супстанци и поред тешкоћа у личном животу и контактима са другим људима (Стакић, 2013:49). Како се може видети сви ти симптоми садрже „коришћење“ као основни облик понашања. У овом раду, међутим, истражују се и други облици понашања у вези са дрогом. У пракси, ти други облици се управо и називају „злоупотреба дроге“. Тај назив је коректнији и тачнији од свих других, јер се из искуства полицијских, па и судских органа зна да се контакти младих с дрогом не свде само на унос у организам него и на њену продају, препродају, куповину и друге облике понашања. Ти други облици су такође веома важни за изучавање, јер садрже велику друштвену опасност. Чињеница да постоји знатан друштвени интерес за њиховим проучавањем допринела је да се законско решење, у нешто измењеном облику, узме као основ за дефинисање појма злоупотребе дроге. Овом дефиницијом обухваћени су сви релевантни и реално могући облици понашања у популацији адолесцената који су наведени у одредбама чланова 246, 246а и 247 Кривичног законика Републике Србије. У односу на законско одређење ова дефиниција не садржи понашања као што су неовлашћена производња и прерада дроге, узгајање

---

¹¹ Израз који је много примеренији стварном стању ствари него „уживање“ (законски израз), употреба или неки трећи.

¹² Израз који није „најсрећније“ решење, али се бољи, упркос труду, није нашао. Израз „диловање дроге“ је превише засићен жаргонским призвучком.

мака или психоактивне конопље и још нека која су веома ретка или тешко замислива на адолесцентском узрасту.

Наравно и овом операционализовању „злоупотребе дроге“, као и самом називу тог феномена могу се упутити одређени приговори. Када се ради о његовом садржају, као мањкавост може се сматрати чињеница да је и шест облика понашања, који говоре о растурању дроге ретко присутно у адолесцентским узрастима, као и да овај начин апроксимације злоупотреба дроге не узима у обзир да ли се дрога продаје, поклања, нуди итд. Но, из многих разлога ти недостаци нису могли да се избегну. И поред тога постоји уверење да ће феномен злоупотребе са ових седам индикатора, плус са податком о пробању дроге и узрасту на коме се то чини, те подацима о врсти дроге која се најчешће проба и користи, бити описан на ваљан и поуздан начин.

Када је сам израз „злоупотреба дроге“ у питању, такође су могући значајни приговори. Назив „злоупотреба дроге“ није чест у науци. Његово порекло, како каже литература, је у медицини где је коришћен да означи унос дроге у организам независно од терапије која је прописана пацијенту. У међувремену, у многим земљама његово се значење свело на тај унос у организам као облик кривичног дела. У том значењу је масовно употребљаван половином седамдесетих и осамдесетих година прошлог века да би касније његова употреба била сведена на минимум, јер се стало на становиште да се њиме стигматизују људи који користе дрогу. Са појавом и експанзијом организованог наркокриминала он се постепено, али све чешће користи у правосудној пракси код органа откривања и гоњења, па и у свакодневном животу.

У овом раду он се користи пре свега због двојности облика понашања који су предмет истраживања, али и због тога што бољи израз који би објединио коришћење и растурање (диловање) дроге није могао да се нађе.

2. ИЛЕГАЛНА ПРОИЗВОДЊА И ПРОМЕТ ДРОГА И ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ

Није ни мало лако, а нема ни потребе, да се у овом одељку расправља о дефиницијама организованог криминала. Једноставно, то није предмет анализе у овој монографији. Заинтересовани који

размишљају на ту тему могу да погледају расправе о тим дефиницијама у радовима Стојановића (1989), Игњатовића (1998, 1999), Шкулића (2003), Бошковића (1998), Маринковића (2010), Абадинског (Abadinsky, 2003), Сингера (Singer, 1998). У овом одељку биће анализиран однос између организованог криминала и илегалних послова у вези са дрогама, јер је тај криминал одговоран за највећи део производње, транспорта и дистрибуције дроге.

Да би се потпуније сагледала специфичност те врсте криминала ваља најпре имати у виду неколико момената везаних за природу организованог криминала и, посебно, организованог криминала који се бави остваривањем профита пословима у вези са дрогама. Први од тих момената своди се на питање да ли је илегална производња и промет дрога природна и очекивана делатност организованог криминала. Већина теоретичара организованог криминала, расправљајући о његовим историјским и концептуалним коренима, сматра да је основни услов за појаву и егзистенцију организованог криминала свих врста, постојање нелегалног тржишта. У прилог томе наводи се став да је овај вид криминала доживео праву експлозију када је у Америци донет закон о забрани производње и продаје алкохола. Неки аутори иду чак и тако далеко да сматрају како организовани криминал у неком значајнијем обиму није ни постојао пре овог закона. Ако би се мишљење ових теоретичара прихватило, онда је ситуација са дрогом врло јасна. У тој области одувек постоји илегално тржиште, па је „природно“ да неке скупине људи, организованих на разне начине (у групе, породице, фирме, међународне корпорације и друге облике), снабдевају становништво том, због нелегалности, дефицитарном робом. Али нелегално тржиште није једини разлог рађања ни организованог криминала уопште, па ни наркокриминала.

На тај, рекло би се, „природан“ услов постојања и развоја „природно“ се надовезује и други конститутивни елемент: брза и велика зарада од инкриминишућих делатности производње и трговине дрогама. Нелегална делатност и велика добит за кратко време, су близанци специфичних друштвених односа у којима настаје и егзистира свака врста организованог криминала, па и наркокриминала. То је заправо типичан друштвени амбијент сваког организованог криминала. Када је дрога у питању његово постојање је лако уочљиво као уосталом и када су у питању неки видови порнографије, проституције, трговине оружјем,

уметничким предметима, људима и људским органима и другим делатностима. У свим тим случајевима постоји ситуација прожимања илегалне делатности и велике добити. Међутим, у многим областима организовани криминал није лако видљив, јер на први поглед све је исто као код легалних послова: постоји производ или набавка неке робе, постоје купци, продавци, великопродаја, малопродаја, увозници, извозници, дистрибуција и слично, али чим се мало детаљније и дубље погледа суштина и природа посла, види се насиље, застрашивање, корупција, монопол, нелегална производња или набавка робе.

Ови начини су управо типични за организовани криминал који илегално тржиште опскрбљује дрогом. То су заправо методе његовог рада. Насиље је толико изражено да га интензивно осећају и обични грађани. У њему доминирају убиства, најчешће професионална, претње, изнуде, уцене, отмице, разни облици застрашивања, елиминисање конкуренције. То насиље је најчешће усмерено ван сопствених организација, али није ретко да се примењује и према деловима организације 1) да се обезбеди послушност, 2) да се казне појединци који дају информације државним органима или другим криминалним организацијама и 3) да се казне они који не поштују вољу организације. То насиље примењују професионалци, плаћене убице, групе хулигана, корумпирани сарадници из власти, али и многи из посебно организованих екипа за ту сврху. Поред насиља омиљени метод организованог криминала је корупција и то пре свега политичара, утицајних појединаца у извршној власти, али и у правосудју, органима откривања и гоњења. Често примењивани метод према појединцима, фирмама или организацијама је тзв. пружање заштите или рекет. Ради се о тобожњој заштити послова или сигурности жртве уз врло високу цену коју та жртва мора да плати.

Наравно, организовани криминал у области трговине дрогама показује висок ниво инвентивности у проналажењу облика и примени насиља, корупције, рекета, али и многих других поступака. Њихов опис није сврха овог одељка и зато је ових неколико реченица напред довољно да се схвати сва злоћудност коју тај криминал, поред продаје дроге, поседује.

Као и код организованог криминала уопште и код организованог криминала чија је делатност производња и трговина дрога, битан услов јављања је спој нелегалне делатности тј. нелегалног тржишта и високе

добити. Известан број теоретичара оспорава ту тезу наводећи да: организовани криминал није настао када је у САД законом забрањено коришћење алкохола и неких услуга пошто је мафија ушла у Америку са таласом емиграната из Италије, 1800. или 1860. године, те да се бавила контролом над луком у Њу Орлеансу и тржиштем свећа; 2) да су се криминална удружења која имају својства организованог криминала као што су Коза Ностра, Тријаде, Јакузе¹³ појавила пре тога - сицилијанска и калабријска мафија 1860. год.; удружење „Небо и земља“ из кога су настале Тријаде основано је 1760. год., а Јакузе воде порекло од банди коцкара активних у 18. веку. Нико, међутим, па ни ти теоретичари не оспоравају улогу нелегалног тржишта и његове повезаности са великом зарадом. Тај став налази се у свим дефиницијама и концептима развоја организованог криминала. Логично је да су нелегално тржиште и велика зарада битан фактор јављања и организованог криминала у пословима са дрогом, али нелегално тржиште није и једини чинилац јављања ни класичног организованог криминала, па ни оног у пословима са дрогом. Такође, нелегалност тржишта није и једини извор велике зараде. Класични организовани криминал може се јавити и сасвим добро функционисати и кад постоје несташице неке робе. Оне могу бити изазване не само санкцијама других земаља, него и забраном од стране власти у конкретној држави. Могу бити изазване и монополима, па и тзв. контролисаним тржиштем. У свим тим ситуацијама као последица појављују се групе појединаца које, за сопствени рачун или за сопствени и рачун власти, решавају проблем.

Код послова са дрогом нема толико дилема о коренима јављања организованог криминала. Чини се да је дрога природна и очекивана делатност овог криминала, јер су у великом броју земаља и производња и транспорт и продаја, нелегална делатност. Међутим у неким земљама власт прећутно или полујавно допушта производњу, па и транспорт и трговину сировинама из којих се прави дрога или чак и сам финални производ. Можда ти примери не обарају тезу да је порекло наркокриминала у нелегалном тржишту, али свакако релативизују став да је то тржиште искључиви услов. Тој релативизацији доприноси и значајан утицај на јављање и класичног и организованог криминала, ратних сукоба, етничких сеоба, сиромаштва, неки културолошки фактори, па и

---

¹³ Коза Ностра италијанска мафија и амерички део сицилијанске мафије, Тријаде су кинеска, а Јакузе јапанска мафија.

лична својства појединаца као што су жеља за влашћу, богатством, нарцисоидност, ауторитарност и други. Не треба, наравно, заборавити ни улогу државе, њених тајних служби, јер и она некад има интереса да такав криминал постоји.

Други моменат кога ваља поменути у анализи природе организованог криминала односи се на позицију коју дрога и делатност у вези са њом имају на скали криминалне активности којом се на систематски начин баве људи ван закона организовани у посебна и по много чему јединствена удружења. Анализа тог статуса је важна не само за познавање концептуалних обележја организованог криминала уопште него и за боље познавање организованог криминала у пословима са дрогом.

Нажалост, покушаји „рангирања“ делатности организованог криминала нису дали богзна какво решење. Врста „посла“ којима се организовани криминал бави превише је разуђена да би то рангирање било успешно. Осим тога, не постоје ни јасни ни чврсти критеријуми за тако нешто. Правне класификације нису могуће због разлике у запређеним казнама између различитих земаља. У таквој ситуацији истраживачи решење проналазе у висини профита који поједине врсте организованог криминала остварују. То је прихватљив критеријум, јер се може универзално применити, али је проблем што многе земље не могу да дођу до тих података. Чак и ако дођу питање је колико су они поуздани. Но, узимајући све мањкавости у обзир, експерти Међународног монетарног фонда проценили су да свеукупни организовани криминал у свету има годишњи профит који је приближно једнак 2% од укупног светског бруто друштвеног производа. Тој енормној заради (око 500 милијарди долара годишње) највише доприносе најпрофитабилнији видови организованог криминала: трговина дрогама и трговина оружјем (Маринковић, 2010). То практично значи да организовани криминал у пословима са дрогом има примат у незаконитим зарадама. Сличан став имају и неки домаћи истраживачи. Према њима у свету доминирају организовани криминал дрогом, оружјем, сексуалним услугама, људским органима, дуваном (Маринковић, 2010). Неки аутори, међутим, примат дају прању новца, па тек онда трговини дрогом, што је некоректно, с обзиром да је прање новца супсидијарно у односу не примарне незаконите делатности којима се долази до „прљавог новца и у функцији је његовог озакоњења. Било како било, организовани

криминал у пословима са дрогом има несумњиво примат у структури кривичних дела којима се баве све врсте преступника организованих у групе, пословне фирме, агенције, инфилтрирани у политику или органе власти. Организовани криминал који се бави производњом и трговином дрогама је, дакле, доминантни облик организованог криминала уопште и зато заслужује посебну пажњу и интензивно научно истраживање конститутивних елемената, феноменологије, етиологије, модела превенције, посебних и другачијих процесних и кривичних закона, закона о извршењу кривичних санкција, те посебних анализа последица које оставља за собом, а нарочито утицај на законодавство, културу, привреду и политику земље.

Трећи моменат кога треба имати у виду у овом покушају да се одговори на питање да ли је организовани криминал који „ради“ са дрогом посебна, својеврсна врста организованог криминала или је у питању само разлика у врсти илегалне делатности, су његова структурална обележја. Организовани криминал уопште има неколико важних структуралних обележја.¹⁴ Прво од њих је тзв. „организациона структура“. Она се, кратко речено, своди на постојање групе од најмање три члана или агенције, удружења или предузећа које се бави на први поглед легалним пословима. Та иста шема налази се и код послова са дрогом. Друго обележје класичног организованог криминала је изражена и врло уочљива хијерархијска структура. Слично или исто хијерархијско устројство има и врста криминала која послује са дрогом. И у једном и у другом случају хијерархијски односи регулисани су неписаним правилима. Ипак чини се да су код послова са дрогом ти хијерархијски односи много више изражени и да су санкције за њихово кршење оштрије. Треће обележје је планирање илегалних активности и подела задатака. Ту је разлика много уочљивија. Организовани криминал у вези са дрогом нема или не мора да има континуирано планирање као класичан организовани криминал. Код послова са дрогом се само у почетку анализира и планира како се до дроге долази, како се и којим путем транспортује, како се врши продаја и слично и онда када се све то реши и задуже одређени људи за те послове више нема значајнијих активности осим контроле извршења. Једино се стално пази да неко од задужених људи у ланцу не почне да даје информације органима гоњења, да ради за себе или да сарађује и са другим клановима.

---

¹⁴ Идентификовање структуралних обележја дато је у радовима Стојановића (1989, 1990)

Када се ради о организованом криминалу у вези са дрогом и овом планирању и подели задатака чини се да је његова специфичност највише изражена у оном сегменту посла који се зове транспорт. Нема начина да се тај посао учини легалним или макар привидно легалним и зато тај део посла задаје највише брига. Како је већ познато да се највеће количине дроге крећу тзв. Балканском рутом¹⁵ или Путем свиле¹⁶ сталне препреке на том путу које представља полиција разних земаља захтевају сталну опрезност, па и честа нова решења.

Четврти моменат је природа илегалне делатности. Чини се да су ту ове разлике и специфичности организованог криминала са дрогом највише изражене. Класични организовани криминал, иако је и његово пословање илегална делатност, у неким случајевима или ситуацијама ту делатност прилагођава потребама становништва. На пример, увозом и продајом дефицитарне робе у санкцијама или несташицама. За криминал који се бави дрогом то се никако не може рећи. Његова делатност је непрекидно и у свим приликама на штету становништва.

У петом структуралном обележју нема никакве разлике између једног и другог типа организованог криминала. И један и други располажу флексибилном криминалном технологијом што практично значи да се не разликују у избору метода којима застрашују или уништавају противнике. И један и други, наиме, често користе претње, уцене, убиства, терор, рекет, корупцију и слично. Чини се ипак да криминал везан за дрогу има значајно чешћу и значајно бруталнију примену ових метода. Но разлика у учесталости и бруталности не може да буде основ за посебну класу криминала, јер су саме методе исте.

Шесто структурално обележје је тежња ка економској и политичкој моћи. Тежња ка брзој заради је опште својство организованог криминала и на први поглед ту не постоји специфичност врсте криминала који се бави дрогом. Међутим, разлике ипак постоје. Организовани криминал који је повезан са дрогом не бира начина да ту брзу зараду оствари. У том циљу он стално повећава количину дроге коју пласира не водећи рачуна

---

¹⁵ Преко Балканске руте пролази око 70 до 80% хероина и морфијума. Балканска рута се из Турске, као централне земље окупљања грана у два правца. Јужни правац се креће преко Грчке и Албаније или Грчке и Италије. Северни правац од Турске води преко Румуније, Мађарске и даље (Аустрије, Словачке, Чешке до Немачке) или из Турске преко Бугарске, Хрватске, Словеније и Аустрије. Наведено према Маринковићу (2010).

¹⁶ То је пут из Азије преко Русије, Белорусије и Украјине.

да је пласира и у редове деце или адолесцената. Осим тога овај криминал значајно чешће врши разбојништва, уцене, рекет и киднаповања такође са циљем да што пре дође до зараде. Истраживања такође указују и на повезаност криминала ове врсте са психопатијом (Regier et al, 1990; Радуловић, 1998). И код тежње за моћи постоје извесне разлике, али су оне више у нијансама и путевима постизања те моћи, него у врсти или интензитету тежње. Лидери и једног и другог криминала, наиме, желе копчу са политиком, оснивају странке или поткупљују политичаре, а разлика је у томе што они који раде са дрогом ретко кад наступају јавно, а ако то и чине, ти наступи су вишеструко замагљени јавно прихватљивим речником.

Седма структурална карактеристика класичног организованог криминала и класичног и оног у пословима са дрогом је успостављање везе са појединцима или органима власти, политичким партијама и странкама или, чак, заузимање одређеног, релативно важног статуса у органима власти, политици и странкама. Наравно, циљ и једне и друге врсте овог криминала је да се обезбеди заштита од кривичног прогона и утиче на стварање повољних околности за своје пословање. Чини се да у том повезивању нема разлике зависно од тога којом врстом илегалне делатности се организовани криминал бави. Већина аутора то повезивање са органима власти и политичким партијама сматра конститутивним својством организованог криминала. Сви српски криминолози бране став да је то нормално и очекивано својство без кога овај криминал не би опстао. Чини се ипак, да је претеривање. У пракси разних земаља су познати случајеви ниског интензитета организованог криминала који годинама ради без те „нужне копче“ са државом. Јесте да су њихове илегалне активности добро замаскиране, али то не мења суштину: повезивање организованог криминала са органима власти и политиком је правилност од које ретко, али ипак постоје извесна одступања.

Осма структурална карактеристика организованог криминала било које врсте је сарадња са легалним предузећима и банкама ради легализације добити. То тзв. „прање пара“ по нашим ауторима, на врху је поља рада и велика брига свих криминалних организација које имају иоле значајан профит. Савремени токови новца пружају много могућности за то, али добро организоване правне државе су формирале институције које знају свој посао и познају све начине на који се новац пере.

Девета карактеристика је интернационалност и мобилност. То су два квалитета својствена свакој врсти организованог криминала који претендује да ради у региону или ван њега. Чини се да у том својству не постоје разлике између класичног организованог криминала и оног који се бави дрогом.

Овај кратак опис структуралних својстава организованог криминала са нагласком на разлике или сличности између класичног и криминала у послу са дрогом, дат је са идејом да се покаже својеврсност тог криминала који ради са дрогом. За крајњи закључак о тој својеврсности потребно је још истраживања, али неке озбиљне назнаке те својеврсности очигледно постоје. Треба веровати да ће та идеја заинтриговати и друге истраживаче те да ће она бити потврђена или одбачена. И један и други резултат били би корисни, јер би пружили мање лутања и више сигурности у борби против овог облика криминала. Ако та својеврсност успе да се докаже онда он заслужује посебне анализе конститутивних елемената, етиологије, феноменологије, модела превенције, посебних и другачијих процесних и кривичних закона, закона о извршењу кривичних санкција, те посебне анализе последица које оставља за собом укључујући ту и утицај на законодавство, корупцију, привреду и политику земље.

О снази организованог криминала у пословима са дрогом биће говора у једном од наредних поглавља ове монографије.

3. ТРАНСНАЦИОНАЛНОСТ КАО КОНСТИТУТИВНИ ЕЛЕМЕНТ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА У ВЕЗИ СА ДРОГАМА

Транснационалност је израз који се у науци користи у последњих 50-ак година са намером да означи неколико врста организованог криминала чије настајање, делатност и/или спречавање захтевају или утичу на рад субјеката и државних органа више од једне земље. Ради се, дакле, о више типова илегалне делатности међу којима је и организовани криминал који се односи на илегалну производњу и промет дроге. Заправо та врста криминала је, чини се, једина која је готово увек транснационална, осим уколико једна земља није истовремено и произвођач и потрошач целокупне количине дроге произведене на њеној територији. Због тога је логично претпоставити да је транснационалност

конститутивна карактеристика, а не обично својство или начин рада организованог криминала везаног за послове са дрогом. И даље да та транснационалност треба да чини саставни део дефиниције ове врсте криминала.

Ако је та претпоставка тачна, онда ваља рећи да је одликује пет карактеристика, односно пет типова „прелажења граница“.

Први је „прелажење починилаца“ криминалних дела. Код илегалне производње и промета дроге то могу бити организатори транспорта, продаје, али и насилници који за рачун „фирме“ убијају појединце који крше норме понашања или су конкуренција у послу.

Други тип је „прелажење производа“. Ради се по правилу о нелегалним производима као што је дрога, али некад и о аутомобилима, антиквитетима, оружју и другим.

Трећи тип је „прелажење људи“. У питању је карактеристика која није својствена илегалној производњи и промету дроге, јер се мисли на трговину људима (женама, децом), али и класичних лопова, проститутки, просјака и других.

Четврти тип је „прелажење добити из нелегалних послова“. Ова карактеристика је својство свих облика организованог криминала, јер се зарађен новац мора легализовати или илегално унети у земљу.

Пети тип је „прелажење дигиталних сигнала“. Овај тип се односи на криминал који се манифестује порнографијом, нападима вируса на неки компјутерски систем или компјутерски пренос новца.

Развоју транснационалног организованог криминала са дрогом допринело је много фактора, али су неки од њих били пресудни. У првом реду то је постојање „привлачног тржишта“. Ако вође овог криминала осете да је становништво неке земље или регије „пријемчиво“ за коришћење дроге неће се либити да у ту земљу пренесу део својих илегалних активности, не само у виду продаје него и производње, у првом реду синтетичких дрога (место производње дрога природног порекла је дефинисано географском локацијом на којој се могу узгајати биљке из којих се дрога производи, нпр. кока биљка - кокаин или опијумски мак - хероин). Ово тим пре ако су у тој земљи велика потражња и добит, што је други фактор који иде у прилог развоју овог криминала. Трећи фактор су „меки закони“ неке земље, односно

непостојање законских прописа који бране производњу и промет дроге или, ако постоје, њихова лоша или никаква примена или, пак, ниске казне за та кривична дела. Четврти фактор је слаб рад органа гоњења и правосудног система или велика корумпираност тих органа.

У свим овим приликама транснационални криминал налази разлоге за своје настајање и опстајање, али не само онај који се бави дрогом него и другим илегалним активностима. Анализа тих активности показала би примат илегалне производње и промета дроге након чега, по неким неформалним изворима, гледано по учесталости, долазе послови као што су праће новца, корупција, трговина људима, трговина оружјем, тероризам, крађа интелектуалне својине, изазивање лажног банкрота...

Својерсност транснационалног криминала огледа се и у нешто другачијем начину организовања и функционисања, а не само у напред поменутиим елементима, нарочито оним који чине конститутивне елементе његове дефиниције. Тај начин организовања и функционисања нешто је другачији зависно од тога да ли се ради о активностима у држави у којој је домаћин (тзв. национални план) или активностима „преко границе“ (тзв. транснационални план). На националном плану су организација и начин рада исти или врло слични као код класичног организованог криминала у тој земљи. У структури организовања постоји изразита и јасна хијерархија, прецизно дефинисане улоге свих делова хијерархије, добро спроведена контрола рада чланова организације од самог врха до последњег нивоа, апсолутни и недодирљиви вођа организације који издаје наређења и задатке, од кога потичу све идеје и планови, честа и брутална употреба насиља, корупције и свих других начина својствених организованом криминалу, изражена жеља за монополем над илегалним тржиштем и брутално настојање да се тај монопол постигне. На транснационалном плану уместо великих криминалних организација због своје гломазности и велике вероватноће да ће неки члан погрешити, класична организација замењена је тзв. мрежама. Оне су задужене за илегалну производњу и промет, за пружање других криминалних услуга, за корупцију и друго. То је у начелу гледано софистициранији систем организовања, ефикаснији, бољи и безбеднији него класична организација организованог криминала у пословима са дрогом. Мреже транснационалног организованог криминала који се бави илегалном производњом и прометом дроге могу чинити појединци, предузећа, криминалне организације, али и неки други облици

организовања. Њихов профил, величину, чланство, циљеве постојања, начин функционисања, хомогеност и друга својства одређују се договором шефова криминалних организација које се повезују. Мреже заправо имају криминално језгро кога чине ови шефови криминалних организација и то језгро одређује улоге појединих делова мреже, њихове задатке, па и све остало. Њихово функционисање темељи се на међусобном поверењу шефова, на етничким, породичним или чврстим пријатељским везама.¹⁷ Структура мреже се у сваком конкретном случају прилагођава циљевима илегалне производње и промета дроге. Оне међутим могу бити формиране и за додатне послове паралелно са дрогом, могу бити употребљене и за легалне послове, али то више у циљу маскирања производње и промета дрогом. За већину мрежа у вези са дрогом је карактеристично да су строго затворене за нове чланове, да су максимално неприметне и да делују у нелегалним условима. За већину њих је такође карактеристично да имају интензивне и чврсте везе са политиком, па преко ње и са полицијом и правосудјем, те да им те везе омогућавају да легализују нелегално стечену зараду кроз инвестирање у нове послове.

Везе са политиком по правилу се успостављају корупцијом, али и уценама и застрашивањем или и једним и другим. Стварање тих веза, опет по правилу, почиње на нижим нивоима политике или државне администрације. Са млађим, али перспективним кадровима, јер су они јефтинији, па онда чекањем да ти појединци заузму боље положаје. Што то чекање постаје дужи, то дужи траје период корупције и плаћања, то је за организовани криминал тј. мрежу боље, јер тада и ти појединци постају део мреже иако формално нису њени чланови. Ти појединци се систематски користе за добијање информација о активностима полиције. Ако они временом заузму важна места у политици или држави онда се користе за заштиту од кривичног гоњења, али и за утицај на стварање политичке климе, па и законских прописа који им одговарају. Онда када ти појединци заузму важне позиције може се сматрати да су сама мрежа и њена активност потпуно заштићени. Највећи степен заштите, међутим, постоји када мрежа финансира неку политичку странку, када допринесе да ванпарламентарна странка постане парламентарна или када мрежа сама оснује странку и та странка уђе у коалицију са владајућом странком.

---

¹⁷ У свету криминала ове везе су најчвршће ако су створене у затвору, војсци и рату.

4. НЕЗАКОНИТИ ПОСЛОВИ У ВЕЗИ СА ДРОГАМА И УЛИЧНИ КРИМИНАЛ

Могућа су два полазишта у разматрању односа између дроге и уличног криминала. Прво од њих, тиче се кривичних дела која чине особе под утицајем дроге. У том полазишту веома је инструктивно истраживање Института за криминолошка и социолошка истраживања из Београда (Radulović, Ноšek, Momirović i Radovanović, 1998). Факторском анализом свих кривичних дела која су извршена од стране једног узорка пунолетних особа осуђених на казне затвора дуже од једне године добијена су четири типа, односно четири врсте тих дела. Две од њих односиле су се на кривична дела извршена од стране особа под утицајем дроге. Прва врста била су дела имовинског криминала, односно крађе и тешке крађе, учињене обијањем апотека, киоска, радњи са робом широке потрошње, станова и слично. Очигледно је да су та дела вршена како би се дошло до новца за куповину нових количина дроге. Друга врста су насилна кривична дела: разбојништва, отмице, убиства. И она су такође учињена да би се дошло до новца за дрогу.

Друго полазиште се односи на кривична дела која чине организоване криминалне групе и то оне које послују са дрогом. Мора се признати да је у тој анализи тешко раздвојити шта је учинак овог облика организованог криминала, а шта класичног или организованог криминала уопште. Због тога ће у овом одељку бити говора о том односу без обзира о којој се врсти организованог криминала ради. Важно је, међутим, имати у виду да кривична дела која буду овде поменути могу бити учињена и од стране организованог криминала који се бави илегалном производњом и прометом опојних дрога из простог разлога што је у природи тог криминала да се паралелно баве и другим „делатностима“, а не само дрогом (киднаповање, изнуда, убиства, корупција итд.) или да чињење разних кривичних дела користе као свој метод рада у циљу застрашивања, обрачуна са противницима или неких других разлога. Организовани криминал који се бави дрогом није имун ни на зараде од додатних криминалних активности, а поготову онда када се због појачаног ангажовања полиције у борби против дроге мора примирити извесно време.

Наравно, не треба очекивати да ће бити описана сва кривична дела која чини организовани криминал. Тих дела има много врста. Овде ће

бити говора само о оним делима која су најчешћи предмет рада тог криминала. Осим тога нека од тих дела су већ помињана нешто раније. На пример корупција, крађе и још нека. Нема потребе то понављати, поготову не кад је корупција у питању, јер је она више пута навођена као метод рада организованог криминала. Такође поменута су и кривична дела крађе, али овде треба нагласити да су за организовани криминал карактеристичне крађе аутомобила, уметничких предмета, цепне крађе. У јавности је познато да се за крађе аутомобила често користи израз „аутомобилска мафија“, да се цепне крађе систематски организују у туристичким местима, при неким спортским приредбама, а за њихово извршење се често користе деца. Организовани криминал је одговоран и за највећи обим просјачења. Његово омиљено подручје рада је и проституција. Сматра се у круговима полиције да око 20% укупне проституције организује и води организовани криминал. И то не само оне елитне него и оне најпримитивније, уличне.

Ипак се чини да је илегално коцкање примарна делатност организованог криминала када је у питању улични тип криминала. Та „љубав“ према коцкању потиче можда и због тога што је то „историјска“ делатност овог криминала. Организовани криминал је, наиме, доживео праву експанзију онда када су у Америци законски забрањени алкохол и коцкање. Од тада, па све до данас илегално коцкање је важан облик рада тог криминала. У његовим рукама је значајан обим спортских кладионица, укључујући ту и трке коња, али је његово присуство неизбежно и када је у питању производња и сервис машина и опреме за коцкарнице. Коцкање је омиљена делатност организованог криминала и зато што се посредством коцкања могу држати у шаци и многи чиновници на високим позицијама, па и сами чланови владе. Нарочито је у томе ефикасно тзв. компулзивно коцкање. Без обзира да ли се ради или не о компулзивном коцкању та врста посла повезана је са насиљем, проституцијом, проневерама, преварама, фалсификатима и низом других облика криминала нпр. крађама, преварама, убиствима, илегалним зеленашењем.

У том односу организованог и уличног криминала посебну пажњу привлаче два феномена: удруживање припадника организованог криминала и професионална убиства. Када је удруживање у питању и пракса и истраживања су показали да је први облик тог удруживања формирање *криминалних гангова*. Припадници тих гангова могу бити део

организованог криминала, али и не морају, могу само одрађивати део посла за тај криминал. Гангови су заправо слабије структуриране групе преступника окупљених на основу територијалног критеријума (припадници неког дела града) или сродности кривичних дела која чине. Њихови чланови су млађег узраста идентификованих са вођом или самим гангом, његовим називом, са јаким осећањем групне кохезивности и територијалне припадности. У вршење неког конкретног кривичног дела по правилу су укључени сви чланови ганга, ретко кад раде у деловима, односно у мање организованим целинама. Важан елемент њиховог функционисања је изазивање страха и несигурности код житеља локалне заједнице. Веома су популарни међу младима у чијој социјализацији постоји пуно слабих тачака. Иако нема емпиријских истраживања на ту тему утисак је да су групе навијача заправо пример криминалних гангова.

Други облик удруживања су *криминални синдикати*. За разлику од претходног облика овде се ради о добро структурираној целини две или више криминалне групе које се баве кривичним делима која доносе висок профит. Та формација има јасно дефинисане циљеве. Често криминалне синдикате чине удружене мафијашке породице специјализоване за неке криминалне активности, делимично укључене у политику и заштићене од кривичног прогона. У неким изузетним случајевима улогу криминалних синдиката преузима и сама држава, односно група мафијашких босова која држи власт у тој држави.

Посебан феномен у односу организованог и уличног криминала чине кривична дела која се, са криминолошког становишта гледано, могу окарактерисати као професионална убиства. Ради се у ствари о убиствима по уговору (тзв. уговорна убиства) извршена због неплаћених услуга, дугова, као порука другој криминалној организацији, односно групи организација, као одмазда, из личних разлога или неких непознатих мотива важних за лидера организације која наручује убиства. Сагласно томе жртве су најчешће вође или угледни чланови супарничке организације, неки пословни људи који се баве сивом економијом, појединци са којима постоји конфликт, појединци који су плаћени за услуге које нису учињене, корумпирани политичари и други. Та врста убистава тешко се доказује, јер су извршена од обучених људи који не остављају трагове, јер не постоје сведоци, без контаката лицем у лице између жртве и убице и често оружјем које нигде није регистровано или експлозивом. Цена за таква убиства зависи од жртава, њеног положаја у

нелегалном послу, у политици или структурама државе. Већ је речено да се та убиства тешко откривају због недостатка трагова, али и због тога што ни једна полиција у свету није припремљена за то. Такву припрему тешко је и извести, јер професионални убица не мора да потиче из подземља, да буде отпадник од друштва или припадник посебних полицијских или војних јединица. У земљама развијеног организованог криминала постоји маркет професионалаца и наручилац може да бира кога ће ангажовати. Тешкоће полицији у откривању доприносе и лична својства професионалних убица. Она се у разним изворима и врло оскудној истраживачкој литератури наводе као хладнокрвност, несклоност грешкама, без икаквог емоционалног реаговања, без породице или везаности за породицу, усамљени.

Наравно, претходно написано свакако не описује у потпуности ни професионална убистава, нити односе организованог криминала било које врсте са уличним криминалом. Поготову не представља комплетан опис уличног криминала кога чине појединци или групе под утицајем дроге и оног кога чине организоване криминалне банде. Али се могла стећи нека глобална, па можда и ваљана слика о последицама које грађани осећају на својој кожи због постојања класичног и организованог криминала који се бави дрогом. То је уосталом и био задатак овог одељка.

5. РАЗМЕРЕ ЗЛОУПОТРЕБЕ ДРОГА У СВЕТУ

Илегална производња дроге, кријумчарење, илегална трговина, па и само њено коришћење, у последњих неколико деценија 20. века, представљају озбиљан безбедносни проблем и претњу великом броју земаља у свету. Злоупотреба дроге, полако али сигурно, разара систем вредности и у друштвима успоставља правила којима доминирају закони организованог криминала чију једну од водећих делатности управо чине производња и трговина наркотицима. Према извештајима релевантних међународних организација бар 50% организованог криминала је у вези са наркокриминалом, а илегална трговина наркотицима чини између 2 и 7% међународне трговине (Костић, 2000). О размерама организованог наркокриминала говоре и подаци из извештаја UNODC (The United Nations Office on Drugs and Crime) према којима између 4 и 5% светске популације, односно око 200 милиона људи у свету повремено користи

дрогу¹⁸, док је редовно користи око 100 милиона.¹⁹ Иако се ти проценти нису превише мењали ни у следећем извештају ове организације за 2014, тај број нових корисника је, због глобалног повећања популације, већи за око 50 милиона. Када је у питању врста дроге која се највише користи, подаци међународних и локалних извештаја и истраживања, не разликују се превише и једни и други указују да су канабиноиди и на глобалном и на локалном нивоу најчешће коришћене дроге, са преваленцијом између 3 и 5% одраслог становништва. Друга по учесталости заступљена група дрога су дроге из групе стимуланса и то пре свега оне амфетаминског типа. Међутим, наводи се и да је употреба кокаина у порасту последњих неколико година, нарочито у Европи где га конзумира око 3% популације корисника дрога, а његово коришћење најчешће је код зависника старости између 15. и 34. године. Према подацима из 2010. године број корисника опијата процењује се између 26 и 36 милиона корисника од чега су готово половина корисници хероина (Jugović, 2004; UNODC 2006; Stanković, 2008; UNODC 2012; Radovanović i Lajić, 2016; UNODC, 2016).

О размерама коришћења дроге у Европи у популацији ученика средњих школа говоре и подаци из истраживања по методологији која се користи у Европском школском истраживању о употреби алкохола и других дрога међу младима²⁰. Прво такво истраживање, спроведено 1995. године (Hibell et al. 1995), показало је да је 11% ученика старости између 15 и 16 година, бар једном у животу користило неку од забрањених супстанци. Тај проценат је неколико година касније, тачније 2011. год. (Hibell et al. 2011) износио око 18%. У оквиру последњег извештаја, а према подацима прикупљаним током 2019. год. на узорку од скоро 100.000 ученика из 35 земаља, тај проценат је незнатно мањи – 17%. Треба напоменути да се подаци истраживања углавном односе на употребу канабиса који је, као и до сада, био најчешће коришћена илегална дрога у свим земљама из узорка. Тренд употребе канабиса указује на општи пораст између 1995. и 2019. године са 11% на 16% када је у питању употреба бар једном у животу, те са 4,1% на 7,4% када је у питању употреба у последњих месец дана. Као и у претходном циклусу ЕСПАД истраживања највећи проценат ученика који су током живота

---

¹⁸ UNODC, *World Drug Report 2006*. United Nations publication, Sales No. E.06.XI.10 и UNODC, *World Drug Report 2012*. United Nations publication, Sales No. E.12.XI.1

¹⁹ Редовно коришћење дефинисано као уношење у организам најмање једном месечно

²⁰ The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs - ESPAD

имали искуство са коришћењем неке од забрањених супстанци забележен је у Чешкој (29%), Италији (28%) итд., док је најнижи (испод 10%) у Украјини, Шведској, Норвешкој и неким другим земљама. Такође, подаци говоре да су у већини земаља стопе преваленције биле веће код дечака него код девојчица²¹ те да је у 16 земаља утврђено постојање статистички значајних разлика у корист дечака. Када је у питању узраст првог контакта са дрогом, око 2,5% ученика је пријавило да је први пут користило канабис на узрасту од 13 година или мање и то чешће дечаки него девојчице. Слични резултати добијени су када је у питању рани почетак употребе екстазија и кокаина.

После канабиса, најчешће коришћене недозвољене супстанце биле су екстази, ЛСД, кокаин и амфетамин. Такође, 3,1% ученика из узорка изјавило је да су најмање једном у животу користили синтетичке канабиноиде. Податак, који се у односу на претходне циклусе истраживања није променио, а који може имати значајне импликације на превентивне програме и стратегије јесте да скоро једна трећина ученика сматра да је канабис лако доступна супстанца.

Оно што је новина у последњем у односу на претходна ЕСПАД истраживања је испитивање тзв. high-risk употребе канабиса. Да би се проценило постојање високог ризика од проблема повезаних са канабисом у упитник је укључена CAST (Cannabis Abuse Screening Test) скала, односно Тест за испитивање злоупотребе канабиса²². Ови подаци показали су да је у просеку 4% (4,7% дечака и 3,3% девојчица) испитаника у овој категорији потенцијално у опасности од развоја проблема повезаних с канабисом (ESPAD Group, 2020).

Систематско праћење злоупотребе дроге са циљем сагледавања њених размера у различитим државама углавном је карактеристика развијених земаља. Тим истраживањима у великој мери доприносе научно-истраживачке институције и организације на националним нивоима. Једна од таквих организација је и Национални институт за злоупотребу дрога (National Institute on Drug Abuse - NIDA), који у сарадњи са Институтом за социолошка истраживања Универзитета у Мичигену спроводи редовна скенирања учесталости коришћења ПАС.

---

²¹ У просеку је 19% дечака и 14% девојчица најмање једном током живота користило недозвољене дроге.

²² Видети више у ESPAD Report 2019, str. 30

Према њиховим подацима на узрасту између 13 и 14 година, дрогу је пробало 26,8%. Тај проценат се са годинама старости увећавао и на узрасту од 15/16 година износио је скоро 46% ученика, док је на узрасту од 17/18 година скоро 54% ученика изјавило да је пробало/користило дрогу (Johnston, O'Malley & Bachman, 2002; Johnston, et al., 2004).

Занимљиво истраживање током 2019. године такође је спроведено на територији САД на узорку од преко 67.000 особа старијих од 12 година, под покровитељством Сервисне управе за злоупотребу супстанци и ментално здравље²³. Према резултатима овог истраживања проценат особа старијих од 12 година које су користиле неку од забрањених супстанци током претходне године порастао је са 17,8% у 2015. год. на преко 20% у 2019. Као и у већини истраживања подаци су показали да је најчешће коришћена дрога била марихуана и тај број је са 11% у 2012. год. порастао на преко 17% у 2019. години. Током тог истог периода број особа које су користиле кокаин остао је стабилан са тенденцијом пада (са 2,5% на 2%) (SAMHSA, 2020).

Према резултатима истраживања спроведеног у Аустралији у оквиру пројекта Аустралијског института за криминологију, марихуана је најчешће коришћена дрога. Према тим подацима, марихуану је користило преко 13% младих на узрасту од 12 до 19 година. Ови подаци потврђени су и у неким другим сличним истраживањима на сличним узорцима, па тако, истраживање које је спроводила аустралијска влада на узорку од 23.417 ученика старости од 12 до 17 година, такође је показало да је најчешће коришћена дрога марихуана, те да проценат оних који су је бар једном користили износи 25%. Тај проценат је, међутим, на узрасту 16 и 17 година знатно виши и износи 39%. Учесталост коришћења осталих дрога - кокаина, хероина, морфина и других, знатно је мања и креће се између 3 и 5% (Prichard & Payne, 2005).

Светски подаци указују на још једну занимљиву структуралну особину коришћења дроге. Наиме, према истраживањима више аутора дрога је доминантно распоређена у популацији становника мушког пола (Hindelang, Hirschi & Weis, 1981; Penning & Barnes, 1982; Elliott, Huizinga & Menard, 1989), док се у извештају UNODC (2016) наводи да мушкарци три пута чешће него жене користе канабис, кокаин или амфетамине, док је код жена заступљенија немедицинска употреба средстава за смирење.

---

²³ The Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA)

Исте или сличне тенденције утврђене су и у истраживањима домаћих аутора (Букелић, 2004; Југовић, 2004; Милосављевић, 2005; Миливојевић, 2007; Радовановић, 2010).

6. РАЗМЕРЕ ЗЛОУПОТРЕБЕ ДРОГА У СРБИЈИ

Података о злоупотреби дроге у Србији, нажалост нема довољно. Осим података из извештаја Института за јавно здравље Србије „Милан Јовановић Батут“ (ИЗЈЗС) о „стиловима живота становништва Србије за 2014. год.“ на које се позива и Стратегија о спречавању злоупотребе дрога за период од 2014. до 2021. године – других, систематски спроведених истраживања, нема. Иако значајно, не треба превидети да је ово истраживање спроведено на узорку популације узраста од 18 до 64 године. Када се има у виду да је, према ЕСПАД извештају за 2008, у Србији, први контакт с дрогом (најчешће са канабисом) највећи део младих имао на узрасту од 15 (48,8%) и 16 година (19,8%), а да је 3,0% ученика започело са конзумирањем ове дроге на узрастима пре девете године (ЕСПАД, 2009), јасно је да можда и најважнији подаци о злоупотреби дрога остају ван фокуса интересовања.

Оно што је у претходном периоду обележило тржиште дроге у Србији је присуство синтетичких дрога, истовремена употреба различитих врста дрога, заступљеност дрога у урбаним и руралним срединама, у свим друштвеним слојевима, националним и верским заједницама (Вуковић, 2011:44). У извештају о поменутом истраживању ИЗЈЗС наводи се да је у узорку популације узраста од 18 до 64 године, величине нешто преко 5000 испитаника, неку од илегалних дрога током живота користило 8% испитаника (10,8% мушког и 5,2% женског пола), као и да је та заступљеност нешто већа у популацији узраста од 18 до 34 године (око 13%). И у овом истраживању, као и у неким сличним истраживањима у свету, најчешће коришћена илегална дрога је канабис (једном у току живота користило је 7,7% испитаника) чија је употреба заступљенија код мушког у односу на женски пол (10,4% мушкараца и 4,5% жена). Употреба других илегалних дрога је знатно ређа и у популацији узраста од 18 до 34 године заступљена је са 2,5%.

Када је у питању истраживање употребе ПАС у популацији адолесцената на територији наше земље, важни су резултати већ

поменутих истраживања спроведених према ЕСПАД²⁴ методологији. Србија је у овом истраживању учествовала у три наврата, 2007, 2011. и 2019. год. Према наводима Радовановићеве (2015) резултати истраживања из 2007, спроведеног на преко 6000 ученика, показују да је око 15% ученика бар једном током живота користило неку од илегалних супстанци. Најчешће је то била марихуана, коју је најмање једном у животу пробало 6,7% ученика, док је 2,3% ученика користило марихуану или хашиш у месецу који је претходио истраживању. На основу извештаја о истраживању спроведеном током 2019. год. чини се да је ситуација ипак нешто боља, јер резултати говоре да је неку од илегалних супстанци током живота пробало 8,6% ученика из узорка, што је знатно ниже у односу на податке из претходне деценије, али и од просека за земље Европе који, према последњем истраживању, износи 17% (ESPAD Group, 2020).

Нажалост, новијих и детаљнијих података о злоупотреби дроге у Србији изгледа да нема или они постоје само у фрагментарним облицима. На пример, постоје подаци у оквиру појединих научно-истраживачких рова, докторских дисертација, по појединим службама, појединим здравственим установама када се ради о зависности или неким другим институцијама када је у питању пробање и коришћење дроге, али ни зависност ни пробање и коришћење дроге нису исто што и злоупотреба, нити могу да дају слику те злоупотребе.²⁵ Упркос томе, ти подаци се морају користити како би се стекла бар делимична слика о раширености овог поремећаја понашања.

Једно од важних истраживања, на локалном нивоу, обухватило је анализу информисаности и ставова ученика средњих школа у пограничном појасу Републике Србије и Мађарске. У питању је било истраживање спроведено 2012. год. у оквиру ИПА прекограничног програма Мађарска-Србија. Резултати су показали да је и у овом случају марихуана најчешће пробана дрога (на узрасту од 15-16 година пробало је 19,1% ученика из узорка из Мађарске и 8,8% ученика из узорка из Србије), да проценат ученика који су је пробали расте са узрастом (22% ученика из Србије и 24,6% ученика из узорка из Мађарске на узрасту 17-18 година), као и да се разлике између две земље са узрастом смањују

---

²⁴ Европско истраживање о употреби алкохола и других дрога. Истраживање се спроводи на сваке четири године, почев од 1995. год. на узорку ученика старости 16 година.

²⁵ Разлике између тих појмова анализиране су касније у одговарајућем делу рада.

(износи свега 2%). Да постоје разлике по годинама старости показало је и истраживање Рончевић и сарадника (2001). У истраживању спроведеном у Новом Саду на узорку адолесцената узраста од 15 до 19 година, марихуану (најчешће пробану дрогу и према овим подацима) пробало је 8,2% испитаника. Удео адолесцената који су пробали марихуану на узрасту од 15 година био је 10,8, на узрасту од 16 година 24,6%, а на узрасту од 18 година 27,7%. Станковић (2008) такође наводи да је марихуана дрога која се најчешће користи међу младима. Он наводи да је из узорка од преко 5000 испитаника узраста 11, 13 и 15 година дрогу пробало око 6% деце.

Организација Уједињених нација, почев од 2006. године, означила је регион Југоисточне Европе као регион са значајним порастом злоупотребе дроге. Илегална производња, кријумчарење и трговина дрогом представљају главни извор прихода и водећу делатност организованих криминалних група, као и један од најважнијих извора угрожавања безбедности на територији наше земље. Дроге које су предмет криминалног деловања организованих криминалних група су у првом реду кокаин, марихуана, хероин и синтетичке дроге. Земље Јужне Америке су и даље најзапаженији произвођачи кокаина, који се преко европских лука у Шпанији, Француској, Холандији, али у последње време све чешће и у Турској, Румунији, Бугарској даље кријумчаре ка земљама Југоисточне Европе, док у Србију углавном стиже преко Хрватске, Мађарске и Црне Горе. Када је у питању производња и кријумчарење хероина, тзв. Балканска рута је, и поред неопходних промена изазваних актуелним миграционим кретањима и тиме изазваном појачаном активношћу полиције, остала доминантна рута допремања хероина на територију Србије и то преко Бугарске, Северне Македоније, Косова и Црне Горе²⁶. Судаћи према последњим подацима МУП-а РС²⁷, у овој делатности на територији централне Србије водећу улогу имају албанске организоване криминалне групе са територије Косова и Метохије, што додатно отежава супротстављање овом виду организоване криминалне делатности. Марихуана као најзаступљенија дрога у региону, а вероватно и на светском нивоу, бележи константан даљи раст популарности. Томе у прилог иду и савремене тенденције легализације и декриминализације коришћења канабиса и производа од канабиса. Осим марихуане која из

---

²⁶ Процена претње од тешког и организованог криминала (2015). МУП РС.

²⁷ Процена претње од тешког и организованог криминала (2020). МУП РС.

Албаније, кријумчарским рутама преко Косова, Северне Македоније и Црне Горе допрема на територију Србије²⁸, на нашој територији могу се пронаћи и све веће количине марихуане произведене у домаћим илегалним лабораторијама. Томе у прилог иде и чињеница да се подаци и упутства о гајењу, заштити и начинима за повећање приноса могу лако пронаћи на интернету, те да је илегалну производњу прилично једноставно организовати у кућним условима. Према подацима истраживања о откривеним илегалним лабораторијама за производњу дроге на територији Републике Србије у периоду од 2003. год. до 2019. године, од 147 откривених лабораторија 136 је било намењено за производњу марихуане. Осталих 10 откривених илегалних лабораторија биле су намењене производњи синтетичких дрога (амфетамина, екстазија и метаквалона). Иако је њихов број знатно мањи, процена је стручњака – на основу капацитета и опремљености лабораторија, количине заплењене дроге, као и количине заплењене супстанце²⁹ – да оне знатно превазилазе потребе домаћег тржишта и да је највећи део произведене дроге био намењен кријумчарењу ван граница Србије, а да је тек један мањи део био намењен локалној дистрибуцији (Оташевић, Коларевић, Радовановић, 2019).

Из претходних редова несумњиво произлази закључак да је истовремено деловање у циљу смањивања понуде илегалних дрога на тржишту и потражње за њима, једини начин ефикасне борбе против наркокриминала и делатности организованих криминалних група у вези са дрогом. Србија располаже капацитетима који би ту борбу могли да учине успешном. Осим добро конципиране и усвојене Националне стратегије за спречавање злоупотребе дроге за период од 2014. до 2021. године и усвојеног Акционог плана за њено спровођење у периоду од 2018-2021. год. Србија располаже школованим кадром за борбу против дроге (студентима Криминалистичко-полицијског универзитета, Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, стручњацима Специјалне болнице за болести зависности, Института за ментално здравље и др.), али и интензивном међународном сарадњом са релевантним институцијама у окружењу. Оно што Србија нажалост нема

---

²⁸ Један део се кријумчари даље ка земљама Западне Европе, а други део остаје за домаће тржиште.

²⁹ Полиција у Србији открила је организаторе и произвођаче екстазија и запленила око два милиона таблета те дроге, као и неколико десетина тона киселине неопходне за њихову производњу.

или има само делимично је база података о корисницима дроге и научно доказани ефективни програми превентивног деловања. Без аналитичких података о распрострањености и структури наркоманије и без ефективних превентивних програма, ове претходно наведене претпоставке нису довољне за озбиљан рад на превенцији злоупотреба дроге.

7. ВРСТА ДРОГЕ И ПОСЛЕДИЦЕ ЗЛОУПОТРЕБЕ: ПСИХИЧКА И ФИЗИЧКА ЗАВИСНОСТ

У ранијем одељку, оном у коме је расправљано о значењу неких основних појмова у овом раду, изложен је и став да се под појмом „дрога“ подразумева свака природна или синтетичка супстанца, која ако се унесе у организам, изазива промене у једној или више функција организма (Букелић, 2004). Ближе одређење тог појма, учињено да се избегне сврставање алкохола, никотина, кофеина и других супстанци под појам „дрога“, свело је овај појам на четири групе супстанци. То су депресори централног нервног система, канабиноиди, стимуланси и халуциногени. То свођење треба имати у виду увек када се расправља о злоупотреби дроге у овом раду.

7.1 Карактеристике депресора³⁰

Ради се о веома широкој групи супстанци. У ту групу спадају 1) опијум и његови природни и синтетички деривати (морфијум, кодеин, хероин, метадон, хепнанон и др.), 2) седативи, 3) барбитурати и инхаланти (бензин, лепак, средства за чишћење). Најпопуларнији су свакако опијум, морфин и хероин.

Опијум се добија након прецветавања белог мака, зарезивањем чауре као фина супстанца која има врло разноврсна својства. У ранија времена ова супстанца је коришћена у медицини против болова и за ублажавање осећања стрепње и страха. Опијум се у тело најчешће уноси интравенски или пушењем. Први начин је значајно сложенији, јер садржи прилично компликован ритуал (кување и убризгавање у вену), али је

---

³⁰ Карактеристике појединих дрога и њихов утицај на физичко и психичко здравље описани су на основу монографије „Социјална психијатрија“ (Букелић, 2004), студије „Дроге и криминал“ (Станковић, 2008) и студије „Повезаност особина личности Ајзенковог спектра са поремећајима понашања у школи“ (Радовановић, 2010).

чешћи, брже делује, а ефекти су у виду смирености, илузија, гратификација себе, бежања у сан и друго. Када та фаза прође настају лоша осећања, депресивност и интензивна потреба за новим уносом дроге.

Морфин је дериват опијума. Првенствено је познат по јаком аналгетском дејству због ког се користи код тешко оболелих пацијената који трпе јаке болове и у ратним сукобима да ублаже болове од рањавања. Изазива еуфорична осећања, депресију и осећање кривице. Унос морфина такође изазива снажну физичку и психичку зависност. Врло брзо развија се и толеранција на дрогу, па је тако количина дроге која се уноси све већа и већа, све до количине која окончава уношење и живот особе.

Хероин је дрога настала хемијском интервенцијом над морфином да би се добио фармацеутски производ који ће ефикасније утицати на отклањање бола и истовремено изазивати мању (ређу, блажу) зависност. У овом другом делу постигнуто је, нажалост, потпуно супротно: то је најопаснија дрога данашњице, јер врло брзо изазива снажну психичку и физичку зависност. Врло брзо изазива зависност зато што у организму постоји више врста рецептора осетљивих на њега. Када наступи зависност, њене последице су прилично жестоке и драматичне. На медицинском нивоу јављају се функционалне тешкоће многих органских система. Међу психолошким последицама најпознатије су промене у афектима, пажњи, памћењу, промене у карактеру у правцу девијантности и друге.

Опијум, морфин и хероин су најпознатије и најчешће коришћене дроге из групе депресора. Осим њих, у нешто чешћој употреби су још метадон, руфинол, ГХБ и неке испарљиве супстанце. *Метадон* је синтетичка дрога која се користи ради ублажавања бола, али и у супституционалној терапији хероинских зависника у апстиненцијалним кризама. *Руфинол* је наркотик без мириса и укуса у облику таблета које се често узимају и растворене у пићу. То је дрога коју често користе силоватељи, и која у садејству са алкохолом смањује способност одбране и изазива антероградну амнезију, па се жртва не може сетити шта се десило. *ГХБ* је синтетичка дрога у облику прашка, без боје и мириса. Њене карактеристике су да релативно брзо делује (након 15 минута). Његов основни ефекат је побољшање расположења, смањење друштвених инхибиција и умањење моторичких способности. Појачана доза ове дроге изазива дубок сан у трајању од неколико сати. Због тога дрогу користе

многе криминалне групе у току отмице, крађа, провала и слично. Поред ових дрога у употреби су и неке *испарљиве супстанце* као што су лепак, боје, лакови, растварачи, бензин, средства за чишћење. У већој количини испарљиве супстанце изазивају ефекте сличне депресорима који делују на централни нервни систем. Због лаке доступности ове дроге су нарочито честе код деце и адолесцената, посебно код деце која живе на улици.

7.2 Карактеристике стимулативних дрога

Свакако тренутно најпознатија дрога из ове групе је *кокаин*. Поред њега у овој класи још су и амфетамин, екстази и још неке дроге. Своју популарност кокаин дугује јачању осећања физичке моћи, отклањању замора, чињеници да га користе виши друштвени слојеви, својствима афродизијака и још неким мање важним особинама. Зависност од кокаина успоставља се постепено, а његове најчешће манифестације су снажна еуфорија, потреба за сталном активношћу, осећај снаге, пораст самопоуздања, илузије и халуцинације. Дуже узимање кокаина доводи до промена у структури личности: расте импулсивност, смањује се толеранција на фрустрацију, расту аспирације ка криминалу. У почетку кокаин доводи до доброг расположења смањења телесног и менталног напора, предузимљивости, сексуалне дезинхибиције. У другој фази (*конфузно-делирантни стадијум*) јављају се пријатне халуцинације, илузије, стања анксиозности, раздражљивости, али може доћи и до психотичних реакција параноидног типа. Трећу фазу (*депресивни стадијум*) карактерише апатија, депресија и склоност насиљу. На медицинском плану кокаин изазива тахикардије, ширење зеница, пораст крвног притиска, повраћање, губитак тежине, проблеме са дисањем. На социјалном плану кокаин доводи до слабљења социјалних веза, прекида у комуникацијама, па чак и непријатељских односа због повећања агресивности и импулсивности.

Амфетамин је коришћен за одржавање стања будности, смањење апетита, за отклањање замора, за лечење хиперкинетичког синдрома, за лечење психоза. Након почетног пријатног узбуђења јављају се губитак апетита, општи немир, тремор, раздражљивост, неправилан срчани ритам, а дужа зависност или велике дозе изазивају халуцинације, повећану агресивност, па чак и конвулзије. Када су промене личности у питању,

амфетамин доводи до повећања параноидности, па чак и параноидне психозе.

Екстази је синтетички психостимулатор, али осим стимулативног има и наглашено халуциногено дејство. Откривен је у оквиру трагања за лековима за мршављење. Уношењем у организам релативно брзо изазива расположење, ослобађање од напетости, лакше успостављање контаката са другим особама, лакше ментално и емоционално функционисање, интензивније доживљавање боја и звукова. Међутим, екстази такође доводи до смањења потребе за сном, потискивања осећања жеђи, безразложне агресивности, оштећења неурона ЦНС-а, параноидних психотичних реакција, депресија, спазма и разних других тегоба, све до можданог удара и смртног исхода. Екстази врло често изазива озбиљну депресију која се мора лечити у болницама.

У ову групу спадају још и *кранк* и *спид*. Ефекти кранка су снажан либидо, стање будности, халуцинације које могу трајати и до 24 сата, па и дуже и други. Употреба ове дроге у дужем периоду доводи до агресивних и параноидних реакција, јаким халуцинација и слушних и визуелних, срчаног инфаркта, екстремне анорексије. *Спид* је популарни стимулатор централног нервног система чије коришћење изазива осећај повећане енергије, будности, узбуђења, одсуство умора, глади. Због изузетно брзог дејства постоји стална опасност предозирања. Дужевиремено коришћење има тешке последице у виду менталних и психичких сметњи, анорексије, плућне инфекције и многе друге.

7.3 Карактеристике халуциногених дрога

Најпознатија халуциногена дрога је ЛСД која омета нормалан рад неурона у мозгу. Последице су халуцинације, илузије, страх, паника, успорено расуђивање, поремећаји свести, агресивност, еротске сензације, хаотична смена осећања, подељеност личности, губитак контакта са реалношћу и многе друге. Честа и дуготрајна употреба ЛСД даје класичну слику психоза. Фатални исходи забележени су у виду самоубистава или поремећаја перцепције реалности, али и због престанка рада бубрега, јетре или едема мозга.

Осим ЛСД у ову класу спада и ПЦП или тзв. „анђеоски прах“, врло опасна дрога халуциногеног типа која ствара осећање еуфорије и поремећај перцепције простора и времена. Чак и мале дозе те дроге,

доведе до озбиљних поремећаја са симптоматологијом шизофреније, у првом реду видних и слушних халуцинација и осећајем лебдења. Халуцинације могу трајати и месецима након уношења дроге у организам. ПЦП изазива брзу толеранцију и снажну психолошку зависност.

7.4 Карактеристике канабиноида

Многи аутори не издвајају канабиноиде у посебну класу, већ их сврставају у класу халуциногена. Ипак, чини се исправније класификовати их према пореклу, јер халуцинације нису њихова примарна последица. Њихово порекло је у индијској конопљи, а зависно од поступка припреме конопље, разликују се две врсте дроге: *марихуана* и *хашиш*. *Марихуана* је мешавина исецканих сувих цветова, лишћа, стабљике и семенки ове конопље. То је дрога која се по правилу прва почиње користити у популацији младих.

Симптоми коришћења марихуане приметни су већ после пар минута и трају по правилу до пет сати, а у неким облицима (моторици и когнитивној сфери) и до десет сати. Први симптоми су убрзан рад срца, раширене зенице, а понекад и главобоља, мучнина и повраћање. Психичке последице марихуане се крећу од еуфоричног расположења са понеком илузијом, преко перцептивних сензација и анксиозности, па све до апатичности, немотивисаности за било шта, деперсонализације, необичних визија и честог и дугог спавања. Код оних који дуже употребљавају марихуану и то у већим количинама, јавља се потпуна неспособност за рад или учење услед губитка мотивације, затим губитак сваког контакта са реалношћу, неповезаност мисли, слабљење памћења, раздражљивост, агресивно и импулсивно реаговање. Ове последице постепено уводе појединца у субкултурални и маргинални свет из кога може изаћи само систематским лечењем и престанком узимања било каквог наркотичког средства.

Хашиш се производи од смоле из цвета индијске конопље. На тржишту се може наћи у облику табли које личе на смеђи хлеб или чоколаду. Његово деловање је зависно од више фактора, али највише од дужине стажа зависника и унете количине дроге. Последице коришћења хашиша су изражени и чести поремећаји перцепције, а нарочито перцепције простора и времена, халуцинације, параноидне тенденције,

паралисана воља, емотивна нестабилност, проблеми у памћењу, поремећаји координације покрета, хиперактивност, напади панике, па чак и дементност.

Дуготрајно узимање хашиша и марихуане може довести до појава психозе. У оба случаја, коришћење ових дрога најчешће постепено ескалира ка оним супстанцама које су опасније по последицама. То је класични пут кретања зависника од марихуане (и хашиша) и зато су потпуно неразумљиви и неприхватљиви захтеви појединих стручњака за легализацијом њеног коришћења.

II ДЕО
КАКО ЈЕ ФЕНОМЕНОЛОГИЈА
ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГЕ ИСТРАЖИВАНА

1. ВАРИЈАБЛЕ, НАЧИН ИСПИТИВАЊА, ПОУЗДАНОСТ И ВАЛИДНОСТ

У уводном делу монографије речено је да је злоупотреба дроге дефинисана са две врсте понашања: 1) Као учесталост уношења у организам било које психоактивне супстанце која припада групи депресора ЦНС-а, канабиноида, стимуланса или халуциногена и 2) Као учесталост продаје, нуђења дроге другима, давања дроге другима, позајмљивања дроге, посредовања у куповини или продаји дроге и/или куповине и држања дроге ради продаје. Конкретне варијабле којима је та злоупотреба дроге операционализована су:

1. Прво уношење дроге у организам или пробање дроге
2. Учесталост уношења дроге у организам или учесталост коришћења дроге
3. Учесталост продаје дроге
4. Учесталост нуђења дроге другима
5. Учесталост давања дроге другима
6. Учесталост позајмљивања дроге другима
7. Учесталост посредовања у куповини и продаји дроге
8. Учесталост куповине и држања дроге ради продаје (препродаја дроге)

Иако строго узевши не припадају дефиницији злоупотреба дроге, корисну и квалитетну слику тог понашања омогућавају још три варијабле:

9. Узраст првог контакта са дрогом
10. Врста дроге која се најчешће проба и
11. Врста дроге која се најчешће користи

Пробање дроге испитивано је као самоисказ адолесцента питањем у посебно конструисаном Упитнику о понашању ученика средњих школа у Београду које је гласило *„Млади људи данас из радозналости или неког другог разлога знају да пробају дрогу. Да ли сте некада до сада и Ви то*

урадили?“ . Предложени одговори били су у виду петостепене интервалне скале 1. Нисам ниједном, 2. Јесам једном, 3. Јесам два пута, 4. Јесам три пута и 5. Јесам више пута. Поузданост питања, мерена комуналитетом на главним компонентама изолованим факторском анализом била је више него задовољавајућа .936. Валидност питања дата као корелација питања са том првом главном компонентом била је висока .738.

Коришћење дроге испитивано је такође самоисказима ученика датим на питање „*Да ли сада понекад користите дрогу?*“. Предложени одговори у виду четворостепене скале били су: 1. Уопште не користим, 2. Користим само понекад, 3. Користим с времена на време, 4. Користим кад осетим потребу. Поузданост овог питања, такође у виду комуналитета, била је .927, а коефицијент валидности .773.

Четири облика понашања која значе растурање дроге, конкретно учесталост продаје, нуђења дроге другима, давања дроге другима и позајмљивања дроге другима, имала су заједничку потку у Упитнику која је гласила: *Верује се да међу младима постоји солидарност када се ради о дроги. Да ли сте Ви некад неком... (продали, нудили, дали, позајмили дрогу)?* Свако понашање је имало понуђене одговоре у виду петостепене интервалне скале и то: 1. Нисам ниједном, 2. Јесам једном, 3. Јесам два пута, 4. Јесам три пута и 5. Јесам више пута. Комуналитети те четири варијабле су: Продаја дроге .745, Нуђење дроге .696, Давање дроге .689 и Позајмљивање дроге .744. Коефицијенти валидности тих варијабли дати у виду корелација са првом главном компонентом су били .815 (за Продају дроге), .834 (за Нуђење дроге), .770 (за Давање дроге) и .783 (за Позајмљивање дроге).

Последње две варијабле растурања дроге, *Посредовање у куповини и продаји дроге* и *Куповина и држање дроге ради продаје* испитиване су питањима – посредовање је испитивано питањем „*Да ли сте неком другу или другарици помогли да прода или купи дрогу?*“, а Куповина па продаја дроге питањем „*Да ли сте некада купили дрогу, па је после из разлога који нису важни, продали неком другом?*“. Предложени одговори код обе ове варијабле били су исти као и код претходне четири. Поузданост посредовања у продаји или куповини била је .673 (комуналитет), а валидност мерена на исти начин као и код осталих .809. Поузданост варијабле која значи препродају дроге била је .731, а валидност .779.

Варијабле број 9, 10 и 11 добијене су на нешто другачија питања и другачије кодиране. Девета варијабла је прост одговор испитаника на питање колико је имао/имала година када је први пут пробао/ла дрогу. Наравно, прва могућност је био одговор да није пробао/ла дрогу. У случају да је било пробања уносио се узраст у виду целог (заокруженог) броја година. Варијабле 10 и 11 биле су у виду отворених питања. Та питања су гласила „Да ли знате које све врсте дроге млади данас најчешће пробају?“ и исто то питање само што се радило о коришћењу дроге.

Проблем који након избора првих осам варијабли којима је злоупотреба дроге операционализована своди се на питање да ли оне заиста описују злоупотребу дроге, односно да ли припадају простору злоупотребе или су то међусобно несродни облици понашања. Одговор на то питање уствари значи да ли ових осам варијабли валидно и поуздано покрива феномен злоупотреба дроге или је то само скуп варијабли који лоше репрезентује ту појаву. Ово питање валидности и поузданости се нарочито поставља у вези са односом уноса дроге у организам и пробања дроге, с једне стране, и варијабли које говоре о продаји, препродаји, посредовању у куповини и продаји дроге, односно растурању дроге, с друге. Свака од тих појединачних варијабли одабрана је на основу законског одређења злоупотреба дроге и чини се да сумње у валидност таквог операционализовања овог феномена не би требало да буде. Осим тога практично искуство полиције која ради на спречавању и сузбијању злоупотреба дроге, говори да сваки појединац који продаје дрогу или на било који начин дилује дрогу кад тад почне да је користи или обрнуто. Међутим, независно од тих аргумената истраживач је дужан да докаже валидност начина испитивања појаве коју проучава. Од неколико метода које му стоје на располагању за ту сврху свакако је најбоља факторска анализа скупа изабраног броја варијабли. Она на поуздан начин показује да ли те варијабле припадају истом феномену, шта је њихов латентни садржај, колики проценат варијансе проучаване појаве оне исцрпљују и још неколико елемената од којих је поузданост испитивања конкретне појаве предложеним варијаблама најважнији.

Због свега тога урађена је факторска анализа првих осам варијабли изабраних са намером да репрезентују злоупотребу дроге. Добијени резултати дати су у наредној табели.

Табела 1. Факторска анализа варијабли коришћених за испитивање злоупотребе дроге

Варијабле	Корелације варијабли са значајним компонентама		Комуналитети варијабли
	Прва	Друга	
Пробање дроге	.738	.625	.936
Коришћење дроге	.773	.574	.927
Учесталост продаје дроге	.815	-.284	.745
Учесталост нуђења дроге	.834	.007	.696
Учесталост давања дроге	.770	-.287	.689
Учесталост позајмљивања дроге	.783	-.361	.744
Учесталост посредовања у куповини и продаји дроге	.809	.140	.673
Учесталост куповине и држања дроге ради продаје	.779	-.353	.731
Процент објашњене варијансе	62,81	14,48	
Укупно објашњена варијанса			76,76
Поузданост Прве главне компоненте			.899
Значење компоненти: Прва је јасна Злоупотреба дроге дефинисана коришћењем и растурањем (диловањем). Друга је Пробање и коришћење дроге.			

Примењена метода ове анализе, тзв. метода Главних компоненти је на врло јасан начин показала да свих осам варијабли без икакве дилеме апроксимирају злоупотребу дроге. Тај закључак се очигледно може донети на основу врло високих корелација сваке варијабле са Првом главном компонентом (од .773 до .834). То практично значи да се резултат на овој Првој компоненти може сматрати мером укључености сваког појединачног испитаника у злоупотребу дроге. Та прва главна компонента исцрпљује чак 2/3 укупне варијансе свих осам варијабли. С обзиром на то да по природи методе главних компоненти Прва компонента најбоље репрезентује полазне варијабле, може се тврдити да је она и најбољи доказ да се злоупотреба дроге може анализирати као јединствен феномен коришћења и растурања, односно диловања дроге. Тим јединственим начином, односно истовременим коришћењем и уноса дроге у организам и диловања дроге добија се врло висока поузданост у анализи злоупотреба дроге (.899)³¹. Али и не само то. Ова анализа показала је да су сва питања о пробању, коришћењу или диловању дроге валидна и поуздана, о чему је претходно било говора, као и да се свако питање појединачно може користити у посебним анализама (на пример

³¹ Мера поузданости је Cronbach's Alpha тест.

само пробање, само коришћење или само растурање – на један или више начина).

Факторска анализа показала је, међутим, и нешто што је врло интересно и помало неочекивано. Друга главна компонента наине, има високе корелације само са пробањем (.625) и коришћењем дроге (.574). Остале корелације су ниске, али је врло важно да учесталост продаје, давања дроге другима, позајмљивање дроге другима и куповина, па продаја дроге са овом компонентом имају статистички значајне корелације негативног предзнака. Тај резултат показује да у узорку адолесцената постоје најмање два типа понашања. Један тип који се манифестује и уносом дроге у организам и њеним диловањем (продајом, препродајом и другим) и други тип који се манифестује само уносом дроге у организам (само коришћењем), али без диловања (продаје, давања дроге другима, позајмљивања и препродаје дроге). Да ли поред коришћења и растурања дроге (први тип злоупотребе) и само коришћења дроге (други тип злоупотребе) у простору ових осам варијабли постоји још неки начин злоупотребе дроге тешко је рећи. Та хипотеза о могућем постојању и трећег типа злоупотребе може се тестирати тек касније анализом сваког случаја појединачно. За сада је несумњиво утврђено: 1) да су осам варијабли које су употребљене за испитивање злоупотребе дроге валидни и поуздани индикатори тог понашања и 2) да злоупотреба дроге има најмање два облика понашања и то први, коришћење и истовремено растурање дроге и, други, само коришћење дроге (без растурања).

Претходном анализом структуре основних варијабли којима је злоупотреба дроге дефинисана учињен је тек први корак у анализи феноменолошке слике те злоупотребе. Како је раније речено, у одељку о значењу појмова, анализа феноменологије неке појаве подразумева и анализу њеног односа са појавама које су јој сродне. Пошто се у овом истраживању ради о узорку адолесцената, односно о ученицима средњих школа, то су као сродне појаве изабрани неки важнији поремећаји понашања својствени ученичком статусу. Још један разлог њиховог избора била је и могућност да су они допринели злоупотреби дроге или да су последице те злоупотребе. Ти поремећаји понашања су:

1. **Бежање од куће**, дефинисано као одлажење од куће дуже од једног дана, а да родитељи нису знали где су отишли.

2. **Бежање од школе**, дефинисано као изостајање из школе два или више узастопних дана, а да то нису знали родитељи,

3. **Физичко насиље у школи**, дефинисано као туча или учешће у тучи у простору школе

4. **Физичко насиље ван школе**, дефинисано као туча или учешће у тучи у непосредној близини школе

5. **Сукоби са законом**, дефинисани опажањем о сопственом понашању као кршењу закона.

6. **Коцкање**, дефинисано одласцима у кладионицу и активном учешћу у коцкању.

7. **Пушење**, испитивано у виду одговора „Не“, „Понекад“ и „Да“.

8. **Коришћење алкохола**, дефинисано као конзумирање алкохолних пића од „једном или више пута месечно“ до „једном или више пута дневно“.

Првих пет наведених поремећаја понашања испитивано је у виду петостепене интервалне скале у којој је ниски скор (1) „Потпуно нетачно“, а високи (5) „Потпуно тачно“³². Пушење (седми поремећај) испитивано је тростепеном скалом у којој је ниски скор (1) значио „Не пушим“, скор (2) значио „Понекад“, а скор (3) „Да, пушим“. Последња варијабла у овом сету „Да ли пијете алкохолна пића?“ испитивана је следећим предложеним одговорима: 1) „Уопште не пијем“, 2) „Пијем само понекад“, 3) „Једном или неколико пута месечно“, 4) „Једном или неколико пута недељно“ и 5) „Једном или неколико пута дневно“.

Осим са себи сродним појавама феноменолошка анализа злоупотреба дроге подразумева и анализу односа те злоупотребе са неким, у сваком случају, мањим бројем демографских и социјалних или социопсихолошких својстава адолесцената чије се понашање испитује. Избор тих својстава није ни мало једноставан, јер тих својстава има приличан број и сва могу бити релевантна за злоупотребу дроге. Ипак неко се ограничење мора учинити ма колико то трпело приговоре. У овом случају избор је на десетак својстава која су се чинила најважнијим и то:

1. **Пол ученика**. Природа варијабле је очигледно дихотомна.

---

³² Такве одговоре диктирала је основа питања, односно тврдња „Када могу, одем у коцкарницу да видим имам ли среће“.

2. **Место живљења**, испитивано перцепцијом испитаника карактера места: град, приградско насеље или село. Варијабла је номиналне природе.

3. **С ким живи**, испитивано самоисказом навођењем особа са којима живи у заједничком домаћинству. Варијабла је номиналне природе.

4. **Образовање оца** испитивано самоисказом о нивоу образовања (оца или супститута) на скали коју користи Републички завод за статистику. Варијабла је такође номинална.

5. **Образовање мајке** испитивано на исти начин. Исти је и карактер варијабле.

6. **Развод родитеља**, испитивано исказом испитаника о томе да ли су родитељи разведени или не. Варијабла је дихотомна, номиналне природе.

7. **Алкохолизам оца**, мерено исказима ученика на петостепеној интервалној скали о учесталости коришћења алкохола. Високи скор је значио често коришћење алкохола.

8. **Економско стање породице**, испитивано перцепцијом ученика економског стања своје породице на петостепеној интервалној скали. Високи скор је значио „Врло слабо“ економско стање у породици.

9. **Успех у школи** испитиван исказом ученика на класичној петостепеној скали успеха. Варијабла је интервалног карактера при чему је високи скор значио „Одличан“. „Успех“ се односио на претходни разред који је завршен.

10. **Бављење спортом**, испитивано питањем са три предвиђена одговора. Први је значио да се ученик не бави спортом, други да се бави неагресивним, а трећи да се бави агресивним спортовима. Варијабла је номиналног карактера.

11. **Често коришћење алкохола у вршњачкој групи**, испитивано одговорима ученика у виду дихотомних предложених одговора (Да и Не).

12. **Присуство дроге у вршњачкој групи**, испитивано у виду дихотомних предложених одговора (Да и Не).

Иза коришћења ових варијабли стоји идеја да се слика злоупотреба дроге нешто детаљније опише. Секундарни циљ је да се открије да ли неке од тих варијабли представљају могуће чиниоце те злоупотребе или бар упућују у којој области те чиниоце треба тражити. Овај секундарни циљ ваља узети са знатном резервом и усмерити се пре свега ка тим областима. Из простог разлога што изабране варијабле покривају врло мало простора могућих чинилаца, али и зато што се феноменологија описује методама дескриптивне или непараметријске статистике које нису довољно компетентне за истраживање утицаја.

2. УЗОРАК ИСПИТАНИКА

Узорак испитаника извучен је као двоетапни, случајни узорак из популације која је дефинисана као популација ученика средњих школа у Београду, оба пола, узраста од 15 до 19 година, односно од првог до четвртог разреда, који говоре и пишу на српском језику и који су у моменту истраживања били вољни да одговарају на питања у упитнику и физички и ментално способни за то. Прва етапа била је случајни избор школа из списка средњих школа у београдским општинама. Тај избор извршен је извлачењем редног броја школа написаног на парчету папира. Школе су биле подељене у неколико категорија по врсти образовања, па је из сваке категорије извучен број школа који је одговарао пропорцији те врсте у укупном броју школа у Београду. Тако су у узорак школа извучене три гимназије, шест средњих стручних школа и једна уметничка школа. Гимназије у укупном броју школа чине 26%, средње стручне чак 60%, а уметничке 14%.³³ С обзиром да је у полазној етапи узорка величина узорка пројектована на број од 1000 ученика планирано је да се у гимназијама испита 260 ученика, у стручним школама 600 и у уметничким 140 ученика. Такође је било планирано, имајући у виду просечан број ученика у одељењима и могуће природно осипање тог броја (недоласци у школу), да се у свакој школи испита по једно одељење у сваком од четири разреда.

Друга етапа у избору ученика била је избор одељења у сваком од разреда. То је такође урађено случајним избором.

---

³³ У полазном кораку избора узорка нису узете у обзир школе за ученике са посебним потребама.

Нажалост, планирани број ученика по одељењу није се показао тачним, што због мањег броја ученика по одељењу у неким стручним школама, али и због значајног одсуства ученика из школа, па је зато укупан број испитаних ученика био знатно мањи од 1000. Из тог разлога извршено је поновно испитивање у резервним школама изабраним још у току првог корака по истом принципу. Ово друго испитивање извршено је у једној гимназији, три средње стручне школе и једној уметничкој школи. Пропорција по врсти школа у овом другом испитивању није битно нарушена (једна средња стручна школа више је испитана и мањи број ученика у уметничкој школи), али је број испитаних ученика знатно превазишао потребну разлику до 1000. Разуме се, није се могло испитивати по пола одељења у сваком од четири разреда, колико је отприлике било потребно да се надомести та разлика, па је тако укупан број испитаних ученика, у првом и поновљеном испитивању, са ваљаним материјалом, достигао цифру од 1287.³⁴ Независно од ових одступања у поновљеном испитивању, рачунајући ту одступање у врсти школе и броју ученика, овај узорак се може сматрати репрезентативним. Имајући то у виду добијени резултати феноменолошке анализе злоупотреба дроге се могу третирати ваљаним, а закључци који из те анализе произлазе могу се генерализовати на укупну популацију ученика средњих школа у Београду. Оно што такође треба имати у виду при оцењивању овог узорка и његових домета јесте чињеница да су испитивања извршена у потпуно анонимној ситуацији (анонимни упитници и психолози као анкетари) уз добровољни пристанак сваког ученика. Најзад, ваља истаћи да је и просторни распоред школа ишао у прилог закључку о репрезентативности узорка, јер је истраживање извршено у општинама Савски венац, Нови Београд, Звездара, Чукарица, Обреновац, Стари град, Врачар и Земун.

2.1 Структура узорка по узрасту

Уобичајено је, нарочито у емпиријским истраживањима, да се узорак који се испитује, осим општих карактеристика опише у односу на нека битна обележја ентитета у њему. У првом реду ради се о распореду испитаника по годинама старости и по полу.

---

³⁴ Број ученика чији упитници нису могли да се сматрају ваљаним био је 7%.

У овом првом обележју не могу се очекивати неки значајнији резултати, јер је распон година сувише мали, од 15 до 19, али је веома важно утврдити постоји ли битно одступање од нормалне расподеле.

На срећу то није случај и, како се то може видети у наредној табели, може се тврдити да распоред испитаника по годинама има класичну слику нормалне расподеле.

Табела 2. *Распоред ученика по годинама узраста*

Године узраста							Просечан узраст	Станд. одступања
	15	16	17	18	19	Укупно		
N	135	290	381	365	116	1257	17,04	1.147
%	10,5	22,5	29,6	28,4	9,0	100,0		

Класична слика нормалне дистрибуције огледа се у чињеници да је реалан распон година старости у узорку 5 година, од 15 до 19, да је средина тог распона 17. година и да се баш у тој години налази и просечна старост, тј. аритметичка средина узраста реда величине 17,04. У том средишњем узрасту је и највише ученика (381 или 29,6%). Такође се огледа и у податку да је изнад аритметичке средине, у годинама 18 и 19 нешто више (3 процента) од трећине ученика (тачно 37,4%) и да је испод те средине скоро исти број ученика – једна трећина или 33% тачно. Најзад и на самим крајевима дистрибуције број ученика је скоро исти: 10,5% у доњем разреду и 9% у горњем разреду. Нормалност дистрибуције је важна и са још једног аспекта. Она омогућава да се реално сагледа утицај узраста на злоупотребу дроге, а довољан број испитаника у сваком од разреда дозвољава примену разноврсних статистичких метода у опису облика злоупотреба дроге и опису учесталости тих облика.

2.2 Структура узорка по полу

Друга важна карактеристика узорка која се мора узети у обзир, ако се жели репрезентативни узорак, је пол ученика. Позната је чињеница да полне разлике утичу на многе видове понашања и да се о репрезентативности таквог узорка не може говорити ако у једном од тих својстава постоји недовољан или значајно мањи број субјеката. И даље, недовољан број у том делу узорка онемогућава било какву озбиљну анализу учесталости злоупотребе дроге или њених облика. Осим тога, мањи број испитаника унутар једног од полова онемогућава одговор на

питање да ли облици и учесталост злоупотреба дроге стварно постоје међу припадницима тог пола или је добијени резултат артефакт због познате мањкавости малих узорака.

Како се из овога напред може закључити, расподела испитаника по полу је вишеструко важна и зато је у сваком узорку то обавезан начин његовог описа. Та расподела по полу, када је ово истраживање у питању, дата је у табели број 3.

Табела 3. Структура узорка по полу

	N	%
Дечаци	611	47,47
Девојке	675	52,45
Укупно	1286	100,0 ³⁵

Прво што се може уочити из ове табеле то је блага петопроцентна превласт девојака у узорку. Наравно да за то постоје разна могућа објашњења, али она нису предмет интересовања ове монографије. Да ли се ради о случајним разликама или је то зато што у популацији има више девојака, сасвим је ирелевантно за ово истраживање. За њега је важно да није унапред планирано колико ће дечака, а колико девојака бити испитано и да на постојећи однос нису утицале било какве манипулације у организацији истраживања. Постојећа разлика је сасвим случајно настала гледајући са становишта истраживања, али је веома важно да она није статистички значајна. И даље, важно је да и у једном и у другом полном својству постоји довољан број испитаних ученика да би анализе биле ваљане.

2.3 Однос између пола и узраста у испитаном узорку ученика

Мало је вероватно да би разлике у броју дечака и девојака унутар једног годишта могле утицати на резултате феноменолошке анализе злоупотреба дроге пошто тих разлика нема на нивоу целог узорка, али и та мала вероватноћа диктира да се у опису узорка покаже тај однос полова унутар година узраста. Резултат анализе те дистрибуције дат је у наредној табели.

---

³⁵ У једном случају ученик је прескочио да каже ког је пола

Табела 4. Однос између пола и узраста у испитаном узорку

Узраст	Пол						
	Женски		Мушки		Без података	Укупно	
	N	%	N	%		N	%
15 година	71	10,5	64	10,5		135	10,5
16 година	143	21,2	147	24,0		290	22,5
17 година	200	29,6	181	29,6		381	29,6
18 година	198	29,3	166	27,2	1	365	28,4
19 година	63	9,3	53	8,7		116	9,0
Укупно	675	100	611	100	1	1286	100

Према подацима наведеним у овој табели распоред полова по годинама узраста има скоро идеални облик нормалне расподеле. Број дечака и девојака унутар једног годишта скоро је идентичан гледајући проценте и зато у феноменолошкој анализи не треба очекивати изненађења која би имала подлогу у могућој разлици у броју припадника једног или другог пола.

3. ИНСТРУМЕНТ, НАЧИН И ВРЕМЕ ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА, ОБРАДА И АНАЛИЗА ПОДАТАКА

Сви подаци који се односе на феноменологију злоупотреба дроге прикупљани су Упитником о понашању ученика средњих школа у Београду. Сва питања, осим два која су се односила на врсту дроге која се најчешће проба и врсту дроге која се најчешће користи, била су са предложеним одговорима. Задатак испитаника је био само да заокружи одговор који најбоље описује његово понашање или његову ситуацију. Поменута два питања су била отворена. Од испитаника се тражило да на „празне“ линије напише назив дроге која се најчешће проба и користи. И код питања са предложеним одговорима испитаник је имао могућности да одговор напише, ако му предложене могућности нису одговарале. Такође је имао могућности да заокружи и одговор који је представљао средину интервала и чије је значење било да се не може одлучити, да не зна одговор или да описује ситуацију „и јесте и није“, „како-кад“ и слично. Једино код питања која су се односила на учесталост коришћења дроге, продаје, нуђења другима, препродаје и друга понашања те природе, те могућности није било. Питања су била са тзв. „присилним избором“. Разлог за та питања са присилним избором је сама природа злоупотреба

дрогe, која не дозвољава могућност одговора као што су „не знам“, „непознато“ или сличне дилеме.

Упитник су администрирали дипломирани психолози. Иако су они по природи своје струке добро обучени за прикупљање података у разним врстама истраживања, скренута им је пажња на поштовање принципа потпуне анонимности. И сам Упитник је наглашавао ту анонимност у упутству на првој страни, али и чињеницом да Упитником није тражен нити један податак (врста школе, разред, датум рођења, адреса и слично) на основу ког би се могао и наслутити идентитет испитаника. Анкетарима психолозима је такође скренута пажња да не гледају док ученици одговарају, да дежурни ученик подели и после покупи упитнике и стави на катедру. Најзад, у почетку сваког анкетирања ученицима је објашњено шта се ради, зашто се ради, који факултет стоји иза истраживања, да је учешће у анкетирању добровољно и да, уколико им се питања не буду свиђала или ако било шта посумњају, слободно прекину да одговарају и напусте учионицу. Ваљда због свега тога, а донекле и због „радо дочеканог“ губљења неког часа било је врло мало прекидања попуњавања Упитника или „неозбиљних“ одговора (шарања по Упитнику, коментара на рачун анкетара, Упитника и сл.). Укупно осипање узорка због прекида рада или некоректног одговарања било је око 7%.

Само прикупљање података трајало је прилично дуго. Први разлог за то је свакако величина узорка. Али равноправан разлог са тим је обим истраживања (феноменологија злоупотреба дроге је део ширег истраживачког пројекта), прилагођавање обавезама анкетара, поштовање захтева школа, проблем слободних термина, проблем уступања часова од неких наставника и сл.

Обрада и статистичка анализа података биле су олакшане тиме што су питања у Упитнику била унапред припремљена за брз и непосредан унос података у рачунар. Почетна обрада података урађена је једноставним израчунавањем фреквенција на сваком питању и сваком модалитету одговора у оквиру њега. Тим поступком омогућена је и анализа дистрибуција на свако питање и идентификовање оних питања на којима су одговори дистрибуирани у виду „ретких случајева“, односно питања на којима су дистрибуције изузетно нагнуте ка зони одговора „нисам ниједном“. По правилу се те врсте дистрибуција односе на питања о продаји, нуђењу, поклањању дроге и сличним понашањима којима је операционализовано тзв. растурање дроге. Сви остали резултати, када је

феноменологија злоупотреба дроге у питању, анализирани су дескриптивним и непараметријским методама укључујући и табеле контингенције, тест разлика χ^2 и тест односа контингенционим коефицијентом корелације (C). За проверу припадности изабраних варијабли феномену злоупотреба дроге, њихове валидности и поузданости коришћена је факторска анализа.

III ДЕО
ПРВИ КОНТАКТ СА ДРОГОМ
ИЛИ ПРОБАЊЕ ДРОГЕ

Први контакт са дрогом или пробање дроге, иако се на први поглед не чини тако, изузетно је важно понашање. Оно се, наравно, не може сматрати злоупотребом дроге ако после тога не уследи повремено или редовно уношење дроге у организам, али је, нажалост, коришћење врло чест наставак тог првог контакта. У истраживањима је прилично спорно да ли „пробањем“ треба сматрати само први унос дроге у организам или се као пробање може третирати један, два, па и три уноса, ако после тога више нема никаквог контакта са дрогом. У овом раду примењен је управо тај критеријум. Под „пробањем“ сматрало се, наравно, прво уношење дроге у организам, али се испитаницима дозволило да кажу да ли су то учинили само једном, два или три пута. И код првог, другог или трећег уноса испитаник је сврставан у категорију „само пробали“, ако је на следеће питање о томе да ли и сада понекад користи дрогу искључиви одговор био „не користим“. Нешто касније када на ред дођу конкретни подаци и табеле видеће се да је дилема око тога шта се може сматрати „само пробањем“, у ствари привидна. Наиме, велика већина испитаника који су два или више пута пробали дрогу на наредно питање су одговорили и да је користе.

Закључак који се из тога спонтано намеће своди се на став да испитаницима треба пружити могућност да кажу да су више од једном пробали дрогу, јер се једино тада, када се пореде ти одговори са одговорима о коришћењу, види да вишекратно пробање по правилу води ка коришћењу дроге. За различите врсте анализе злоупотреба дроге, посебно је битна категорија ученика који су „само пробали“, односно који су само једном унели дрогу у организам и више никада нису имали контакт са њом. Логички гледано анализа те категорије је врло важна, јер би она показала каква је улога пробања на раним узрастима, да ли то рано пробање заиста води у поремећаје понашања, како тврди Мофитова (Moffitt, 1993), да ли се и у чему разликују адолесценти који „само пробају“ од оних који настављају да користе дрогу, шта су фактори тог првог пробања, могу ли се организовати програми превенције на темељу тих фактора и дала би многе друге важне резултате. Истраживање које за предмет има феноменолошку

слику злоупотреба дроге неће се тиме бавити, али ће и његови резултати бити доказ у прилог тврдње да је „само пробање“ дроге вишеструко важно понашање.

1. ПРОБАЊЕ ДРОГЕ – ФРЕКВЕНЦИЈА УЧЕНИКА КОЈИ СУ ЈЕДНОМ ИЛИ ВИШЕ ПУТА ПРОБАЛИ ДРОГУ

Пробање дроге испитивано је класичним обликом питања које је наведено у претходном одељку. Ваља се само подсетити да су предложени одговори дати у виду петостепене скале. Као што је речено ти одговори су дозвољавали могућност да испитаник одговори да дрогу није пробао или да је пробао једном и више пута. Резултати тог испитивања дати су у табели која следи.

Табела 5. *Први контакт са дрогом – пробање дроге*

Одговори	Нису пробали	Пробали једном	Пробали два пута	Пробали три пута	Пробали више пута	Укупно
N	1002	57	33	51	144	1287
%	77,85	4,43	2,56	3,96	11,20	100

Према подацима приказаним у овој табели контакт са дрогом није имало 1002, односно 77,8% испитаних ученика од укупно 1287 колико их је у узорку. Контакт са дрогом, рачунајући ту и пробање и коришћење, имало је чак 285 или 22,14% ученика. Нешто касније ће се видети да се заправо као „само пробање“ може узети само понашање оних 57 или 4,43% ученика који су једном унели дрогу у организам. Ипак ваља поштовати изворне одговоре испитаника о пробању дроге, вероватно пре него што су почели да је користе (ретко или мање ретко³⁶), јер је теоријски могуће да у почетку није постојала намера коришћења и да се дрога често узме под притиском групе вршњака. Уосталом, у истраживањима ове врсте се и не може знати када се ради о пробању, а када почиње коришћење све док се подаци о пробању не доведу у однос са онима о коришћењу. До тог момента, нешто касније, ваља поштовати одговоре испитаника и погледати како се њихове изјаве о пробању дроге дистрибуирају.

³⁶ Питање у Упитнику дозвољавало је одговоре „Користим само понекад“, „Користим с времена на време“ и „Користим када осетим потребу“.

Према тим изворним подацима у претходној табели, једном је пробало дрогу 4,43% испитаника, два пута 2,56%, три пута 3,96%, а више пута 11,2%. Дистрибуција одговора о пробању очигледно указује на могућност да се одговори о пробању три и више пута могу третирати као коришћење дроге чак и без довођења у однос са питањем о коришћењу, али треба се доследно држати принципа да се о стварном коришћењу може говорити тек тада.

2. ПРОБАЊЕ ДРОГЕ И ПОЛ

До истраживања односа са коришћењем, ваља погледати одговоре испитаника о пробању и њиховом распореду зависно од пола. Ти подаци су дати у табели која следи.

Табела 6. Одговори о пробању дроге и разлике по полу

Пол	Нису пробали		Јесу пробали		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Дечаци	499	81,66	112	18,34	611	100
Девојке	503	74,52	172	25,48	675	100
Укупно	1002	77,92	284	22,08	1286	100
Статистички параметри: $\chi^2=13.030$; $C=.100$; $p = .001$						

Ако је судити по добијеним резултатима девојке значајно више пробају дрогу него дечаци. Тај однос пробања од 25,48% код девојака према 18,34% код дечака је статистички значајан ($p = .001$), другим речима није случајан, али је разлоге за ту правилност тешко и наслутити на основу само те разлике у бројевима. Могуће је да се једноставно ради о већој доступности дроге када су девојке у питању, али такође и да су више подложне притисцима пријатељских, вршњачких група. Било шта да је у питању и било како да се третирају одговори о виšekратном пробању дроге, чињеница је да 7% девојака то чини чешће него дечаци. То, међутим, не може бити основ за став да девојке чешће и користе дрогу. Са том тврдњом треба сачекати док се не анализира однос између пола и коришћења дроге.

3. УЗРАСТ И ПРОБАЊЕ ДРОГЕ

У овом моменту изузетно је важан податак на ком узрасту ученици у овом узорку почињу да пробају дрогу. Важнији чак и од тога да ли девојке више пробају дрогу од дечака. Рани поремећај понашања, а пробање дроге то свакако јесте, снажан је индикатор касније проблематичног понашања, коришћења дроге или криминала у одраслом добу. На тим правилностима, откривеним у емпиријским радовима Мофитове (1993, 2003), али и других аутора, никла је чувена хипотеза о постојању трајних и адолесценцијом лимитираних поремећаја понашања, односно да рани поремећаји доводе до трајних проблема у понашању, а да поремећаји који се јаве у адолесценцији престају да постоје изласком из адолесценције. Не улазећи сада у анализу тих тврдњи, па ни у неке недоследности и слабости у њиховом доказивању, треба нагласити да су тезе о раним поремећајима оставиле снажан утицај и на класификацију DSM–IV Америчког психијатријског удружења, која је најчувенији дијагностички систем за поремећаје понашања.

Чак и да није те тезе и тих истраживања, из полицијске праксе се зна да деца преступници неретко настављају да се баве криминалом и када одрасту. То наравно важи и када је злоупотреба дроге у питању. Због тог искуства у развијеним земљама превентивне акције, срачунате на превенцију криминалног понашања па и злоупотреба дроге, почињу баш на тим узрастима. Узраст првог пробања дроге је привукао знатну пажњу и у овој монографији. Тај проблем је анализиран уз помоћ класичне дистрибуције првог пробања дроге у годинама почев од 11. па све до 18. Наравно, највећа заинтересованост постоји за узраст до 14. и у 14. години, јер се тај период поклапа са периодом који су користили и други истраживачи раних поремећаја, али је од извесног значаја за превенцију злоупотребе утврдити у ком узрасту се дрога највише и најчешће проба. Сви ти подаци налазе се у табели број 7 која следи.

Табела 7. *Узраст првог пробања дроге*

Узраст првог пробања	11	12	13	14	15	16	17	18	Σ
Број ученика који су први пут пробали дрогу на том узрасту	1	5	11	33	73	84	57	21	285
Процент у односу на укупан број који су пробали дрогу	0,4	1,8	3,9	11,6	25,6	29,4	20,0	7,3	100
Просечан узраст првог пробања и стандардно одступање M=15,66 SD=1,34									

Пре самог описа добијених резултата дајемо једну важну напомену. Ова анализа узраста првог пробања дроге урађена је на основу непосредних изјава самих испитаника о томе колико су имали година када су први пут пробали дрогу. Тај податак је независан од дилеме да ли се пробањем може сматрати само прво уношење дроге у организам или може и друго или треће, ако касније није уследило коришћење дроге. За ову анализу је потпуно ирелевантно да ли се ради само о пробању или и о коришћењу, јер и коришћење мора да почне првим уносом дроге у организам. Тај први унос се може десити у 12. години, али може и у 17. и 18. Због те чињенице наведени подаци о узрасту првог пробања нису под било каквим упитом и заслужују пуно поверење.

Ако се сад пажљиво погледају ти подаци о узрасту и првом контакту са дрогом лако се уочавају две тенденције. Прва од њих је, не по значају него по упадљивости, да у периоду адолесценције постоје критичне године у којима се дрога најчешће проба. То су 15. у којој је чак 25,6%, затим то је 16. у којој дрогу проба још већи број: 29,4% од укупног броја оних који су имали контакт са дрогом. У 17. години тај број је још увек висок, али постепено пада (20%) да би у 18. било свега 7,3% који тада пробају дрогу. Овај постепени пад је разумљив, јер се постепено излази из адолесценције и примат полако преузимају преокупације друге врсте.

Друга тенденција је изузетно висок проценат ученика који дрогу проба на раним узрастима: чак 6% на узрасту 11, 12 и 13 година, а када се тим годинама дода и узраст од 14 година, јер други истраживачи тако раде, тада тај проценат расте на чак 17,7%. То је, без икакве сумње, огроман проценат, а ако се има у виду које су последице раних поремећаја, за тај проценат се може рећи да је права друштвена катастрофа. Иако се овде не ради о коришћењу него о пробању дроге ова оцена није претеривање због, како ће се нешто касније видети, веома

ниског постотка ученика који након пробања више никада нису имали контакт са дрогом.

Обе ове тенденције су веома важне са становишта превенције злоупотребе дрога. Прво, значајне су јер показују да је превенција тог изузетно погубног поремећаја понашања на недопустиво ниском нивоу или никаква – бар што се тиче популације ученика у средњим школама и активности просветног кадра. Напори које на том пољу чини полиција својим едукативним активностима очигледно нису подржани од школских власти настављањем са другим облицима превентивних деловања³⁷, а сама едукација није довољна. Али, важније од тога је што ови резултати без дилеме потврђују значај превенције још на основношколском узрасту и потребу да се са превентивним акцијама настави током целог периода адолесценције. Без тог континуираног и добро осмишљеног програма превенције, утемељеног, наравно, на научним истраживањима заснованих на факторима злоупотреба дроге, а не мишљењима, предрасудама и утисцима, не преостаје ништа друго до пребројавања колико ученика проба дрогу, када пробају и колико њих користи дрогу.

4. ПОСТОЈИ ЛИ ПОРАСТ БРОЈА УЧЕНИКА КОЈИ ПРОБАЈУ ДРОГУ

Једно од важних питања када се ради о пробању дроге јесте да ли број оних који пробају расте из године у годину. Нажалост, чини се да је то тако. Ако се, наиме, пореди број ученика који су 2010. год. на исто питање одговорили да су пробали дрогу, са бројем ученика који су то изјавили у овом истраживању, види се да је пораст у том првом контакту са дрогом 3,3%. То прво истраживање (Радовановић, 2010) урађено је, додуше, на узорку који није репрезентативан за популацију средњошколских ученика у Београду, али је довољно велики (488) да се његови резултати могу сматрати поузданим. Зато се тврдња да је пораст 3,3% може сматрати поузданом.

---

³⁷ Стручњаци препоручују да превентивни програми у периоду адолесценције треба да буду усмерени на повећање академске и социјалне компетентности.

Табела 8. Број ученика који су пробали дрогу 2010. и 2014. год.

Година	Пробали		Нису пробали		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
2010	92	18,8	396	81,2	488	100
2016	285	22,1	1002	77,9	1287	100

Није само пораст укупног броја ученика који пробају дрогу карактеристичан за поређење тог првог контакта са дрогом у 2010. и 2016. години. Нажалост, пораст се констатује и у тзв. раном пробању дроге. Та тенденција се јасно види у следећој табели.

Табела 9. Узраст првог пробања дроге 2010. године и 2016. године³⁸

Узраст првог пробања		11	12	13	14	15	16	17	18	Укупно	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Процент ученика који су пробали дрогу на тим узрастима	2010	3,3	2,2	5,4	5,4	21,7	26,1	22,8	13,1	92	100
	2016	0,4	1,8	3,9	11,6	25,6	29,5	20,0	7,4	285	100

Тенденција померања пробања дроге ка раним узрастима веома је изражена, ако се пореде проценти од 11. до краја 14. године у једном и другом узорку. У узорку испитаника 2010. године тај проценат износи 16,3, а у узорку 2016. год. он је за 1,4% већи и износи 17,7%. На први поглед тај пораст није битан, јер није драматично већи, али ако се има у виду природа поремећаја, психолошке, социјалне, па и здравствене последице које он доноси, тај раст је и те како значајан. Темпо пораста, гледајући континуум година од 14. до 16. год. када пубертетске промене доносе нову психолошку и социјалну слику у опажању себе, али и односа околине према себи, такође привлачи посебну пажњу. У том интервалу, наиме, постоји драматичан пораст у 14. години са 5,4% на 11,6%. У ударним годинама кад се дрога најчешће и проба, у 15. и 16. години, такође постоји изражени пораст броја ученика који проба дрогу (21,7%: 25,6% и 26,15: 29,5%). Све то заједно довољно је да се постави хипотеза о постојању тенденције већег или чешћег пробања дроге од стране ученика данас него што је то било у непосредној прошлости. Тешко је рећи да ли ће се та тенденција наставити и у непосредној будућности. У активностима друштва и државе у погледу превенције тог понашања нема

³⁸ Због тога што је табела прилично гломазна подаци су дати само у процентима.

промена да би се могло очекивати смањивање, па ни стагнирање те тенденције. Напротив, јачање организованог криминала и мањкавости у укупном социјалном простору у којима се адолесценти налазе, само ће појачати тенденцију раста пробања дроге.

5. ПОЛ И УЗРАСТ ПРВОГ ПРОБАЊА

Када се ради о пробању дроге чини се да је овом анализом узраста на коме долази до првог контакта прилично заокружено презентовање карактеристика потребних за добијање валидне и поуздане слике о том феномену. Остало је још само да се утврди да ли у том првом уносу дроге у организам, постоје разлике по полу, односно да ли девојке уносе чешће, с обзиром да је нешто раније констатовано да оне чешће пробају дрогу и раније почињу да је пробају у односу на дечаке. Осим тог тестирања полних разлика у узрасту првог пробања, важно својство тог феномена је и однос између пробања и коришћења, тачније питање колики број ученика наставља да користи дрогу након пробања. Та врста анализе могућа је, међутим, тек када се буде анализирао феномен коришћења дроге.

Табела 10. *Значајност полних разлика у просечном узрасту првог пробања дроге*

Узраст првог пробања	Пол	11	12	13	14	15	16	17	18	Σ	Мин.	σ
Бр. ученика %	м	0 0	2 1,7	3 2,7	8 7,1	30 26,8	32 28,6	30 26,8	7 6,3	112 100	15,83 /	1,25 /
Бр. ученица %	ж	1 0,60	3 1,7	8 4,6	25 14,6	43 25,0	51 29,7	27 15,7	14 8,1	172 100	15,54 /	1,39 /
Статистички параметри ³⁹ : F=1.605; Eta=.106; p=.203												

Пажљива анализа података датих у овој табели показује да битних разлика у тзв. критичним годинама када се дрога најчешће и проба, заправо и нема. Конкретно тај однос изражен у процентима је у 15. години 26,8 према 25,0 (у корист дечака), а у 16. години 28,6 према 29,7 (у корист девојака). Значајнија разлика постоји само у 17. години када 26,8%

³⁹ **Мин.** је просечан узраст првог пробања дроге по половима, **σ** је стандардно одступање, **F** је тест значајности, **Eta** корелација, а **p** је ниво значајности.

(исто као и у 15.) дечака проба дрогу, али та разлика није довољна да би била статистички значајна на нивоу просечног узраста пробања дроге једног и другог пола. Независно од те опште правилности ови резултати скрећу пажњу на једну доста важну чињеницу. Она се може изразити хипотезом да девојке чешће него дечаци пробају дрогу у млађим узрастима. Када би се, наиме, поредиле разлике у постотку пробања дроге на узрастима од почетка 13. до навршене 14. године⁴⁰, добила би се уочљива разлика, јер је очигледно да до те навршене 14. године дрогу проба 9,8 посто дечака (од укупног броја оних који су пробали дрогу), а код девојака чак 19,2 процената (такође од укупног броја оних који су пробале дрогу). Нажалост, та разлика у пробању дроге на раним узрастима није могла бити статистички тестирана због малог броја ученика и једног и другог пола на тим узрастима и зато се и говори о хипотези да постоји тенденција да девојке чешће него дечаци пробају дрогу на раним узрастима. У прилог те хипотезе, индиректно, иде и податак да девојке раније и престају да пробају дрогу. Конкретно, у 17. години проценат дечака који проба дрогу је такође врло висок, практично ништа нижи него у 15. и 16. години, док је постотак девојака у тој години пао на „свега“ 15,7%. Узимајући у обзир и те податке, претходна хипотеза могла би да гласи да девојке раније почињу и раније престају да пробају дрогу него дечаци. Та правилност, ако би била потврђена у неким будућим истраживањима са великим узорцима⁴¹ могла би да има значајне импликације на превентивне програме: на њихове почетке зависно од пола, али и на њихове садржаје зависно од пола и узраста.

6. ВРСТА ДРОГЕ КОЈА СЕ НАЈЧЕШЋЕ ПРОБА

У свим истраживачким радовима који за предмет проучавања имају злоупотребу дроге разматра се и питање која врста дроге се најчешће проба у популацији из које потиче узорак конкретног истраживања. Тако је поступљено и у овом раду. Подаци о томе прикупљени су тзв. пројективним питањима. У том систему прикупљања података не

---

⁴⁰ Пре тога те разлике нема смисла тестирати због малог броја ученика у интервалу од 11 до 13 година.

⁴¹ Узорцима у којима не би било свега 112 односно 172 испитаника који су пробали дрогу него најмање по 500 по сваком полу (да би се у 13. и 14. години постигла знатно већа учесталост).

поставља се директно питање о томе коју врсту дроге је испитаник пробао, једном или више пута, него се тражи мишљење испитаника о томе коју дрогу најчешће пробају људи из његове генерације. Принцип пројективности се примењује када се испитују феномени који могу да утичу на остала питања у инструментима истраживања. Тиме се испитаници значајно релаксирају и искреније одговарају на сва питања која су такође деликатна. У конкретном случају питање о врсти дроге која се проба гласило је: „Да ли знате које све врсте дроге млади данас најчешће пробају?“ Уз то питање нису ишли предложени одговори. Питање је, дакле, било отворене природе и испитаник је на остављеном простору, уобичајено је на празној линији, уписивао одговоре које је желео. Важан детаљ код овог решења је да питање није упућено само испитаницима који су изјављивали да су пробали дрогу него и свим осталим. Тако је постигнуто да су информације о врсти дроге која се најчешће проба добијене од знатно већег броја испитаника него што је оних 285 који су изјавили да су пробали или да користе дрогу. Број испитаника који су одговорили на то питање о пробању дроге је 903. Тај број је знатно мањи од укупног броја испитаника у узорку (1287) зато што је инструкција пре одговарања била да на питања одговарају само ако су њихова сазнања о томе поуздана. Њихова знања о врстама дроге која се проба међу њиховим друговима, унутар њихових вршњачких група, су такође важна. Може се чак претпоставити да су њихови одговори исто толико валидни као и одговори оних који су пробали дрогу, а у неким случајевима и валиднији, јер су дати без самоцензуре.

С обзиром на такво решење, подаци који се налазе у наредној табели представљају број навођења неке врсте дроге као најчешће пробане, а не колико је испитаника пробало ту дрогу. То је важан детаљ који се мора имати у виду пре интерпретације те табеле и импликација које из ње следе. Паралелно са бројем колико је пута одређена врста дроге наведена да је најчешће пробана, дат је и постотак навођења у том статусу и ранг пробања добијен на основу тог процента.

Табела 11. Ранг врсте дрога наведених као најчешће пробаних

Врста дроге	Број навођења као најчешће ПРОБАНЕ ДРОГЕ		Ранг
	N	%	
Марихуана	492	55,0	1
Кокаин	100	11,2	2
Спид	93	10,4	3
Екстази	90	10,1	4
Сканк	45	5,0	5
ЛСД	39	4,4	6
Хероин	22	2,5	7
Хашиш	9	1,0	8
Таблете	4	0,4	9
Укупан број навођења неке дроге	894	100,0	-

Према подацима који су дати у претходној табели несумњиво најчешће пробана дрога је марихуана. Она је чак 492 пута или у 55,0% случајева наведена као најчешће пробана дрога. Ти резултати су у складу са резултатима саопштеним у радовима Југовића (2004) и Ковачевић-Лепојевић и Жунјић-Павловић (2013). У неким истраживањима проценат учешћа марихуане код пробања дроге је и знатно већи (Станковић, 2008), али се ти резултати не могу поредити са овде приказаним зато што се радило о узорку зависника и то старости од 18 до 47 година. Значајан проценат учешћа у пробању дроге према овде наведеним резултатима имају још кокаин (11,2 пута је наведен као дрога која се проба), спид (10,4 процента навођења) и екстази (10,1% навођења као дрога која се проба). Остале врсте дроге пробају се релативно ретко, а међу њима најређе хашиш и таблете.

То што примат у пробању дроге има марихуана није никаква утеха и не треба се поводити за маркетингом организованог криминала да је то блага дрога, да ју је изванредан број земаља легализовао. У ранијем поглављу ове монографије, у делу у коме су описане врсте дроге и њихов утицај на оне који их користе, било је веома јасно речено да она може изазвати веома тешке и деликатне последице по здравље и понашање индивидуе. Такође је експлицитно речено да би сваки покушај легализације ове врсте дроге био велика грешка и треба га третирати неприхватљивим чином без обзира из којих друштвених или професионалних кругова ти захтеви долазили.

IV ДЕО
КОРИШЋЕЊЕ ДРОГЕ

1. ДЕФИНИЦИЈА И НАЧИН ИСПИТИВАЊА

Коришћење дроге у овом раду је дефинисано као виšekратно уношење у организам било које психоактивне супстанце која припада групи канабиноида, депресора, стимуланса или халуциногена. Није прилика да се на овом месту расправља о бројним и различитим дефиницијама тог понашања пошто би се тиме одвукла пажња од најбитнијег проблема у истраживању: учесталости коришћења дроге и њеног односа са другим поремећајима понашања и социопсихолошким својствима оних субјеката који је користе. Дефиниција која је усвојена је класична, тачније била би класична да је уз то понашање тражен податак колико је то пута учињено у неком временском интервалу, најчешће неколико месеци или годину дана. Уз то, у тим класичним дефиницијама унос у организам није се ограничавао на ове четири групе које су наведене, а није ни коришћен израз „дрога“ него психоактивне супстанце. То је дозвољавало, а тако је већина истраживача и радила, да се као коришћење психоактивних супстанци третира и унос алкохола, никотина, па и кофеина и неких других.

Став у овом раду је да се унос у организам ограничи на четири групе супстанци које су званично проглашене дрогом, а да се учесталост уноса у неком временском интервалу изостави и дозволи испитаницима да сами кажу оно што осећају – да ли користе дрогу и колико је често користе. Овај други моменат операционализован је тако што је испитаник могао да изабере један од четири предложена одговора: 1) Уопште не користим дрогу; 2) Користим само понекад; 3) Користим с времена на време и 4) Користим када осетим потребу. Ти одговори су мање „тврди“ и пријемчивији за испитаника од навођења броја колико је пута унета дрога у организам у последњих шест месеци или годину дана. Вероватно је такође, да тај „либералнији“ приступ доприноси већој искрености у одговарању него што је то у класичном решењу. Исто тако је вероватно да је због тога добијен нешто већи проценат одговора „користи дрогу“ него да је примењен класичан облик питања и класичан начин испитивања коришћења дроге.

Из претходног текста јасно произлази да су подаци о коришћењу добијени самоисказима испитаника да користе дрогу. Да ли ту дрогу

користе ретко или увек када осете потребу је сасвим друго питање. Изјаве о коришћењу дроге дате су без икакве присиле, без икакве манипулације у стратегији или формулацији питања и могу се сматрати валидним и поузданим подацима. Само питање је такође било сасвим разумљиво тако да ни са те стране не треба очекивати мањкавости у подацима.

Проблем „пробања дроге“ био је јасно одвојен, јер је постојало посебно питање о томе и ни на који начин није било утицаја на одговоре о коришћењу. Другим речима, о том коришћењу није се закључивало на основу тога колико пута испитаник каже да је пробао дрогу него искључиво на основу његове изјаве да користи дрогу. Ту чињеницу треба имати у виду, јер код испитивања пробања дроге увек постоји дилема да ли се изјаве испитаника о томе да је више пута пробао дрогу могу третирати као коришћење. Због тога што су питања о пробању и коришћењу била јасно одвојена, са другачијим предложеним одговорима та дилема у овом истраживању не постоји.

2. КОРИШЋЕЊЕ ДРОГЕ – РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Питање о коришћењу дроге било је јасно одвојено од питања о пробању дроге. Заправо питање о пробању било је на неки начин уводно и имало је улогу опуштања испитаника пред одговор „Да ли и данас понекад користите дрогу?“ Четворостепена скала предложених одговора допуштала је, наравно, најпре одговор „Уопште не користим“. Сва три остала предложена одговора описивала су ситуацију када испитаник користи дрогу и само понекад, с времена на време или када осети потребу. Те врсте одговора намерно нису одређене неким додатним упутством него је остављено самом испитанику да одговори по сопственом осећању шта је то што сматра да је *понекад, с времена на време* или *када осети потребу*. Природа тих одговора не дозвољава могућност утврђивања били каквог податка о томе коју количину дроге испитаник користи, а нити колико пута у току дана, седмице или месеца уноси дрогу у организам. Није ни била намера да се то утврђује. Исто тако није била ни намера да се испитује коју врсту испитаник користи. Претпоставка од које се пошло у истраживању је да би та питања код испитаника изазвала отпор. Такође постоји вероватноћа да се не би добили валидни одговори. Циљ истраживања је био само да се установи

да ли испитаник користи дрогу и ништа више. Проблем количине унете дроге у организам коришћене у кратком или дужем интервалу или врсте дроге која се користи су свакако значајни проблеми, али морају бити предмет неких другачијих истраживања, више оријентисаних ка клиничком приступу, а не истраживања које негује номотетски приступ.

Резултати који су добијени на тако формулисана питања изгледа да су оправдала претпоставке о којима је реч. Изворни облик тих резултата има следећи облик:

Табела 12. *Коришћење дроге – изворни облик*

Одговори	Не користе дрогу	Користе само понекад	Користе с времена на време	Користе када осете потребу	Укупно
Учесталост					
N	1059	37	116	75	1287
%	82,3	2,9	9,0	5,8	100,0

Како се види, од укупног броја од 1287 испитаника у узорку, 1059 или 82,3% није користило дрогу. Број оних који су је користили је изненађујуће велики када се саберу све фреквенције по предложеним одговорима. Међутим, у овом моменту је такође важно да одговори испитаника на те предложене могућности имају облик нормалне дистрибуције са благим закривљењем ка зони чешћег коришћења. И у идеји истраживача, а и у перцепцији испитаника, одговор „Користим кад осетим потребу“ имао је то значење – чешћег коришћења. Тај модалитет предложен је само зато да некако диференцира одговоре, а не да би се анализирао учесталост коришћења дроге. Зато што је коришћење централни проблем истраживања овде ће бити само поменуто да је 37 или 2,9% испитаника одговорило да „само понекад користи“ дрогу, 116 или 9,0% да „користи с времена на време“, а њих 75 или 5,8% да је „користи када осети потребу“. Ако се одговори испитаника дихотомизују у две категорије: „Не користе“ и „Користе“ дрогу, односно ако се саберу одговори свих испитаника који су рекли да користе дрогу, независно од модалитета одговора, онда слика тог коришћења изгледа нешто другачије.

Табела 13. *Коришћење дроге – дихотомни облик табеле*

Одговори	Не користе дрогу	Користе дрогу	Укупно
Учесталост			
N	1059	228	1287
%	82,3	17,7	100,0

Сада се, заправо, тек након те дихотомизације уочава јасна слика коришћења дроге међу ученицима средњих школа у Београду: од укупног броја испитаних ученика (1287) чак 228 или 17,7% користи дрогу. То је заиста огроман проценат. Огроман је, независно од тога да ли је критеријум испитивања био превише либералан или не, да ли је одговоре о само „понекад“ коришћењу требало придодати осталима или их третирати као самосталну категорију. Огроман је број и са становишта просветне политике, са становишта социјалне бриге о младима, па и свих других, али и са становишта одговорности друштва за такву ситуацију. Тај проценат корисника дроге даје још више застрашујућу слику када се има у виду да је узорак ученика репрезентативан и да се закључци истраживања, па и овај о енормном проценту корисника дроге, могу генерализовати на популацију ученика у средњим школама. Нажалост и то није све када је масовност коришћења дроге у питању. За сада, наиме, постоји основана претпоставка да паралелно са овим великим бројем ученика који уносе дрогу у организам, постоји и тенденција пораста тог броја из године у годину. Такав се закључак може извести из поређења резултата добијених 2010. године истим питањем као у овом раду и на узорку такође ученика средњих школа у Београду. Узорак је, међутим, значајно мањи (488 испитаника) и није репрезентативан, али су за ниво претпоставке и ти резултати довољно валидни.

Табела 14. *Коришћење дроге међу ученицима средњих школа у Београду 2010. и 2016. године*

Одговори	2010. година		2016. година	
	N	%	N	%
Не користе дрогу	422	89,1	1059	82,3
Користе	51	10,9	228	17,7
Укупно	473	100,0	1287	100,0

Под претпоставком да су подаци из 2010. год. поуздани приближно онима из 2016. год., а нема разлога да не буду, разлика у коришћењу дрога за период од практично пет или шест година, износи читавих 6,8% нових случајева. То је прилично висока стопа раста за тај период с

обзиром о каквом тешком поремећају понашања се ради. Наравно, неће сви појединци, ни они из 2010. год. а ни они из 2016. год. постати зависници од дроге, али извештај брoј сигурно хоће. Ако је аутору овог рада дозвољено да о томе да своје мишљење, онда се зависност најпре може очекивати међу онима који су одговорили „Користе дрогу када осете потребу“. Тих појединаца, ваља се подсетити било је 5,8%, па нека само и мањи број њих настави да користи дрогу, последице су с обзиром на природу поремећаја веома тешке. Због тога је тешко разумљиво зашто превенција овог поремећаја у школама није интензивна и трајна обавеза школских власти, ако се зна да је школа веома погодна за организацију превентивних активности тзв. универзалног и селективног типа. И када се зна да су све генерације ученика, и оне које похађају школу у том времену и оне које тек долазе, изложене јаком притиску дилера из школских дворишта или из својих редова.⁴²

С обзиром на такво стање у погледу превенције, на велики број ученика који користи дрогу и на социјалне околности које се у ближој будућности неће променити у правцу спречавања новог коришћења или зависности од дроге, чини се да је неопходно да се са тим програмима што пре почне и да се они не свде само на неколико одржаних предавања и едукацију о штетности дроге.

3. ОДНОС ПРОБАЊА И КОРИШЋЕЊА ДРОГЕ

У разматрању овог односа централни проблем своди се на питање да ли пробање дроге увек доводи до коришћења и ако не доводи, колики постотак оних који пробају дрогу чине то само једном и више немају контакт са њом. Није то чисто академско питање како то на први поглед изгледа, као што није академско питање ни да ли су одреднице једног и другог понашања исте, сличне или различите. И у једном и у другом случају, постоји изузетан значај за превенцију тих понашања, за ситуационе и/или развојне програме превенције, за нивое, односно време превентивних активности, за методе које се користе и неколико других момената. Нажалост, етиолошке одреднице пробања дроге, па сагласно томе и поређење тих одредница са онима које су важне за коришћење, по

---

⁴² У делу монографије о „растурању, тј. диловању дроге“ видеће се да значајан проценат ученика продаје, препродаје, нуди или посредује у куповини и продаји дроге.

правилу се никад не истражују него се сва пажња концентрише на корене коришћења дроге. Штавише, ретко када се у литератури среће и анализирање односа између пробања и коришћења. Истраживачи у већини случајева остављају феномен пробања потпуно по страни. Ако се тај феномен и помиње онда се то обично своди на питања која се дрога најчешће проба и слично.

Став у овом истраживању је прилично другачији. У претходном одељку овог текста значајна пажња усредсређена је на феноменолошку слику пробања дроге. Она можда није тако детаљно анализирана као што ће то бити случај са коришћењем или растурањем дроге, али је ипак довољно детаљно образложена да се о тој врсти понашања знају најважнија својства. Анализом односа са *коришћењем дроге* на овом месту и нешто касније анализом *врсте дроге* која се најчешће проба или користи требало би да је феноменолошка слика заокружена на истраживачки прихватљивом нивоу.

Као што је раније речено, пробање дроге је испитивано питањем⁴³ чији су предложени одговори имали карактер интервалне скале. Потка питања била је лако разумљива и по свој прилици прихватљива за испитанике, ако је судити по великом броју оних који су одговорили да су пробали дрогу. Предложени одговори дозвољавали су могућност одговора почев од „Нисам ниједном“ до „Јесам више пута“. Раније је такође речено да су одговори испитаника прихваћени без икакве корекције, тако да је дозвољена могућност пробања дроге више пута. Наредно питање било је, међутим, дискриминативна тачка и односило се на коришћење дроге. Испитаници су на њега могли одговорити заокруживањем једног од четири предложена одговора који су значили: 1) Уопште не користим дрогу, 2) Користим само понекад, 3) Користим с времена на време и 4) Користим када осетим потребу.⁴⁴ Сваки одговор почев од „Користим само понекад“, па даље третиран је као „Коришћење дроге“ потпуно независно од тога шта је испитаник одговорио на претходно питање колико пута је пробао дрогу. Чак и ако је одговорио да је само једном пробао дрогу, а на ово питање о коришћењу одговорио да је користи, он је сврстан у ону категорију која користи дрогу. Тако је

---

⁴³ Основа питања је гласила: „Многи млади људи данас из радозналости или неког другог разлога пробају дрогу. Да ли сте некад до сада и Ви то урадили?“

⁴⁴ Основа питања о коришћењу је гласила: „Да ли сада понекад користите дрогу?“

поступљено и у свим другим случајевима када су одговори на питање о коришћењу били позитивни, односно потврдни.

Цела ова „прича“ о томе како су испитивани пробање и коришћење дроге и како су третирани одговори испитаника на питање о тим понашањима, има за циљ да се избегну или отклоне могуће дилеме о начину диференцирања та два вида понашања. Конкретан резултат те диференцијације дат је у наредној табели.

Табела 15. Број ученика који само пробају, у поређењу са бројем оних који после пробања настављају да користе дрогу

Пробање и коришћење дроге	Нису пробали и не користе	Само пробали	Користе дрогу	Укупно
N	1002	57	228	1287
%	77,85	4,44	17,71	100

Према подацима који су добијени чини се да није тачно прилично распрострањено мишљење у јавности, па и у стручним круговима, да пробање дроге увек или скоро увек води и њеном коришћењу. Од 1287 испитаника у узорку, 4,44% је пробало дрогу али је касније није користило. То практично значи да се ради о два вида понашања са вероватно другачијом етиологијом. Тих 4,44% ученика је, дакле, имало контакт са дрогом, али није ишло корак даље у коришћење дроге. Иако је то у односу на коришћење врло мали проценат, науку, па и праксу мора да интересује због чега је дошло до пробања и нарочито због чега то пробање није прерасло у коришћење. Један такав истраживачки нацрт можда би пружио важне информације за процес превенције.

Колико год тај феномен „само пробања“ дроге био интересантан за истраживања, нарочито његова независност од коришћења и можда другачија етиологија, не сме се previdети да је у тој категорији мали број оних који након пробања нису наставили да користе дрогу. То се нарочито добро уочава онда када се број оних који су само пробали доведе у однос са укупним бројем испитаника који су имали контакт са дрогом. Ти подаци дати су у следећој табели.

Табела 16. Однос између броја ученика који само пробају дрогу и оних који је и користе

Пробање vs. коришћење дроге	Само пробали	Пробали и користе	Укупан број који су пробали и који користе дрогу
N	57	228	285
%	20,0	80,0	100,0

Иако је и у овој табели, као и у претходној, практично исти однос између броја оних који само пробају дрогу и оних који након пробања настављају да је користе, треба нагласити да само 20% испитаника након пробања не иде корак даље и не користи дрогу. Сви други, њих 80% то чини. О важности истраживања тог односа, разлика између једних и других, посебно евентуалних разлика у носећим етиолошким факторима и неким другим аспектима, већ је било говора. Било би веома значајно када би се систематским радом на превенцији злоупотреба успело, наравно пре свега да до пробања уопште не дође, али и да се повећа проценат оних који, ако већ не могу да одоле радозналости, лакој доступности дроге, притиску вршњака или неким другим утицајима, само пробају дрогу.

4. КОРИШЋЕЊЕ ДРОГЕ И ПОЛ

Нешто раније, када је било говора о пробању дроге, резултати су показали да то чешће чине девојке него дечаци. То треба узети као чињеницу и не треба тражити објашњење зашто је то тако. У овом моменту важно је установити да ли девојке чешће иду и корак даље и чешће користе дрогу. Подаци о томе дати су у наредној табели.

Табела 17. Коришћење дроге и пол

Пол	Нису користили дрогу		Јесу користили дрогу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Мушки	516	84,45	95	15,55	611	100,0
Женски	543	80,32	133	19,67	676	100,0
Укупно	1059	82,28	228	17,71	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=4.014$; $df=2$; $C=.056$; $p=.134$						

Као што се види разлике у коришћењу дроге у односу на пол ученика не постоје. Истина, дрогу користи 15,55% дечака и 19,67%

девојака, али та разлика није статистички значајна ($p=.134$; $C=.056$) него случајна и не треба се обазирати на њу. Непостојање разлика по полу у коришћењу дроге није новина ни карактеристика само овог истраживања. И други истраживачи саопштавају исту правилност (Ковачевић-Лепојевић и Жунић-Павловић, 2013) анализирајући веома поуздане резултате ЕСПАД истраживања из 2008. год. на узорку од 6553 ученика средњих школа у Србији.

Непостојање тих разлика, међутим, није тако важан резултат како се у први мах може учинити. Не би био нарочито важан и да постоје. Разлике у броју могу имати импликације само на неке аспекте организовања превентивних програма: више простора, више стручњака за превенцију и то је све. Суштински важна разлика код коришћења дроге између једног и другог пола ученика је *разлика у етиолошким одредницама* тог понашања (Радовановић, 2016). С обзиром да постоје различити фактори који утичу на коришћење дроге код једног и другог пола, да су ти фактори међусобно различити и када је у питању социјално, социопсихолошко окружење, када су у питању утицаји вршњачких група, па и особине личности, очигледно је да садржаји и врсте превентивних акција морају да се прилагоде њима, а не броју ученика у групи. Величина групе, тачније разлике у броју корисника зависно од пола, ако постоје, могу утицати на ствари организационе природе, а не на садржаје и врсте превентивних интервенција. Због тих организационих аспеката ове разлике зависно од пола се најчешће и утврђују. Тако, на пример, ако има значајно више девојака које користе дрогу потребно је да стручњаци који су ангажовани на превенцији буду добри познаваоци не само метода зависно од фактора који код њих утичу на то понашање, него и особености рада са девојкама у адолесценцији. Исто важи и када су дечаци у питању.

5. КОРИШЋЕЊЕ ДРОГЕ И УЗРАСТ

Иако вероватно није од неког етиолошког значаја у ком адолесцентном узрасту се дрога највише, односно најчешће користи, та дистрибуција коришћења по узрасту је несумњиво феноменолошка карактеристика која се не може заобићи. Раније, у одељку о узорку, видело се да дистрибуција испитаника по узрасту има облик нормалне криве што може на извештај, не сасвим очигледан, начин утицати и на

дистрибуцију коришћења дроге на том узрасту. Фреквентност тог коришћења зависно од узраста може имати значајне импликације на организацију превентивних интервенција, али и на њихов садржај. Због тога је важно имати податке како се тај феномен коришћења распоређује по годинама узраста испитаника и да ли тај распоред прати раније установљену тенденцију да се пробање дроге по правилу дешава током 15. и 16. године или одступа од те тенденције. Резултати о којима је реч дати су у табели која следи.

Табела 18. *Коришћење дроге и узраст ученика*

Узраст	Не користе		Користе		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
15	127	94,1	8	5,9	135	100,0
16	260	89,7	30	10,3	290	100,0
17	301	78,9	80	21,1	381	100,0
18	283	77,5	82	22,5	365	100,0
19	88	75,9	28	24,1	116	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=34.67$; $df= 4$; $C=.161$; $p<.000$						

За разлику од пробања дроге када су ударне године биле 15. и 16. коришћење је најфреквентније у 17. 18. и 19. години. У те три године приближно исти проценат испитаника користи дрогу: 21,1; 22,5; 24,1. Чини се да је то померање некако и логично с обзиром да од пробања до коришћења треба да прође неко време. Оно је по свој прилици испуњено дилемама, колебањима, али и притисцима оних фактора који су важни етиолошки корени тог коришћења. Тај временски интервал од пробања до коришћења је врло важан са становишта превенције. Судаћи према резултатима из овог истраживања најинтензивније превентивне интервенције треба концентрисати у интервалу од 15. до 16. године које су ударне године не само пробања него и године у којима се чини прелаз од пробања ка коришћењу. Наравно, превентивне интервенције треба концентрисати и у периоду настанка раних поремећаја понашања. Он је како се то видело раније у интервалу од 12. до 14. године, али са најинтензивнијим јављањем у 14. години.

Треба рећи да су разлике у коришћењу зависно од узраста статистички значајне. Та значајност се дугује разлици у постотку коришћења дроге на узрастима од 15 и 16 година, с једне стране, и узрастима 17, 18 и 19 година, с друге. Импликације те значајности веома

су важне, како је већ речено, за организацију и садржај превентивних интервенција.

6. ВРСТА ДРОГЕ КОЈА СЕ НАЈЧЕШЋЕ КОРИСТИ

Начин испитивања врста дрога које се најчешће користе практично је исти као и код пробања дроге. И у овом случају питање о томе да ли знају коју врсту дроге млади данас најчешће користе било је отвореног типа и испитаници су могли без икаквог ограничења да наводе оно што знају о том проблему. Такође и овом приликом од њих је тражено да одговоре на питање само ако о томе имају валидне изворе информација⁴⁵ и поуздана сазнања. Резултати који су добијени тим питањем и на тај начин дати су у следећој табели.

Табела 19. *Врста дроге која се најчешће користи*

Врста дроге	Број навођења као најчешће КОРИШЋЕНЕ ДРОГЕ		Ранг
	N	%	
Марихуана	427	55,4	1
Кокаин	99	12,8	2
Спид	60	7,8	3
Екстази	60	7,8	3
Сканк	36	4,7	5
ЛСД	26	3,4	6
Хероин	53	6,9	4
Хашиш	6	0,8	7
Таблете	4	0,4	8
Укупан број навођења неке дроге	771	100,0	-

Табела садржи податке о томе која је врста дроге наведена да се најчешће користи. Бројеви и проценти у њој не односе се на испитанике и не показују да, на пример, 427 ученика најчешће користи марихуану него значе да је 427 пута марихуана наведена као најчешће коришћена дрога од укупно 771 одговора ученика о томе које се врсте дрога користе. То је важан детаљ који треба имати у виду, јер је питање о врсти дроге која се најчешће користи било упућено и онима који дрогу стварно користе, али и свим осталим ученицима у узорку. На то питање одговорило је знатно

⁴⁵ Односи се на оне испитанике који су одговорили да не користе дрогу.

мање испитаника него што их има у узорку, 825, вероватно због тога што њихова сазнања о дрогама које се најчешће користе нису била довољно поуздана.

И у овом случају марихуана има доминантан ранг најчешће коришћене дроге. Она је од укупног броја од 771 навођења било које врсте, наведена у статусу најчешће коришћене чак 427 пута или у 55,4% случајева. То је практично исти број навођења као кад је пробање дроге било у питању. Други ранг, али далеко мањег броја навођења има кокаин. И у овом случају се резултат у потпуности поклапа са оним код пробања дроге (12,8% према 11,2%). Рекло би се да ту и престаје свака сличност са врстама дроге које се пробају. Спид и екстази су изједначени по броју навођења дрога које се користе, али је проценат навођења прилично нижи у односу на кокаин и износи 7,8%. Највећа промена ипак је код хероина. Та врста дроге када је коришћење у питању заузима високи четврти ранг у односу на ранији седми код пробања. Уз то проценат његовог навођења је три пута већи него тада (2,5% : 6,9%) и са минималним разликама у односу на спид и екстази. Очито да се хероин, који иначе важи као једна од најзлоћуднијих дрога, релативно често користи и међу адолесцентима што је вероватно последица његовог масовног присуства на тржишту и његове цене.

Иако постоји вероватноћа да је положај марихуане код коришћења пренаглашен ваља истаћи да ти резултати садрже неке корисне информације са становишта превенције. Они, наиме, упућују на закључак да треба инсистирати на штетности баш те дроге и мењање ставова о непостојању последица када се она користи. Осим тога, требало би врло систематски контролисати места где се марихуана најчешће нуди, укључујући ту и школска дворишта, кафиће, клубове и слично. За те врсте превентивних интервенција потребна је врло ефикасна сарадња грађана и полиције, али и родитеља и школских органа. Најзад, било би врло важно да се код адолесцената посебним тренинзима развију осећања самопоуздања и способности пружања отпора притиску вршњачких група. Масовно присуство марихуане, када је коришћење и пробање у питању, захтевало би можда да се размишља о постављању посебних и специфичних програма превенције усмерених првенствено на ту врсту дроге.

7. ОДНОС ИЗМЕЂУ КОРИШЋЕЊА ДРОГЕ И НЕКИХ ПОРЕМЕЋАЈА ПОНАШАЊА

Већ је више пута речено у неким од претходних одељака ове монографије, посебно у делу о значењу неких основних појмова и делу о варијаблама, да изучавање феноменологије неке појаве подразумева и опис односа те појаве са другим релевантним појавама. Најпре са њој сличним, а онда и са неким социопсихолошким својствима субјеката којима је злоупотреба дроге начин понашања. У овом одељку пажња ће бити преусмерена са описа учесталости коришћења дроге, полних разлика, врста дроге које се најчешће користе и неких других питања, на однос који постоји између коришћења дроге с једне стране и неких поремећаја понашања карактеристичних за адолесцентску популацију, с друге. У питању су – како је то видљиво из табела које следе и како је наведено у одељку о варијаблама – бежање од куће, бежање од школе, физичко насиље, односно учествовање у тучама у школи и ван школе, коцкање, пушење, коришћење алкохола и сукоби са законом. Интерес за проучавање тих односа је вишеструк, али је свакако примаран у претпоставци да неки од тих облика поремећаја понашања могу имати статус ризичних фактора када је коришћење дроге у питању, али и обрнуто, да је коришћење дроге чинилац тих поремећаја. Наравно, у дескриптивној анализи, какво је свако изучавање феноменолошких карактеристика неке појаве, такав статус је тешко сасвим поуздано открити, али ће улога коришћења дроге или ових поремећаја понашања бити макар за нијансу јаснија након анализирања тог односа.

Дилема која се спонтано намеће при самој идеји анализирања тих односа манифестује се као технички, али важан проблем. Постоји десет поремећаја понашања чији се однос са коришћењем анализира. Ако се сваки тај појединачни поремећај понашања доводи у везу са овим коришћењем дроге постоји могућност да та анализа постане монотона и превише атомизирана. С друге стране, та врста анализе је суштина испитивања тих односа и не постоји решење које би тај приступ учинио адекватнијим. Покушај са приказивањем тих односа у облику неке обједињене табеле која би садржала све појединачне статистичке параметре или свођење свих десет поремећаја на једну латентну димензију, па уз помоћ ње анализирање односа са коришћењем дроге довело би до лишавања важних информација које сваки појединачни

поремећај понашања и његов однос са коришћењем дроге садржи у себи. Да би се ти проблеми некако избегли, најоптималнији приступ би био да се ова анализа уради за сваки поремећај понашања посебно, а онда као нека врста резимеа, сви важни параметри тих односа презентују у једној заједничкој табели која би била нека врста генералне слике тих појединачних односа а не њихово сажимање у једну заједничку меру.

Колико ће се тај приступ показати успешним и ваљаним моћи ће да се процени тек на крају саме анализе. Оцену о тој успешности и валидности треба препустити читаоцима који су свакако најбољи проценитељи да ли је нека анализа била квалитетна или не.

Анализу тих односа из многих разлога треба почети са два облика поремећаја понашања који у себи носе специфичну тежину кад је у питању популација адолесцената. То су бежање од куће и бежање од школе. Резултати односа та два поремећаја понашања са коришћењем дроге, као и резултати свих преосталих осам са тим коришћењем, дати су на наредним странама.

7.1 Бежање од куће и коришћење дроге

Бежање од куће је један од тешких поремећаја у понашању или индикатор тих поремећаја. Ова двострука могућа улога произлази из чињенице да се бежање може манифестовати као самостални, својеврсни облик понашања без додатних кршења законских норми који својом учесталашћу добија карактер поремећаја или као понашање које се чини да би се вршила кривична дела, уживале психоактивне супстанце, учествовало у насиљу неких малолетничких група и неких других разлога. И у једном и у другом случају у питању је понашање које је изразито негативно и непожељно. Тај статус негативности и непожељности показују бројна истраживања, а међу њима и радови Џонсона и сарадника (Johnson, Whitbeck & Hoyt, 2005), Хамера и сарадника (Hammer, Finkelhor & Sedlak, 2002) и других. У првом наведеном, паралелно са бежањем констатоване су високе стопе поремећаја у понашању, а пре свега делинквентно понашање и злоупотреба психоактивних супстанци. У другом (Hammer et al. 2002) су констатована бројна хапшења ових малолетника због чињења разних кривичних дела. Један од честих разлога тих хапшења била је делатност малолетничких банди у којима су бегунци од куће били доминантна

категорија (Yoder, Withbeck & Hoyt, 2003), а доминантни паралелни поремећај била је такође злоупотреба супстанци (Tucker, Edelen, Ellikson & Klein, 2011).

У већини ових, а и других радова, запажена је *висока паралелност између бежања од куће и злоупотребе супстанци*. Тај однос је предмет анализе и у овом одељку. Бежање од куће у овом раду је дефинисано као самовољно одлажење од куће на дуже од једног дана без знања и допуштења родитеља или старатеља. Питање којим је то понашање испитивано било је са предложеним одговорима у облику петостепене интервалне скале почев од „Нисам ниједном“, преко „Јесам једном“, „Јесам два пута“, „Јесам три пута“, па до „Јесам више пута“. За испитивање односа са коришћењем дроге ови одговори су сведени у две категорије: „Нема бежања од куће“ и „Има бежања од куће“. Дихотомизирање изворних података је учињено због тога што је релативно мали број ученика из узорка бежао од куће, па би анализа коришћењем те разуђене петостепене скале била проблематична, нарочито унутар појединих категорија одговора као што су „бежање од куће три пута“ или „бежање више од три пута“. Тај дихотомни облик дистрибуције бежања од куће изгледа прихватљив и дозвољава анализу применом тзв. контингенционих табела и *hi-kvadrata*.

Табела 20. Дихотомни облик варијабле бежање од куће

Врста понашања	N	%
Нема бежања	1172	91,0
Има бежања	115	8,9
Укупно	1287	100,0

Као што се види из наведених података од куће је бежало скоро 9% ученика од укупно 1287 колико је било у узорку. По тој учесталости подаци у овом истраживању практично се не разликују од података у истраживањима других аутора, на пример од истраживања у Литванији на узорку од 1000 испитаника.⁴⁶ Било који метод анализе да се примени, та дистрибуција нагнута ка зони „нема бежања“ не дозвољава другачији поступак осим сажимања свих оних који су бежали од куће у једну категорију. Ово утолико пре што и друго понашање са којим се испитује однос бежања од куће, коришћење дроге, како ће се видети из наредне табеле, има дистрибуцију закривљену ка зони „не користи дрогу“. Јасно је

⁴⁶ Према Радуловић 2014:91

да се дихотомизирањем и бежања од куће и коришћења дроге губи нешто у квалитету анализе, али другог излаза није било. Испитивање односа та два понашања применом контингенционих табела и χ^2 има своја правила и она се морају поштовати. Алтернативом за тај поступак, на пример у виду коефицијената корелације, тај однос би се свео на један број, без увида у то колико ученика који беже од куће користи дрогу и колико ту дрогу користе они који не беже од куће. Због тога, али и неки других методолошких проблема, углавном проистеклих из облика дистрибуције једног и другог понашања примењен је метод о коме је било речи. Како тај начин анализе припада тзв. униваријантним или биваријантним моделима и како они имају ограничену вредност управо због тог униваријантног карактера, ти поступци анализе су широко у примени у тзв. квалитативним анализама података.

Све те претходне напомене дате су овако детаљно и широко да не би касније било понављања код испитивања других врста понашања. Наиме, ограничења примењених метода важе не само у анализама односа коришћења дроге са другим поремећајима понашања, него и са изабраним социопсихолошким својствима испитаника. Наравно, та ограничења не руше валидност и поузданост добијених резултата. Напротив, примењена метода омогућава и допушта јасан увид у односе између понашања која се испитују и то оне односе који се срећу у свакодневном животу.

У феноменолошким истраживањима та метода је практично незаменљива, јер сложене мултиваријантне методе не могу дати ту врсту слике.

Након тих општих ставова о природи варијабли и метода које су коришћене време је да се презентују конкретни резултати истраживања односа између бежања од куће и коришћења дроге. Ти резултати дати су у наредној табели.

Табела 21. Бежање од куће и коришћење дроге

Бежање од куће	Коришћење дроге					
	Не користи		Користи		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нема бежања	999	85,24	173	14,76	1172 (91%)	100,0
Има бежања	60	52,17	55	47,83	115 (8,9%)	100,0
Укупно	1059	82,28	228	17,72	1287 (100,0%)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=92.627$; $df=2$; $C=.259$; $p<.000$						

Када се пажљиво погледају подаци дати у претходној табели две тенденције се одмах уочавају. Прва је релативно мали број оних који су бежали од куће макар на један дан или више. Од 1287 испитаника у узорку то је учинило „свега“ 115 или 8,9% појединаца. Изрази „релативно мали број“ и „свега“ последица су методолошких принципа примењене методе, а не стварног стања ствари. Јер узимајући у обзир тежину тог поремећаја понашања и чињеницу да је узорак репрезентативан за популацију ученика средњих школа у Београду, те могућност да се добијени податак може сматрати важећим за целу ту популацију тај постотак од 8,9 практично значи веома велики број појединаца који се тако понашају. И даље, ако се има у виду колико тај облик понашања може бити злоћудан и спрегнут са чињењем кривичних дела, алкохолизмом, припадањем малолетничким криминалним групама или групама навијача, онда постаје више него забрињавајуће што толико ученика бежи од куће. Чак и ако то бежање нема карактер напуштања породице на дуже време од једног дана што је узето као полазни, минимални критеријум у овом истраживању.

Друга тенденција је та спрегнутост бежања од куће са коришћењем дроге. Злоћудни карактер бежања од куће очигледно је повезан са овим коришћењем, јер од оних појединаца који беже од куће чак 47,83% користи дрогу наспрам свега 14,76% који је користе, али не беже од куће. Та разлика је статистички значајна што се јасно уочава из параметара који су дати у дну табеле, посебно величине C коефицијената корелације $(.259)^{47}$ и нивоа значајности реда величине $p<.000$.

⁴⁷ У квадратним табелама контингенције максимална вредност C коефицијента корелације није 1,00 него 0,70 (Пеџ, 1981; Драгићевић, 2002)

Питање које се сада спонтано поставља или које се може поставити је природа тог односа између бежања од куће и коришћења дроге. То питање се, додуше, може поставити када су у питању и други поремећаји понашања, а не само бежање од куће, али то не мења суштину проблема. Логички гледано могуће је да је бежање од куће ризични фактор за коришћење дроге и да повећава вероватноћу тог понашања. Наравно у интеракцијама са другим и разнородним ризичним факторима. Но исто тако је логично да је бежање од куће последица коришћења дроге. Та хипотеза је такође могућа, јер постоје бројни начини како коришћење дроге може довести до бежања од куће и бројни разлози зашто адолесцент који користи дрогу може отићи од куће на краћи или дужи период. Ниједна од тих могућности се не може сасвим искључити, али је свакако ближе истини да је бежање од куће ризични фактор коришћења дроге, да дакле повећава вероватноћу таквог понашања, а не да је његова последица. За ту тврдњу постоје докази који су валидни и које је тешко оборити. Треба, наиме, погледати колону „Користи“ и запазити да је укупан број испитаника који користе дрогу 228. Од тог броја само 55 или 24% бежи од куће. Да је претпоставка о бежању као последици коришћења дроге тачна, овај постотак би био знатно већи. У прилог тврдњи да је бежање фактор коришћења дроге, а не обрнуто иде и податак да од укупног броја оних који беже од куће више од половине (52,17%) уопште не користе дрогу. Наравно, бежање од куће није једини чинилац коришћења дроге и не може само оно довести до овог коришћења. Али 47,8% оних који беже и користе дрогу наспрам 14,7% оних који је користе, а не беже довољан је доказ да је бежање од куће чврст и снажан предиктор тог понашања.

7.2 Бежање од школе и коришћење дроге

О вишеструкој важности изучавања бежања од школе нема потребе превише говорити. Много је разлога због којих то понашање представља један од централних проблема у току образовног и васпитног процеса који се одвија у школама као институцијама. Неки аутори скрећу пажњу да бихејвиорални проблеми у тој средини могу бити ризични фактор за каснија насилна понашања и то она тешког облика (Симеуновић-Патић, 2003). Међу тим проблемима се нередовно похађање наставе и лош успех, према истраживањима неких аутора (Catalano et al. 1998) издвајају као предиктори преступништва. Такође је важно имати у виду да је бежање

од школе често увод у привремено или потпуно напуштање школе и узрок ниског образовног нивоа што такође може бити снажан ризичан фактор малолетничког преступништва (Радовановић, 2010). Зато се у овом одељку и посвећује посебна пажња односу тог бежања од школе са коришћењем дроге.

У тој анализи овог односа одмах у почетку ваља скренути пажњу да „бежање од школе“ не значи трајно или привремено напуштање школе, односно привремени прекид у школовању. Тај феномен у овом истраживању није испитиван, јер је дистрибуиран као ретко понашање и не дозвољава истраживачки приступ који је примењен у овом раду. Бежање од школе дефинисано је као изостајање из школе један или више узастопних дана, а да то нису знали родитељи испитаника. Ова врста понашања није исто што и бежање са часова, како се то може помислити, из простог разлога што је овом питању претходило питање о бежању са часова. Питање о бежању од школе је имало пет предложених одговора почев од „Није ни једном“, преко „Јесте једном“, „Јесте два пута“, „Јесте три пута“, па све до „Јесте више пута“.

Добијени подаци, у дихотомном облику⁴⁸ дати су у наредној табели.

Табела 22. Дихотомни облик варијабле „бежање од школе“

Врста понашања	N	%
Нема бежања	668	51,9
Има бежања	619	48,1
Укупно	287	100,0

Већ први поглед на ту табелу доводи читаоца овог текста у дилему: шта овде није у реду – питање које је постављено или понашање ученика. Та дилема се поставља, јер је потпуно неочекивано да чак 48,1% ученика изостаје из школе један или више узастопних дана без знања њихових родитеља. По свему судећи чини се да је критеријум бежања (један или више узастопних дана) био преблаг и да је то допринело овако високом проценту бежања. С друге стране, међу просветним радницима је било веома заступљено мишљење да је законско решење по коме неоправдани изостанци нису повлачили неке озбиљније санкције допринело масовном и необично честом недоласку ученика на наставу. Оба та разлога допринела су да је проценат „бежања од школе“ необично висок, односно

⁴⁸ У две категорије: „Нема бежања“ и „Има бежања“.

да скоро половина ученика из узорка некад један, али некад и више дана не дође на часове, а да о томе нису обавештени њихови родитељи. Тако висок проценат вероватно је умањио дискриминативну снагу ове варијабле, али је није елиминисао. О томе веома поуздано сведоче подаци о односу тог бежања од школе и коришћења дроге, дати у наредној табели.

Табела 23. Бежање од школе и Коришћење дроге

Бежање од школе	Коришћење дроге					
	Не користи		Користи		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нема бежања	615	92,06	53	7,94	668 (51,9)	100,0
Има бежања	444	71,73	175	28,27	619 (48,1)	100,0
Укупно	1059	82,28	228	17,72	1287 (100,0)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=121.173$; $df=2$; $C=.293$; $p=.000$						

И поред те масовности бежања од школе и можда слабије дискриминативности, однос овог понашања са коришћењем дроге је врло јасно изражен. Једноставан увид у податке наведене у претходној табели у колони „Користи (дрогу)“ показује да је проценат оних који је користе, а не беже од школе свега 7,94. Насупрот томе, број оних који користе и беже је чак 28,27%. Практично то је нешто око четири пута више коришћења дроге и истовременог бежања од школе. То, даље, значи да је *бежање од школе јасан ризични фактор коришћења дроге и да на основу њега постоји могућност предикције те врсте понашања.*

Тврдња да је бежање од школе ризични фактор који омогућава прогнозирање коришћења дроге темељи се на статистичкој значајности разлика између оних који беже и користе дрогу (28,27%) и оних који не беже, а такође користе дрогу (7,94%). Та разлика је значајна на нивоу $p<.000$ о чему сведочи С коефицијент корелације реда величине .293. Тезу да је бежање од школе примарно понашање и да оно повећава вероватноћу коришћења дроге, а не обрнуто, потврђује и однос између оних који користе дрогу и истовремено беже (28,27%) и испитаника који беже, а не користе дрогу (71,73%). Да је коришћење дроге примарно понашање, а бежање од школе последица тога, проценат оних који користе дрогу и истовремено беже морао би бити знатно већи од тих 28,27%. Тиме се, наравно, не негира да изврстан број испитаника бежи од

школе да би користио или диловао дрогу, али то свакако није примаран однос. Велики проценат бежања и код оних који немају контакт са дрогом (444 или 42% у односу на 1059 који не користе дрогу), такође је један од аргумената у прилог тези о бежању као примарном облику понашања. То што је проценат оних који беже, а не користе дрогу (71,73%) већи од процента оних који беже и користе (28,27%) не значи да је бежање од школе узрок коришћења дроге⁴⁹ већ само да оно повећава вероватноћу тог понашања. Када се каже да се на основу бежања од школе може прогнозирати коришћење дроге, не мисли се да је бежање узрок тог коришћења и не негира се постојање и других чинилаца који утичу на њега. Из простог разлога што се тада подразумева да се може прогнозирати део варијансе који је заједнички бежању од школе и коришћењу дроге, а не целокупна варијанса коришћења. Или, још једноставније, подразумева се онај део варијансе коришћења за који „заслуга“ припада бежању од школе.

7.3 Физичко насиље у школи и ван школе (учешће у тучама) и коришћење дроге

У наукама које се баве проблемом насилног понашања тешко је наћи феномен са толико различитих схватања и дефиниција као што је случај са насиљем. Било какав осврт на та схватања и дефиниције, па и онај најкраћи могући, одвео би читаоца ове монографије у недогледно расправљање и анализирање различитих мишљења и не би допринео бољем разумевању шта се тим освртом желело. Зато ће о тим схватањима, па и дефиницијама бити речено само оно што је најважније и што се није могло избећи. Читаоце који желе шире информације о томе ваља упутити на схватања о појмовима агресивности, агresiје, насиља, силецијства аутора попут Бартола (Bartol, 1995), Фројда (Freud, 1973), Креча и Крачфилда (Krech & Chutchfield, 1958), Берковица (Berkowitz, 1969), Бандуре (Bandura, 1983), Рота (2003), Требјешанина (2003) и бројних других.

---

⁴⁹ У друштвеним наукама ваља избегавати термин „узрок“. *Узрок* значи да увек постоји одређена последица када постоји и то понашање које је наводни узрок. У овом случају бежање од школе морало би увек довести до коришћења дроге, што би била потпуна негација постојања и других чинилаца који утичу на јављање тог понашања.

У овој монографији предмет анализе је однос коришћења дроге и понашања за које се користи израз „насиље“ и то „насиље у школи и ван ње“. Израз „насиље“ дефинише се такође на различите начине. Тако, на пример, Попадић и Плут (2007), који су се у нашој средини највише бавили проблемом насиља у школи, насиље дефинишу као наношење штете другом и то из неоправданих разлога. Исти аутори сматрају да насиље може бити физичко, психолошко и вербално. Требјешанин (2008) под насиљем сматра свако агресивно понашање које се доживљава као злостављање, као наношење штете, бола, непријатности, патње и/или присиљавање жртве да уради нешто противно својој вољи. Ипак, најчешће прихваћено одређење насиља дао је Олвеус (Olweus, 1993). Он је под насиљем сматрао агресивно понашање којим се, коришћењем свог тела или неким предметом, наноси озбиљна повреда или непријатност другој особи. Нажалост, ниједна од тих дефиниција не даје одређење неких облика насиља као што су насиље криминалних или вршњачких група, па и насиље државе над појединцима или (етничким) групама грађана.

Уз то ограничење ипак постоји доста простора за квалитетан приступ истраживању насиља нарочито насиља у школи. Формално гледано оно може бити различитог облика, али истраживачима пажњу привлачи пре свега физичко насиље због округлости и учесталости у последњих неколико година. Опредељење за ту врсту насиља искључује облике као што су ругање, псовање, претње, називање погрдним именима, који се сматрају психолошким врстом насиља или бојкотовање и одбацивање од вршњачких група, који су социолошки типови насиља, или сексуално узнемиравање. Иако се физичко насиље може такође дефинисати на различите начине, на пример гурањем, ударањем ногом, ударањем шаком и слично, најчистији и уједно најтежи облик је учествовање у тучама независно од тога да ли се ради о изазивању туча или неком другом статусу у њима (помагача, саучесника или одбрана друга, другарице).

У овој студији определење је било за истраживање баш тог облика физичког насиља. Према мишљењу других истраживача, на пример Радуловићеве (2014), један од најпоузданијих и највалиднијих начина испитивања физичког насиља уопште, па дакле и учествовања у тучама, су самоискази испитаника. У овој монографији подаци о физичком насиљу добијени су управо самоисказима. Питање у Упитнику којим су

прикупљани ти подаци гласило је „Млади се понекад међусобно и потуку. Да ли се то и Вама дешавало?“. Предложени одговори и за тучу у школи и ван школе били су у виду петостепене интервалне скале почев од „Није ниједном“, преко „Јесте једном“, „Јесте два пута“, „Јесте три пута“, па до „Јесте више пута“. Идеја је пре свега била да се утврди однос између ових учествовања у тучи и растурања, односно диловања дроге од стране ученика, јер је било интересно видети какав је однос тог насиља и злоупотребе дроге уопште.

Учесталост учешћа у тучама у школи и ван школе дата је у наредној табели. Из раније наведених разлога ти подаци дати су у дихотомном облику.

Табела 24. Фреквенција учешћа у тучи у школи и ван школе у узорку ученика

Понашање	Туче у школи		Туче ван школе	
	N	%	N	%
Нису учествовали у тучама	697	54,1	626	48,6
Јесу учествовали у тучама	590	45,9	661	51,4
Укупно	1287	100,0	1287	100,0

Ни формулација питања, ни предложени одговори нису на било који начин фаворизовали одговоре у смеру учествовања у тучама на једном или другом месту и зато је потпуно и непријатно изненађење да толики проценат ученика, у школи 45,9%, а ван школе и читавих 51,4% манифестује физичко насиље учествовањем у тучама. Није овом приликом битно да ли је то било само једном или више пута⁵⁰, па ни да ли је то било само у школи или ван ње, или и на једном и на другом месту, важно је само да невероватна половина ученика учествује у тим тучама. Ваља имати такође у виду да је учествовање у тучи доста тежак облик физичког насиља, да то није ни гурање, ни шутирање, па ни ударање шамара, још мање вербално насиље, него непосредно физичко насиље које се манифестује као индивидуална или чак групна туча. У свим кривичним законима, и раније и у ово време, то је дефинисано као кривично дело, без обзира што су у питању малолетници, са запрећеном казном у институцијама за извршење кривичних санкција. Имајући то у виду просто је невероватно да је толики проценат туча међу ученицима и да то није на неки начин озбиљније санкционирано од школских власти.

⁵⁰ У истраживању постоје ти подаци, али су они важни за истраживање корена насиља, а не коришћења дроге.

Очигледно да је просветни систем потпуно заказао када је физичко насиље међу ученицима толико често и у тако тешком облику.

Но физичко насиље међу ученицима није предмет проучавања у овом истраживању, већ његов однос са коришћењем дроге и зато се ваља вратити том односу.

Табела 25. Однос коришћења дроге и учествовања у тучама у школи

Туче у школи	Коришћење дроге					
	Не користи		Користи		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нису учествовали	602	86,37	95	13,63	697	100,0
Јесу учествовали	457	77,46	133	22,54	590	100,0
Укупно	1059	82,28	228	17,72	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=48,534$; $df=2$; $C=.171$; $p<.000$						

Статистички параметри који су дати у дну ове табеле показују да постоје статистички значајне разлике у коришћењу дроге између ученика који не учествују у тучама и оних који то чине. Та разлика није тако снажно изражена као код бежања од куће или школе, али је довољно велика да се може рећи како они који учествују у тучама двоструко чешће користе дрогу од оних ученика који нису учествовали у тим тучама (22,54% према 13,36 %). Та разлика повлачи и различит однос између оних који не користе дрогу, па се тако запажа да читавих 86,37% ученика који нису учествовали у тучама не користе дрогу, док је тај проценат некоришћења код ученика који су учествовали у тучама 77,46%. Наравно, за тај однос коришћења и учествовања у тучама (у школи) много је битнија разлика код коришћења него код некоришћења дроге, али о њој је већ било говора. Између осталог, тој разлици се дугује и значајан коефицијент корелације ($C=.171$) који, премда доста низак, јасно показује да та разлика није резултат неких случајних околности или грешака у истраживању, већ да је последица стварних и систематских разлога.

Учествовање у тучама ван школе и однос те врсте насиља са коришћењем дроге дато је у посебној табели.

Табела 26. Однос коришћења дроге и учествовања у тучама ван школе

Туче ван школе	Коришћење дроге					
	Не користи		Користи		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нису учествовали	560	89,45	66	10,55	626	100,0
Јесу учествовали	499	75,49	162	24,51	661	100,0
Укупно	1059	82,28	228	17,72	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=76.990$; $df=2$; $C=.238$; $p<.000$						

Иако је у принципу однос коришћења дроге са учествовањем у тучама ван школе врло сличан са оним када се радило о тучама у школи, ваља запазити да постоје и неке важне разлике. Прво, број ученика који не учествује у овим тучама ван школе, а користи дрогу, нешто је мањи него кад се радило о тој врсти насиља у школама (10,55% према 13,63%). Сагласно томе, нешто је већи број ученика који су учествовали у овим тучама и користе дрогу (24,51) него када су биле туче између ученика у школи (22,54%). Друго, ваљда као последица тих јасније изражених разлика, коефицијент корелације између коришћења дроге и учествовања у тучама ван школе је већи ($C=.238$). Само се по себи разуме да су и овај коефицијент корелације и разлике у процентима у коришћењу дроге између оних који не учествују или учествују у тучама ван школе статистички значајне ($p<.000$). Практична импликација те повезаности између учествовања у тучама и коришћења дроге може се описати као правилност која говори да ће по правилу свако повећање учествовања у тучама довести до повећања у коришћењу дроге. Или обрнуто, да ће свако повећање у броју ученика који користе дрогу, бити праћено порастом физичког насиља и у школи и ван школе. Већи ниво повезаности коришћења дроге и физичког насиља ван школе практично значи да је однос тих понашања стабилнији и да ће коришћење дроге чешће, доследније и више систематски бити праћено физичким насиљем ван школе него оним у простору школе.

Питање природе односа између коришћења дроге и учествовања у тучама, у школи или ван ње свеједно, нешто је компликованије и мање јасно него што је то било случај са односом коришћења и бежања од куће или школе. Компликованије и мање јасно зато што разлика, која постоји када се ради о учествовању у тучама ван школе, указује на могућност да се ту ради или може радити о тучама којима претходи коришћење, односно злоупотреба дроге. Може се, наиме, претпоставити да већина

ученика по правилу користи дрогу ван школе, у слободно време и да их та дрога подстиче на насилно понашање. Осим тога, могуће је још једно објашњење ових разлика које иде у прилог тезе да коришћење дроге претходи насиљу. Како ће се нешто касније видети не мали број оних ученика који користе дрогу учествује и у њеном диловању, па је вероватно да том приликом може доћи до проблема, између осталог и до физичког насиља између ученика и њихових партнера у растурању дроге, па и између самих ученика.

Међутим, да природа овог односа коришћења дроге и физичког насиља није тако једноставна и јасна говоре и подаци који иду у прилог тезе да физичко насиље у великом броју случајева постоји и када нема коришћења дроге (75,49% код туча ван школе и 77,46% код туча у школи), те да само 24,51% ученика ван школе и 22,54% у школи учествује у тим тучама и истовремено користи дрогу. Уз то и у науци позната чињеница да агресивност, која је извор свих облика насиља, има значајно извориште у биолошким факторима, чини се природнијим објашњењем овог односа од тврдњи да су насилне тенденције и насилно понашање феномени који преваходно постоје пре или паралелно са коришћењем дроге. То не значи да нема насиља као последица коришћења дроге, али значи да треба више веровати у хипотезу да су и насиље и коришћење дрога заједнички именоватељ неких социјалних својстава или карактеристика личности које су старијег порекла и од учествовања у тучама и од коришћења дроге.

7.4 Сукоби са законом и коришћење дроге

Подаци о сукобима са законом добијени су на основу самоисказа испитаника на питање у Упитнику које је гласило: „У данашње време није необично да млади у Вашим годинама направе неке грешке и дођу у сукоб са законом. Јесте ли Ви имали неки сукоб са законом? Не интересује нас да ли је то откривено или није. Не интересује нас ни шта је било. Само нас интересује јесте ли или нисте“. Предложени одговори су били у дихотомном облику и гласили су: 1. Нисам и 2. Јесам. Из садржаја питања не види се о каквој врсти сукоба се ради, да ли се ти сукоби односе на кривична дела или прекршаје, да ли се као сукоби могу рачунати и коришћење или растурање дроге, јер су и та понашања кажњива по закону и слично. Формулацијом питања наглашено је да је у

питању понашање које је у супротности, односно у сукобу са законом, али је остављена потпуна слобода испитанику шта ће под тим изразом подразумевати. Термин „сукоби са законом“ није нов у истраживачким радовима.⁵¹ Напротив, он се у литератури често користи, али се и у тим радовима не дефинише на коју врсту понашања се односи. Из контекста у којима се тај израз налази може се закључити да су у питању понашања која би се могла квалификовати као кривична дела, али која не обухватају коришћење дроге. У овом раду намера истраживача била је управо та – да региструје понашања испитаника која су кршење закона и која представљају кривична дела или прекршаје, али не рачунајући ту и само коришћење дроге. Није извесно да је то постигнуто, јер не постоје непосредни докази да ли су испитаници као сукобе третирали и евентуална хапшења или привођења због коришћења дроге. Анонимност испитивања није дозвољавала утврђивање које су природе били ти сукоби, па чак ни да ли су они повезани са дрогом, јер је питањем, да би се добили што искренији одговори, наглашено да се то не тражи од њих. Постоје, међутим, посредни докази да испитаници као сукобе са законом нису третирали коришћење дроге или диловање дроге и интервенције државе у вези са тим понашањима. Први тај посредни доказ је релативно ниска корелација између коришћења дроге и тих сукоба са законом. Да су одговори испитаника подразумевали и неприлике са полицијом или судом због коришћења дроге та корелација би морала бити врло висока. Други посредни доказ су подаци који су добијени питањем „Да ли су сукоби са законом били непланирани или планирани?“. Од 234 испитаника, како ће се видети у наредној табели, 192 није планирало те сукобе, али 42 јесте. Планираност сукоба је заправо намерно чињење кривичних дела или прекршаја. Чак и они сукоби који нису планирани нису могли да се односе на проблеме у вези са дрогом, јер би тада како је већ речено, корелација те две варијабле (коришћења дроге и сукоба са законом) била врло висока.

Добијени подаци о сукобима са законом дати самоисказима испитаника приказани су у следећој табели. Истовремено са тим подацима дати су и одговори испитаника о планираности и непланираности тих сукоба.

---

⁵¹ Видети радове Илића (2002, 2008)

Табела 27. Сукоби са законом у узорку испитаних ученика

Врста понашања	N	%
Нису имали сукобе са законом	1053	81,8
Јесу имали сукобе са законом	234	18,2
Укупно	1287	100,0

Табела 28. Планираност сукоба

Врста понашања	N	%
Непланирани сукоби	192	82
Планирани сукоби	42	18,0
Укупно	234	100,0

Према изјавама самих испитаника од њих 1287 у узорку, 234 или 18,2% имало је сукобе са законом. С обзиром на то да је узорак репрезентативан за популацију ученика средњих школа у Београду тај проценат се може сматрати веома забрињавајућим. Тим пре што се не ради о коришћењу дроге као проблему већ о криминалном понашању тих испитаника. И даље, могло би се рећи да овај број испитаника има неки облик генерализованог поремећаја у понашању који се манифестује злоупотребом дроге и истовремено неким другим видовима криминалног понашања.

Та истовремена манифестованост, односно то постојање генерализованог поремећаја понашања потврђује се скоро идентичним бројем испитаника који су користили дрогу (228 или 17,7%) и истовремено имали сукобе са законом друге природе (234 или 18,2%). Потврђује се и врло стабилним и скоро субстанцијалним коефицијентом контингенције ($C=.304$)⁵².

Конкретни подаци о том односу коришћења дроге и сукоба са законом дати су у следећој табели.

⁵² Максимална вредност коју коефицијент контингенције у квадратним табелама може достићи је .70

Табела 29. Сукоби са законом и коришћење дроге

Сукоби са законом	Коришћење дроге					
	Не користи		Користи		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нису имали сукобе	927	88,0	126	12,0	1053 (81,8)	100,0
Јесу имали сукобе	132	56,4	102	43,6	234 (18,2)	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287 (100,0)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=131.348$; $df=1$; $C=.304$; $p<.000$						

Коефицијент С корелације реда величине .304 и његова значајност на нивоу $p<.000$ резултат су разлика које постоје између испитаника који користе дрогу а имају сукобе са законом, и оних који је користе а немају те сукобе. Та разлика изражена у процентима износи 31,6% и добија се када се од броја ученика који користе дрогу и имају сукобе са законом (43,6%) одузме број оних који користе дрогу, а немају сукобе ове врсте (12,0%). Висина те разлике и С коефицијената омогућавају да се закључи да ће до сукоба са законом доћи кад год постоји велики број испитаника који користе дрогу, али и обрнуто, да ће већи број сукоба са законом повећати број оних који користе дрогу.

Нажалост и овог пута, као и код бежања од куће или школе, па и физичког насиља, није познато који од та два поремећаја понашања претходи. Уврежен је став међу стручњацима у пракси, па и међу истраживачима, да коришћење дроге често доводи до криминалног понашања, између осталог због тога што је за набавку дроге стално потребна све већа сума новца, те они који је користе врше кривична дела како би тај новац или дрогу набавили.

Једно познато истраживање Института за криминолошка и социолошка истраживања (Радуловић и сар., 1998) факторском анализом свих типова криминалног понашања, идентификовало је између осталог и два типа тзв. наркоманског криминала. Први је био *наркоманско-имовински* криминал, а манифестовао се најчешће крађама и провалама да би се дошло до средстава за дрогу. Други је био *наркоманско-насилни* криминал који се испољавао у разбојништвима и убиствима опет због средстава за дрогу. Наравно, ови резултати не односе се на адолесценте него на одрасле преступнике, али представљају истраживачки доказ да је спрега коришћења дроге и криминалног понашања нешто што постоји у

реалности, али и доказ да коришћење дроге претходи и доприноси чињењу кривичних дела.

Иако се тој тези не може супротставити ништа што би је озбиљно уздрмало, та правилност преваходно важи за стање зависности или бар за случајеве са дужом каријером коришћења дроге. У тзв. експериментисању са дрогом, што је израз из литературе који описује почетно и повремено коришћење или стање пре зависности, вероватно постоји и нешто другачија правилност – она која каже да чињење кривичних дела, припадност криминалној субкултури или групама малолетних банди представљају претходеће понашање и тзв. факторе злоупотреба дроге. То је очигледно могућа правилност и у овом узорку адолесцената, о чему говоре, како ће се видети касније, и односи између коришћења дроге и неких такозваних социопсихолошких карактеристика испитаника, на пример алкохол у групи вршњака, присуство дроге у групи вршњака, криминал у тој групи и друга. Као што уосталом постоји и правилност да не тако мали постотак испитаника има сукобе са законом, а не користи дрогу (56,4%).

Цео тај комплекс питања о односу између коришћења дроге и сукоба са законом може се заправо анализирати само на нивоу хипотеза о постојању одређених правилности. Тек у етиолошким истраживањима може се установити прави значај тих односа или у истраживањима идиографског карактера чији нацрти омогућавају прецизнији увид у то које понашање претходи и има статус чиниоца, а које је њихов вероватни исход. За сада, на нивоу ових феноменолошких истраживања јасно је само да је коришћење дроге значајно чешће и интензивније уколико су испитаници имали сукобе са законом, односно уколико су се бавили и недозвољеним радњама које значе кршење норми кривичног или прекршајног закона и може се рећи да се злоупотреба психоактивних супстанци и криминално понашање врте у зачараном кругу и међусобно појачавају. Са једне стране психоактивне супстанце су доступне онима који су укључени у криминалне активности, посебно у трговину наркотицима, док је са друге стране вршење кривичних дела под утицајем тих супстанци олакшано, јер се тим путем смањује инхибиција за извршење дела (Ковачевић-Лепојевић и Жунјић-Павловић, 2013:40).

7.5 Коришћење дроге и коцкање

За разлику од свих других поремећаја понашања чији се однос са коришћењем дроге анализира, ови подаци о коцкању нису добијени класичним питањем у Упитнику него тврдњом „Кад могу одем у коцкарницу да видим имам ли среће“. Та тврдња је била дата у једном блоку сличних којима су испитивана индивидуална понашања. Наравно и та тврдња и остале из те групе део су већ описаног Упитника којим су прикупљани подаци у овом раду. На сваку од тих тврдњи па и на ову, предложени су одговори у виду петостепене скале почев од „потпуно нетачно“ до „потпуно тачно“. Као непостојање коцкања третирали су заокружени одговори „потпуно нетачно“ и „углавном нетачно“. Сви други, као што су „делимично тачно“, „углавном тачно“ и „потпуно тачно“ третирали су као постојање коцкања. Овај прилично детаљан и можда непотребан опис поступка како су од разуђених одговора добијени дихотомни подаци о коцкању дат је због веома ниске повезаности са коришћењем дроге и да би се избегли могући приговори методолошке природе за такав резултат. Иначе, природа овог поремећаја понашања, судећи по садржају тврдње на коју је одговорено, свакако није зависност од коцкања или тзв. опсесивно коцкање. Ради се о прилично распрострањеном обичају међу младима да „пробају коцкарску срећу“, како они то зову, што је вероватно увод или почетно понашање које, ако се понавља може довести до зависности. У сваком случају то је блажи или почетни облик понашања који треба схватити озбиљно. Психичке и материјалне последице опсесивног коцкања су веома тешке и паралелне са тешким облицима криминала укључујући ту и злоупотребу дроге. Однос овог нивоа коцкања као поремећаја понашања са коришћењем дроге занимљив је из више разлога, али је најважнији онај који се може свести на тврдњу да се та два понашања преплићу и међусобно условљавају. До које мере иде то међусобно условљавање треба да покаже резултат анализе у виду контингенционе табеле и статистичких параметара који прате ту врсту анализе. Но, пре тога ваља погледати учесталост тог коцкања добијену дихотомизацијом одговора испитаника на описану тврдњу. Та учесталост дата је у следећој табели.

Табела 30. Учесталост коцкања у испитаном узорку ученика

Коцкање	N	%
Не коцка се	1010	78,5
Коцка се	277	21,5
Укупно	1287	100,0

Из података ове табеле се види да око једне петине ученика преферира одласке у коцкарнице. То је врло лош резултат, независно од тога какав ће бити однос тих података са коришћењем дроге. Можда не у овом тренутку, али потенцијално врло лош, јер прети опасност да изврстан проценат те врсте коцкања прерасте у облик зависности.

Однос коцкања и коришћења дроге дат је у наредној табели. Поново треба подсетити да се не ради о зависности него о почетним нивоима коцкања. У том значењу треба посматрати и резултате о односу са коришћењем дроге

Табела 31. Коришћење дроге и коцкање

Коцкање	Коришћење дроге					
	Не користи		Користи		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Не коцка се	854	84,5	156	15,5	1010	100,0
Коцка се	205	74,0	72	26,0	2772	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287 (100,0)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=29.661$; $df=1$; $C=.150$; $p<.000$						

С обзиром на природу коцкања као поремећаја понашања, па макар се радило и о тим почетним облицима, очекивало се да је повезаност са коришћењем дроге знатно интензивнија и доследнија него што резултати у наведеној табели показују. Ниво коефицијената контингенције реда величине .150 јесте, додуше, статистички значајан, али је изузетно низак што практично значи да је узајамни однос или паралелност ове две врсте понашања веома слаба. О томе, можда речитије од нивоа С коефицијената говори јако мала разлика између испитаника који користе дрогу и коцкају се (26%) и оних који се коцкају, а не користе дрогу (15,5%). Разлика реда величине око 10,5% очито није довољна да би тај однос био попут односа бежања од куће и школе или физичког насиља и сукоба са законом са тим коришћењем. Са тако слабом разликом тешко је очекивати да коцкање овог нивоа може произвести неке значајније ефекте у коришћењу дроге као што је тешко очекивати и супротан смер утицаја. Могуће је

претпоставити да ће тај утицај јачег интензитета, било ког смера, постојати онда када једно од та два понашања поприми статус зависности. Ти случајеви су познати из полицијске праксе и зато ове резултате треба сматрати и тумачити као врсту упозорења на такво стање ствари.

7.6 Пушење и коришћење дроге

Многи истраживачи и у Србији, али и страни аутори, никотин сврставају заједно са четири врсте дрога, алкохолом и још неким супстанцама у групу тзв. психоактивних супстанци. Најважнији основ тог сврставања, колико је познато, чини чињеница да код дуже употребе тих супстанци настаје стање зависности. Оно је, додуше врло различите природе, различитих манифестација и зависи од врсте супстанце, али је стање зависности довољно снажан заједнички именитељ да све припадну истој групи.

Никотин је међу њима врло угледна супстанца судећи по зарадама које доноси илегална трговина цигаретама и средствима која се улажу у кампање против пушења. Због те припадности истој групи, због зависности која се јавља дужим уношењем ове супстанце у организам, па и због тога што некад може да послужи као супститут неким дрогама из оне четири групе, ваља очекивати велики степен паралелности између коришћења дроге и пушења. Но пре тог навођења нивоа паралелности ваља упознати учесталост овог понашања, односно учесталост употребе никотина у узорку испитаних ученика. Ти подаци налазе се у следећој табели.

Табела 32. Пушење и коришћење дроге

Учесталост пушења	N	%
Не пуши	755	58,7
Пуши	542	41,3
Укупно	1287	100,0

Колико год либерални ставови у просветној политици имају добрих страна неке резултате те политике тешко је прихватити као такве. Дозвољавање, прећутно или стварно, пушења у школским двориштима, па и у просторијама школе, толеранција тог понашања од стране наставника и школских власти је један од таквих резултата, посебно ако

се има у виду да 41% ученика узраста од 15 до 19 година пуши. Онда се то може сматрати не само великим пропустом просветног система, него и непосредним нападом на здравље ученика у адолесцентском периоду који се дозвољава или толерише од истог тог система. Без претензија и намере неког педагошког, па можда и квазипедагошког „поповања“, ученици у том узрасту морају да науче да постоје понашања која нису дозвољена, која су штетна и за које постоје санкције. Ако је то понашање тако масовно присутно онда се поставља питање да ли се уопште може сматрати поремећајем и да ли је можда боље потпуно га препустити личном одлучивању. Али ако се то данас учини са никотином, може ли се очекивати да ће се у ближој будућности учинити са марихуаном, а мало даљој са кокаином, јер и за њега постоје лаичка мишљења да није штетан, као и да свако има право да одлучује о свом здрављу.

Тај податак да око 40% ученика пуши има изгледа још један веома негативан ефекат који се више наслућује него што се зна или се и он намерно превиђа. Ради се о супстанцијалном утицају пушења на коришћење дроге и то вероватно у једном смеру: што ученик почне раније или интензивније да пуши, то ће раније и интензивније у свој организам уносити и супстанце које представљају класичне врсте дрога. Тај закључак непосредно следи из *S* коефицијената корелације који је супстанцијалне висине (.368⁵³). Тај закључак такође следи и из резултата који показује да ученици који пуше седам пута чешће користе дрогу од оних који не пуше (35,2 : 5,4). Изразито негативан утицај пушења на коришћење дрога нимало не ублажава податак да велики број ученика пуши, али не користи дрогу (64,8 : 35,2). Да ли ће тај примарни поремећај понашања прерасти у коришћење дроге зависи, наравно и од многих других фактора, али је неспорно да је вероватноћа да ће они који рано почну да пуше и који то често раде почети да користе и дрогу, веома велика. У етиолошким истраживањима се тачно може оценити са којом том вероватноћом се на основу података о пушењу може прогнозировать коришћење дроге што је такође један од доказа те чврсте повезаности ова два вида понашања.

---

⁵³ При оцењивању висине ове корелације опет треба имати у виду да су максималне вредности тог коефицијента 0.70 за овај тип табела.

Подаци о којима је напред било говора и који сведоче о снази те повезаности, чак и у истраживањима феноменолошке природе дати су у наредној табели.

Табела 33. Однос коришћења дроге и пушења

Пушење	Коришћење дроге					
	Не користи		Користи		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Не пуши	714	94,6	41	5,4	755	100,0
Пуши	345	64,8	187	35,2	532	100,0
Укупно	1059	82,2	228	17,8	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=201,396$; $df=2$; $C=.368$; $p<.000$						

Иако је у принципу гледано могуће да коришћење дроге буде примарно понашање, искуства из праксе тај статус дају пушењу. Из разлога који су чисто психолошке природе многи адолесценти почну са пушењем доста рано, повећавајући из године у годину број цигарета које попуше у току дана. На масовним окупљањима младих, као што су рођендани, журке, провод у клубовима и слично пушење је редовна појава. Под притиском дилера из вршњачких група или неких других разлога паралелно са цигаретама почиње да се пуши марихуана, а онда се постепено често прелази на друге дроге зависно од економског статуса породице. То што је примарно понашање пушење, не мења суштину проблема: узајамна међусобна испреплетаност пушења и коришћења дроге довешће до низа психичких промена код адолесцента и значајних проблема у његовом социјалном окружењу. Висока међусобна повезаност та два поремећаја понашања знатно ће отежати и искомпликовати примену превентивних интервенција на индивидуалном или групном нивоу.

7.7 Коришћење алкохола и коришћење дроге

Можда је то само утисак, а можда тако и стварно стоје ствари, тек резултати који су добијени у овом истраживању, који ће се видети нешто касније, показују да постоји нека врста негативног тројства у понашању кога чине пушење, коришћење алкохола и коришћење дроге. У пракси то је скоро опште позната појава у разним клубовима, на сплавовима, на приватним журкама и слично, али су ретка истраживања која експлицитно наводе међусобне коефицијенте повезаности. У овом

истраживању већ је показано да постоји супстанцијална повезаност пушења и коришћења дроге, па је преостало још да се експлицитно покаже ниво паралелности коришћења алкохола и коришћења дроге.

Пре тога неколико напомена и неколико података о варијабли „коришћење алкохола“. Подаци о томе добијени су класичним питањем у Упитнику са предложени одговорима у виду уређене петостепене скале: 1. Не пијем уопште; 2. Само понекад; 3. Неколико пута месечно; 4. Једном или неколико пута недељно и 5. Једном или неколико пута дневно. Постоји извештај интерес да се погледа дистрибуција одговора ученика по тим предложеним одговорима пре њиховог приказивања у дихотомном облику. Ти подаци дати су у следећој табели.

Табела 34. *Дистрибуција одговора испитаника на питање „Да ли пијете алкохолна пића?“*

Врста одговора	Не пијем	Само понекад	Неколико пута месечно	Једном или неколико пута недељно	Једном или неколико пута дневно	Укупно
Број ученика	270	542	303	150	22	1287
%	21,0	42,1	23,5	11,7	1,7	100,0

Као што се може видети из прости дистрибуције фреквенција 21,0% ученика уопште не пије. Њима се без резерве може придружити и број оних који пију само понекад (42,1%). У дихотомној верзији варијабле те две врсте одговора дате су заједно. Практично то значи да 63,1% испитаника не користи алкохол. Нажалост 36,9% га користи (23,5 + 11,7 + 1,7) при чему 11,7% прилично често, а 1,7% превише често. Тешко је прогнозирати како ће се то њихово коришћење даље развијати, али је вероватно да је 13,4 ученика изложено великом ризику од зависности. Чак и да не дође до зависности у том облику ово се може сматрати озбиљним проблемом у понашању. Не само због количине алкохола унете у организам, већ и због атмосфере у којој се то ради кад су адолесценти у питању – атмосфере која има све одлике субкултуре алкохоличара или криминала и која чини позадину не само класичног криминала него и коришћења дроге. Чак да та теза и није тачна податак да 36,9% адолесцената релативно често и често конзумира алкохол је више него поразан за све оне институције које су дужне да воде бригу о младима. Поразан, наравно, и за просветни систем и просветне власти.

С обзиром на то да и алкохол припада групи психоактивних супстанци, као и с обзиром на карактеристике понашања до којих доводи

код својих конзумената ваља очекивати да ће коришћење алкохола бити у значајнијој спрези са коришћењем дроге, односно да ће између та два понашања бити паралелност макар на супстанцијалном нивоу. Та паралелност тестирана је χ^2 тестом, односно С коефицијентом корелације која се добија из тестирања разлика у коришћењу дроге између испитаника који пију и који не пију. За тестирање тих разлика искоришћен је дихотомни облик варијабле „коришћење алкохола“ зато што је био мали број случајева у категорији одговора „пије једном или више пута дневно“. Резултати тог тестирања дати су у табели која следи.

Табела 35. *Коришћење алкохола и коришћење дроге*

Пијење алкохола	Коришћење дроге					
	Не користи		Користи		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Не пије	747	92,0	65	8,0	812 (63,1)	100,0
Пије	312	65,7	163	34,3	475 (36,9)	100,0
Укупно	1059	82,2	228	17,8	1287 (100,0)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=185.945$; $df=1$; $C=.355$; $p<.000$						

За опис исхода тог тестирања разлика у коришћењу дрога испитаника који пију и не пију ваља најпре погледати висину С коефицијента и ниво значајности χ^2 и самог С коефицијента. У првом случају ради се о реду величине .355 што је, ако се има у виду да је максимална могућа вредност овог коефицијента 0.70, супстанцијални ниво повезаности. Тај коефицијент показује да је коришћење алкохола у великој мери праћено и коришћењем дроге. Овај приступ у интерпретацији имплицира да је конзумирање алкохола ризични фактор за унос дроге у организам. Иако је, логички гледано, могуће и обрнуто интерпретирати ту корелацију, искуства из праксе показују да конзумирање алкохола почне макар мало пре пробања дроге. Коришћење алкохола у великој мери ослобађа личност контроле од стране супер ега, па је то деловање блиско оном које се постиже и уносом неких врста дроге. Алкохол заправо прави погодну психолошку подлогу за унос дроге, повећава спремност на ризике и хедонистичке тенденције у личности. Зато је вероватно тај контингенциони коефицијент корелације између коришћења једне и друге врсте супстанце тако висок.

Други важан моменат у опису овог резултата у тестирању разлика је ниво значајности статистичких параметара наведених у дну табеле. И тест самих разлика (Ni kvadrat) и тест повезаности коришћења алкохола и

дрогe показују да је однос те две врсте понашања статистички значајан на врло високом нивоу. Другим речима, то значи да добијени резултати о разликама и повезаности нису случајни, нису произашли као плод деловања неких тренутних фактора и нису плод истраживачких грешака већ да између једног и другог поремећаја понашања постоји паралелност која је дата утицајем систематских фактора. Они се могу открити само у етиолошким истраживачким нацртима, али и на овом нивоу може се тврдити да су то чиниоци који трају, чији се утицаји дешавају у дужем временском периоду и који су довољно интензивни и засићени интензивном варијансом да „произведу“ тако чврсту систематску повезаност једног и другог понашања. Да ли су ти чиниоци у хемијској структури једне и друге врсте супстанци, у особеностима реаговања нервног система на те супстанце, у структури личности и/или у социјалном окружењу испитаника, остаје да се види.

8. ОДНОС КОРИШЋЕЊА ДРОГЕ СА НЕКИМ ДЕМОГРАФСКИМ И СОЦИОПСИХОЛОШКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА АДОЛЕСЦЕНАТА

Израз „неким демографским и социопсихолошким карактеристикама“ у наслову овог поглавља, треба да опише чињеницу да се ради о узорку тих карактеристика изабраном из великог броја могућих, па вероватно и важних, чији би односи са коришћењем дроге били интересантни за анализу. Њихов избор заиста је крупан проблем. Један разлог је њихов велики број. Није познато, тј. нема неког поузданог критеријума колико треба да их буде у узорку, нити да ли треба и да ли уопште може да се конституише репрезентативни узорак тих карактеристика. Пожељно је, наравно, да их је више, јер се тако боље и детаљније описује феноменологија појаве која се истражује. С друге стране, већи број тих карактеристика ствара приличне тешкоће истраживачима, јер захтева више анализа, повећава обим истраживања и завршног извештаја и друге тешкоће техничке природе.

Други проблем је које демографске и социопсихолошке карактеристике изабрати. Логичан критеријум за избор ове врсте јесте да се изаберу оне које на бољи, детаљнији и реалнији начин описују појаву која се проучава. Ту свакако долази у обзир неколико демографских обележја испитаника мада од њих и не треба очекивати неки већи

допринос, на пример карактер места у коме испитаник живи, па и образовање родитеља. То јесу класичне демографске варијабле, оне су у узорку овог истраживања, али не треба очекивати да ће оне дати неке информације које већ нису познате. Већи је проблем са социопсихолошким својствима, јер њих има знатно више и на први поглед све су интересантне и важне. Критеријум њиховог бирања у литератури је најчешће претпоставка да могу представљати чиниоце понашања које се анализира – у овом случају коришћења дроге. Оно што тада ствара тешкоће је могућност да то није довољно познато због тога што се ради о недовољно истраженој појави. Исти проблем постоји и у случају да тих потенцијалних чинилаца има више. У таквој ситуацији истраживач мора да преузме одговорност за свој избор. Због тога сваки узорак социопсихолошких варијабли које се анализирају у оквиру феноменолошких проучавања, па и у овом, има лични печат аутора и треба га тако и третирати.

Анализа односа између коришћења дроге и демографских, односно социопсихолошких својстава испитаника у овом истраживању урађена су са узорком варијабли у коме су били пол, карактер места у коме испитаник живи, комплетност породице, образовање оца и образовање мајке, брачни статус родитеља (развод), алкохолизам оца, економски статус породице, успех у школи (последњем разреду), бављење спортом, алкохолизам у групи вршњака и присуство дроге у групи вршњака. О свим тим обележјима било је говора у одељку о варијаблама, па то не треба понављати. У овој анализи биће приказани резултати односа свих ових варијабли са коришћењем дроге, изузев са полом о чему је раније било говора. Ти су резултати дати у виду контингенционих табела. Оне су по својој природи прилично непрегледне поготову код оних карактеристика које имају више од два могућа одговора. На маргинама табела биће видљива и величина узорка и број оних који користе и не користе дрогу. Ваља обратити пажњу на статистичке параметре на дну табела, јер су они прави израз постојећих односа између социопсихолошких карактеристика и коришћења дроге.

Већини читалаца ове монографије вероватно ће се избор поменутих демографских и социопсихолошких карактеристика учинити необичним, па помало и чудним. Он је заиста комбинација варијабли различите природе. У првом делу, прве четири варијабле, у питању су класична демографска својства која ближе описују пребивалиште испитаника и

основне податке о његовој породици. У другом делу су социопсихолошке варијабле за које постоје докази да су важне за феномен коришћења дроге. То се пре свега односи на присуство дроге и алкохола у групи вршњака, али и на развод родитеља, алкохолизам оца (Радовановић, 2016). У тој другој групи су и варијабле попут успеха у школи, економског стања породице и бављења спортом. Њихов избор је последица приличног несклада између онога што се у научној и стручној јавности мисли о њиховом утицају на коришћење дроге и истраживачких резултата који то мишљење не потврђују – или потврђују у појединим, посебним ситуацијама. Намера која стоји иза таквог избора је врло јасна. Прво, карактеристике код којих истраживачки резултати показују значајну паралелност са коришћењем дроге треба проверити у нешто измењеној улози, односно у функцији описивања слике тог коришћења. Друго варијабле чији су резултати у нескладу са очекивањима треба подврћи новим, тачније поновним анализама на већим узорцима и уз примену другачијих метода анализе података.

Резултати који су добијени са овим узорком демографских и социопсихолошких карактеристика дати су на наредним странама. Анализу тих резултата корисно је почети основним подацима о томе где и с ким испитаник живи.

8.1 Карактер места живљења и коришћење дроге

Питање којим су добијени подаци о карактеру места живљења гласило је „Где стално живите?“, а предложени одговори били су „Град“, „Приградско насеље“ и „Село“. Пажљиви читалац ће одмах приметити да природа „града“ није описана као велики, средње величине или мали, јер намера истраживача није ни била да уводи ту градацију. Основна идеја је била само да се добије груба слика о урбаном или руралном карактеру злоупотреба дроге не тражећи у томе ништа више, а поготову не потенцијалне чиниоце тог коришћења. Подстакнути неким криминолошким схватањима да су приградска насеља и, с тим у вези, приградска субкултура честа места „станавања“ социјалне патологије, у понуђеним одговорима дат је модалитет „приградско насеље“. Место живљења је иначе класична номинална варијабла која се тешко може и анализирати на другачији начин него што су то контингенцијске табеле. Природа варијабле је таква да не треба очекивати никакав спектакуларан

или изненађујући утицај на коришћење дроге. Ако и има некаквог утицаја он је посредне природе, јер је израз урбаних, квази урбаних или руралних миљеа.

Пре било какве анализе ваља погледати дистрибуцију варијабле „место живљења“, јер ће након ње можда бити јаснији неки резултати, не само из њеног односа са коришћењем дроге, него и из саме учесталости тог коришћења.

Табела 36. Место живљења и коришћење дроге

Место живљења		
	N	%
Град	924	71,8
Приградско насеље	277	21,5
Село	86	6,7
Укупно	1287	100,0

Већ први поглед на дистрибуцију испитаника по карактеру места живљења показује изразито одступање од нормалне расподеле, односно упадљиву закривљеност ка оном полу варијабле на којој се налази предложени одговор „у граду“. То је логичан резултат, јер су у питању ученици средњих школа у Београду, па с обзиром на то да граду припадају и општине Обреновац, Лазаревац и Младеновац очекивано је да највећи број њих и живи у граду. Наравно, са становишта неког другог предмета истраживања није свеједно да ли испитаник живи у ужем или ширем центру или у градовима који су периферија Београда, али када је злоупотреба дроге у питању није од неког нарочитог значаја да ли се ради о центру, ширем центру или градовима сателитима. Штавише, искуства из рада полиције показују да је у неким од тих мањих градова злоупотреба дроге била толико заступљена да су грађани били принуђени да се самоорганизовањем боре против ње.

Изразита закривљеност дистрибуције ка оној страни дефинисаној градом као местом живљења носи значајне тешкоће методолошке природе и сигурно је да умањују коефицијент корелације који показује повезаност те варијабле са коришћењем дроге. Чак и онда када је дискриминативна статистика у питању. Те тешкоће доноси и јако мали број ученика који живи на селу (6,7%), али то је реалност и треба је прихватити каква јесте. За испитивање природе односа ове варијабле са коришћењем дроге веома је важно запазити да нешто више од једне

петине ученика у узорку живи у приградским насељима. Београд као метропола обилује тим типовима насеља чија је општа карактеристика нелегална или „не сасвим легална“ градња. У теоријским радовима о преступништву малолетника та се места помињу као места са изразитим криминогеним утицајима, али злоупотреба дроге је специфично понашање где правилности откривене у подручју класичног криминала не морају да важе. Због тога ће бити интересантно погледати како се у овим приградским насељима распоређују они који користе и они који не користе дрогу. Ти подаци не само за приградска насеља него за место живљења у целини налазе се у следећој табели.

Табела 37. Место живљења и коришћење дроге

Место живљења	Не користе		Користе		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Град	740	80,1	184	19,9	924	100,0
Приградско насеље	239	86,3	38	13,7	277	100,0
Село	80	93,0	6	7,0	86	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=8.061$; $df=2$; $C=.098$; $p<.000$						

Ако се пажљиво погледају статистички параметри у дну табеле видеће се да постоје статистички значајне разлике у коришћењу дроге између града, приградског насеља и села. Оно што је нарочито очигледно је то да су те разлике око 6,0%. Наравно, неправилна дистрибуција варијабле „место живљења“, која се манифестовала у изразитој нагнутости ка одговору „град“ (71,8% испитаника из узорка живи у граду) учинила је да је поређење у коришћењу дроге могуће само између града и приградског насеља. У селу живи само 86 (6,7%) испитаника што је недовољно за реално проучавање разлика између села и остала два типа насеља. Зато стоји опаска да су се разлике у коришћењу дроге пре свега односиле на разлике града и приградских насеља. У њима живи довољно ученика да анализу тих разлика чини коректном.

Како се из претходне табеле види од укупног броја испитаника (њих 924) који живе у граду дрогу користи чак 19,9% ученика. То је веома висок проценат. Поготово када се узме у обзир да је узорак репрезентативан за популацију ученика у средњим школама и да се овај резултат може генерализовати на ту популацију у целини. У предграђима Београда живи 277 ученика или 21,5%. Разлика у коришћењу дроге између оних који живе у граду и оних који живе у предграђу, а користе

дрогу је 6,2% (19,9 - 13,7%). Та разлика јесте значајна, али је заиста толико мала да је коефицијент корелације свега .098. Тај ниво корелације не заслужује било какав коментар осим простог навођења њеног реда величине.

Међутим нешто друго заслужује коментар. Нешто раније у овом тексту постављена је хипотеза, можда не експлицитно него навођењем става из литературе када се ради о криминалном понашању, да приградска насеља својом субкултуром представљају могуће извориште коришћења дроге. Та хипотеза очигледно није тачна. Додуше, у приградским насељима је такође висок постотак оних који користе дрогу (13,7%), али је тај проценат нижи (значајно) него у граду. Приградска насеља, дакле, нису ништа више станишта адолесцената који користе дрогу него што је то град и по томе се злоупотреба дроге свакако разликује од класичног криминала. А то је резултат вредан пажње независно од тога што се очекивана правилност није потврдила.

8.2 С ким испитаник живи и коришћење дроге

Класично демографско обележје сваког истраживања обављеног на узорку адолесцената је управо питање живљења у комплетној или некомплетној породици. Веома присутна, али прилично давнашња теза многих стручњака у социјалној патологији, па и код проблема злоупотреба дроге, била је да живот у некомплетним породицама резултира поремећајима понашања, а у првом реду чињењем кривичних дела. Некомплетна породица била је омиљено објашњење криминолога и сродних стручњака, јер су се у области криминала та истраживања најчешће и вршила. Клиничка пракса психијатара и психолога заступала је ту тезу и у области злоупотреба дроге тврдећи да одрастање у породицама у којима недостаје један родитељ мора довести до злоупотреба психоактивних супстанци, превасходно пушења и коришћења алкохола, а онда и конзумирања дрога. Упркос новијим истраживањима која показују да породични односи губе приоритет у поремећајима понашања уступајући га вршњачким утицајима, та теза и даље опстаје. У овом истраживању она ће бити на неки начин тестирана, иако то није био првобитни циљ, преко две варијабле: најпре преко варијабле „с ким испитаник живи“, а онда и преко „развода родитеља“. Израз „на неки начин“ у претходној реченици треба да покаже

ограничење могућности доношење дефинитивних закључака или располагања сасвим тачним резултатима због ограничења која у етиолошки оријентисаним процедурама има метода анализе разлика χ^2 тестом.

Подаци о томе с ким испитаници живе добијени су једноставним питањем о томе у Упитнику којим су прикупљани и сви други подаци. Питање је садржало предложене одговоре чија се природа јасно види у наредној табели.

Табела 38. Дистрибуција одговора на питање „С ким живите“

С ким живите								
	Са оба родитеља	Само са мајком	Само са оцем	Код бабе и деде	Код рођака	У интернату	Остало	Укупно
N	972	179	52	15	10	10	49	1287
%	75,5	13,9	4,0	1,2	0,8	0,8	3,8	100,0

Три четвртине испитаника из узорка од 1287 ученика живи са оба родитеља, дакле у тзв. комплетним породицама. Осим овога још једини „озбиљан“ проценат који говори о томе с ким испитаници живе је онај који значи „само са мајком“ (13,9%). Учесталост свих осталих предложених одговора су, статистички гледано, без важности за анализу односа тог начина живљења са коришћењем дроге. Ова изразита закривљеност дистрибуције ка зони „живи са оба родитеља“ практично онемогућава анализу било које друге врсте испитивања улоге ове варијабле у етиологији злоупотреба дроге сем предложеном методом χ^2 теста. Нажалост она има ограничени домет у том процесу и зато много више вере треба поклонити варијабли „развод родитеља“. Али не зато што су ти разводи нормално дистрибуирани већ због тога што се варијабла „с ким живи“ практично не може дихотомизирати због великог броја могућих одговора са минималном учесталашћу.

Неке идеје о утицају „с ким испитаник живи“ на коришћење дроге могу се појавити већ из чињенице да 75,5% испитаника живи са оба родитеља. Рекло би се на основу тога да „комплетност“, односно „некомплетност“ породице и није од неке важности за коришћење дроге. Међутим, није тако. Статистички параметри написани у дну наредне табеле то на најбољи начин оспоравају.

Табела 39. Однос коришћења дроге и варијабле „с ким испитаник живи“

Коришћење дроге						
	Не користе		Користе		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
С ким живи						
Са оба родитеља	825	84,9	147	15,1	972	100,0
Само са мајком	136	76,0	43	24,0	179	100,0
Само са оцем	37	71,2	15	28,6	52	100,0
Остало (бабе, рођаци, интернат, недефинисано)	61	72,6	23	27,4	84	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=19.04$; $df=3$; $C=.121$; $p<.010$						

Ти параметри показују да живот у комплетној породици не искључује могућност коришћења дроге, али је то коришћење значајно више вероватно ако испитаник живи само са мајком или само са оцем. Та разлика између броја оних који користе дрогу, а живе са оба родитеља, са једне стране и оних који живе са мајком или само са оцем, с друге, очигледно је статистички значајна и то на нивоу .01. Овај ниво значајности гарантује да добијена разлика није случајна, већ да постоји систематска правилност која би се могла изразити следећим речима: Кад год испитаник живи само са мајком или само са оцем већа је вероватноћа да ће почети да користи дрогу и да ће то чешће радити него они који живе у породицама са оба родитеља. За истраживача је интригантна не само разлика у коришћењу дроге између оних који живе у комплетним и некомплетним породицама (15,1%:25,1%)⁵⁴ него и разлика у том коришћењу између испитаника који живе само са мајком и оних који живе само са оцем. Чињеница да тих испитаника који живе само са оцем укупно има 52, помало доводи у сумњу поузданост добијеног резултата, али макар као хипотезу за нека будућа истраживања треба запазити да је број оних који користе дрогу, а живе само са оцем чак 28,8% и да је тај број за 4,8% већи од оних који се исто понашају, а живе само са мајком. Тешко је, а вероватно и непотребно упуштати се у могућа објашњења зашто је то тако док се та теза не потврди на већем броју од 52 испитаника. Тај однос комплетних и некомплетних породица са коришћењем дроге много се јасније види када је у питању варијабла „развод родитеља“, о чему ће бити речи нешто касније. У овој претходној табели пажњу заслужује још само резултат у одговору „остало“ где има

⁵⁴ Разлике у процентима оних који користе дрогу, а живе код оба родитеља (15,1%) и оних који живе само са мајком и само са оцем (25,1%). Овај последњи проценат добијен је сабирањем коришћења дроге оних који живе само са мајком и само са оцем (43+15) и дељењем са укупним бројем ученика који тако живе (179+52).

84 или 6,5% испитаника од укупног броја и да је у тој категорији 28,4% њих изјавило да користи дрогу. Садржински тај резултат не значи ништа, јер је „унутрашњи састав“ категорије „остало“ непознат, али је са методолошке тачке гледишта индикативно да се 6,5% испитаника није могло сврстати у смислене категорије или да није желело да се изјасни о томе са ким живи. Релативно висок проценат њих који из категорије „остало“ користе дрогу (27,4%) ипак пре указује да они нису хтели да се изјасне с ким живе, можда баш зато што користе дрогу, него што нису могли да се пронађу у предложеним одговорима. У сваком случају, било једно или друго, чињеница да 6,5% испитаника не може бити искоришћено за испитивање односа између коришћења дроге и варијабле „с ким испитаник живи“ методолошки је пропуст не само примене контингенционе анализе него и самог истраживача.

8.3 Образовање родитеља и коришћење дроге

У стручној, али не и научној, јавности превладава мишљење да појединци са поремећајима понашања, нарочито оним који се испољавају као кршење законских норми, воде порекло из породица са ниским образовањем родитеља. У последњих десетак година, а можда и више, приметно је, међутим, да неки облици тог кршења норми све више бивају учињени од стране деце која су из добростојећих породица, чији су родитељи и више образовани и богатији од просека своје околине. Наука је ипак скептична и према том старијем мишљењу о односу ниског образовања и поремећаја понашања, али и према настојањима да се докаже супротна теза. Иако има аутора који, бар када је у питању коришћење дроге, још поодавно објављују резултате о позитивној вези тог коришћења и вишег нивоа образовања родитеља (Jessor, Chase & Donovan, 1980; Bachman, Johnston & O'Malley, 1981) тај скептицизам није отклоњен. Разлог је вероватно најпре у чињеници да су неки поремећаји понашања очигледно повезани са ниским образовним статусом родитеља (скитња, просјачење, проституција, џепарење), а други, као поменуто коришћење дроге, са вишим образовним нивоима, али и у томе што се поремећаји понашања срећу и код једних и код других. Не мање важан разлог је тај што се та повезаност образовања родитеља са било којом врстом поремећаја понашања тешко доказује. Образовање је, наиме, категоријална варијабла чији је утицај на понашање свакако посредног карактера и та два својства ове варијабле имају за последицу примену

врло ограниченог броја метода анализе тих односа. Сваки покушај неког напреднијег решења анализе захтевало би дихотомизирање сваког нивоа образовања као посебне варијабле, што би довело до низа тешкоћа не само у самој анализи него и у разумевању резултата за варијаблу у целини.

У таквој ситуацији истраживачи прибегавају једноставној анализи разлика у фреквенцијама што је учињено и у овом истраживању. Одговори испитаника о образовању родитеља, посебно оца, а посебно мајке, сврстани у поједине образовне нивое, доведене су у везу са коришћењем или некоришћењем дроге, а постојеће разлике тестиране χ^2 тестом. Добијени резултати приказани су у табели која следи нешто касније за ниво образовања једног и другог родитеља. Пре презентовања тих резултата корисно је погледати саме дистрибуције одговора о образовању оца и образовању мајке, јер и ти подаци говоре понешто, ако не о коришћењу дроге онда свакако о образовном пореклу испитаника из узорка.

Образовање родитеља испитивано је једноставним питањем у Упитнику „Која је школска спрема Ваших родитеља“. Израз „школска спрема“ није исто што и ниво образовања, али је он употребљен, јер се сматрало да је пријемчивији за оне испитанике чији су родитељи нижег или ниског образовања него да је питано на неки други начин. Предложени одговори, који су исти као и у наредној табели, јасно су међутим упућивали о чему се ради.

Табела 40. *Ниво образовања оца и мајке испитаника из узорка*

Ниво образовања	Отац		Мајка	
	N	%	N	%
Основна школа	26	2,0	35	2,7
Средња школа	447	34,7	520	40,5
Виша школа	258	20,2	235	18,3
Факултет	379	29,5	356	27,7
Магистри наука	60	4,7	49	3,8
Доктори наука	57	4,4	50	3,9
Без одговора	59	4,6	39	3,0
Укупно	1286	100,0	1284	100,0

Веома је занимљиво, када се пажљиво анализирају подаци у претходној табели, да постоји висока паралелност између образовања једног и другог родитеља испитаника. Разлике у образовању су мале. Да

ли су испитаници махинално заокруживали исте предложене одговоре и код оца и код мајке или постоји неки нови тренд при склапању бракова изражен у поменутој паралелности тешко је рећи. Чини се да у прошлости та паралелност у том степену није постојала, али не постоје подаци којима би се она потврдила или оповргла. Није тако ни важно да ли су родитељи испитаника у том степену истог образовања, јер то није ни предмет интересовања у овом раду. Много је важнија унутрашња структура образовног нивоа једног и другог родитеља и да ли је та структура у некаквом односу са коришћењем дроге. О овом другом биће речи нешто касније, али је већ сада могуће тврдити да ће однос између образовања и коришћења дроге бити врло сличан и код једног и код другог родитеља. Управо због високе паралелности о којој је било говора.

Што се тиче унутрашње структуре образовног статуса оца и мајке може се рећи да подаци показују једну од најгорих тј. најнепожељнијих дистрибуција гледано са истраживачког, односно методолошког становишта. Прва непожељна карактеристика тих дистрибуција је непостојање довољног броја случајева у категоријама на половима образовног континуума. Тачније, у почетним и последњим предложеним одговорима. То јесте природна карактеристика варијабле образовања, али мали број на тим половима представља проблем за примену методе којом се анализирају односи. Друга карактеристика је можда још непожељнија. Ваља уочити да је у структури образовања оца средња школа заступљена са 34,7% а мајке са 40,5%. Након тога код оба родитеља постоји пад у нивоу више стручне спреме (20,1:18,3%) да би поново број родитеља са високом спремом порастао и био 29,5% код оца и 27,7% код мајке. Тај облик дистрибуције познат под именом „бимодална дистрибуција“ и у озбиљним етиолошким истраживањима захтева посебне „претходне“ поступке у анализи. Будући да у овом раду није у питању етиолошки него феноменолошки приступ, те „претходне“ тзв. нормализације дистрибуција нису допуштене. Због постојања те бимодалности ваља очекивати теже уочљиве правилности у односима овог нивоа образовања и коришћења дроге, а вероватно и нижи степен паралелности него што он у реалности јесте.⁵⁵ Но, да ли се то тако десило или не, видеће се из

---

⁵⁵ И у феноменолошким истраживањима у којима се користи метода χ^2 постоје начини да се ова бимодалност колико-толико неутралише. Ради се о посебној анализи сваког нивоа образовања независно од целине варијабле. У овом раду то није примењено због дужине таквог поступка у анализи.

наредне две табеле у којима су дати резултати тестирања разлика у некоришћењу и коришћењу дроге зависно од нивоа образовања родитеља. Због уштеде простора, а и због могућности поређења резултата добијених код образовања оца са оним код мајке ти резултати су дати одмах једни поред других.

Табела 41. *Образовање оца и коришћење дроге*

Образовање оца	Не користе		Користе		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Основна школа	20	76,9	6	23,1	26	100,0
Средња школа	389	86,8	58	13,2	447	100,0
Виша школа	211	81,8	47	18,2	258	100,0
Факултет	300	79,1	79	20,9	379	100,0
Магистри	48	80,0	12	20,0	60	100,0
Доктори наука	48	84,2	9	15,8	57	100,0
Без одговора	42	71,2	17	28,8	54	100,0
Укупно	1058	82,3	228	17,7	1286	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=16.34$; $df=6$; $C=.111$; $p<.050$						

Табела 42. *Образовање мајке и коришћење дроге*

Образовање мајке	Не користе		Користе		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Основна школа	28	80,0	7	20,0	35	100,0
Средња школа	451	86,7	69	13,3	520	100,0
Виша школа	190	80,8	45	19,2	235	100,0
Факултет	275	77,2	81	22,8	356	100,0
Магистри	39	79,6	10	20,4	49	100,0
Доктори наука	42	84,0	8	16,0	50	100,0
Без одговора	31	79,5	8	20,5	39	100,0
Укупно	1056	82,2	228	17,8	1284	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=14.11$; $df=6$; $C=.105$; $p<.050$						

Заиста је, на први поглед, тешко уочити било какву паралелност између образованости родитеља и коришћења дроге. Та паралелност несумњиво постоји, јер је C коефицијент корелације и код оца и код мајке статистички значајан. Нажалост, он је оба случаја веома низак ($C=.111$ код оца и $C=.105$ код мајке) вероватно зато што су разлике у коришћењу дроге између три нивоа образовања (у којима постоје веће фреквенције) прилично мале. Тако на пример, 13% испитаника чији отац има средњу школу користи дрогу, 18,1% њих чији отац има завршену вишу школу користи дрогу, а 20,9% оних чији отац има завршен факултет. Врло слична ситуација је и када је образовање мајке у питању: код испитаника

који користе дрогу 13,3% има средње образовање, 19,2 више и 22,8 високо образовање. Те разлике су мале да би статистички параметри који су исход тих разлика били нумерички више изражени. Али можда је од величине тих разлика важнија та тенденција раста броја испитаника који користе дрогу паралелно са повећањем образованог нивоа и оца и мајке. Од почетног броја корисника дроге 13,2% код оца и 13,3 код мајке, тај проценат је порастао на 20,9% (код оца) и 22,8% (код мајке) када су родитељи били факултетски образовани. Очигледно је, дакле, да код злоупотреба дроге не важи уобичајено мишљење да су нижи нивои образовања родитеља ризични фактори за криминално понашање деце.⁵⁶ Та разлика је сасвим логична, јер за куповину дроге треба више новца, а то себи могу приуштити пре свега деца образованијих родитеља који више зарађују.

8.4 Комплетност-некомплетност породице и коришћење дрога

Истраживачи који су се бавили породичним чиниоцима поремећаја у понашању посебно су указивали на значај присуства девијантних понашања у породици, комплетности породице и материјалног положаја, односно материјалних проблема у породици. Важност тих чинилаца посебно апострофирају и неке теорије као на пример теорија аномије, теорија учења, теорија самоконтроле и социјалних веза.

Када је некомплетност породице у питању скоро да нема истраживања у којима се та варијабла у сету породичних променљивих не доводи у однос са поремећајима понашања. Израз „некомплетност“ у тим истраживањима, па и у овом односи се пре свега на заједнички живот родитеља, односно на развод или престанак заједничког живљења родитеља из неког другог разлога. Некомплетност породице у многим истраживањима показала се као фактор делинквенције, употребе психоактивних супстанци (Милосављевић, 2002), али је занимљиво да је некомплетност настала због развода имала већи негативан утицај на понашање деце него она настала због природног губитка једног родитеља (Лацковић-Гргин, 2004). Истраживања вршена у психологији, она

---

⁵⁶ Високи проценти коришћења дроге деце чији родитеља имају само основно образовање (23,1 и 20,0) не треба узимати у обзир због малог броја испитаника у тој категорији (свега 6 код оца и 7 код мајке).

лонгитудиналног приступа и психоаналитичке оријентације, показала су да је за развој деце потребно присуство оба родитеља и да ће деца одрасла у некомплетним породицама имати неке облике девијантности, чак и ако постоји супститут родитеља. Ова девијантност се не мора одмах испољити пошто некомплетност не делује непосредно на поремећаје понашања него путем других варијабли као што су ниско самопоштовање, висока анксиозност, депресивност и други (Garnefski & Diekstra, 1997). Новија истраживања су, пак, показала да стару тезу о разводу односно некомплетности породице као ризичном фактору треба заменити ставом о лошим утицајима који се испољавају као неслагања, лоши односи, економски проблеми, одсуство једног родитеља и многим другим које развод или разлаз родитеља доносе са собом (Garnefski & Diekstra, 1997; Обретовић, Хошек и Момировић, 1998; Šarić, Sakoman i Zdunić, 2002).

У овом истраживању је прихваћена та нова теза, али се није ишло на операционализацију начина преко којих некомплетност делује на коришћење дроге него је само утврђиван податак постоји ли или не постоји комплетност породице. Намера истраживања је била да сумаирањем свих негативних или позитивних страна некомплетности (ако такве уопште постоје) провери може ли се на том нивоу, дакле једном општом, дихотомном варијаблом, тестирати ваљаност те тезе.

Подаци о комплетности/некомплетности породице добијени су питањем у Упитнику које је гласило: „Да ли Ваши родитељи живе заједно?“. Предложени одговори имали су дихотомни облик: Живе заједно – Не живе заједно. Испитаници су имали задатак да заокруже један од тих одговора без икаквих додатних појашњавања. Дистрибуција тих одговора дата је у следећој табели.

Табела 43. *Дистрибуција одговора испитаника на питања да ли родитељи живе заједно*

Заједнички живот родитеља	Родитељи живе заједно	Родитељи не живе заједно	Укупно
N	1045	242	1287
%	81,2	18,8	100,0

Како се и могло очекивати, након нешто раније описаног резултата о томе с ким испитаници живе и у овом случају у високом проценту (81,2)

родитељи испитаника живели су заједно.⁵⁷ Постотак оних чији су родитељи раздвојени је 18,8%. Иако је тај број несразмерно мањи од постотка оних чији родитељи живе заједно, он је довољан да се на поуздан начин процени могући допринос ове раздвојености родитеља коришћењу дроге.

Подаци о томе, али на нивоу разлика у том коришћењу између испитаника чији родитељи живе или не живе заједно дати су у наредној табели.

Табела 44. *Развод/раздвојеност родитеља и коришћење дрога*

Развод/раздвојеност родитеља	Не користе дрогу		Користе дрогу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Родитељи живе заједно	891	85,3	154	14,7	1045	100,0
Родитељи не живе заједно	168	69,4	74	30,6	242	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=33.828$; $df=1$; $C=.160$; $p<.000$						

Теза о некомплетности породице, односно о разводу или о раздвојености родитеља и повезаности тог стања са коришћењем дроге, потврђена је на врло експлицитан начин тестирањем разлика у постотку коришћења дроге између испитаника чији родитељи живе или не живе заједно. Како се из претходне табеле може видети број испитаника који користе дрогу, а чији родитељи одвојено живе је дупло већи (30,6) од оних који имају исту врсту поремећаја понашања, али који живе у породицама у којима су присутна оба родитеља (14,7%). Разлика је наравно статистички значајна и то на врло високом нивоу ($p<.000$), али је та паралелност ипак врло ниска ($C=.160$) да би се могло тврдити, без резерве, како је одвојеност родитеља снажан фактор коришћења дроге. Уосталом таква тврдња не може да стоји без резерви и због чињенице да и у породицама у којима родитељи живе заједно не мали број испитаника (14,7%) користи дрогу. Можда би резултати тестирања те тезе били бољи

⁵⁷ Помало збуњујуће делује разлика између податка да 81,2% родитеља живи заједно и података да 75,5% испитаника живи са оба родитеља. Та разлика од 5,7% испитаника који не живе са родитељима иако они нису разведени или раздвојени (из неког другог разлога) може бити последица многих фактора и реалност је која се мора прихватити и имати у виду. Нажалост, она може бити последица и непрецизности у самом испитивању и формулацији питања. Жеља истраживача да не изазове непријатна осећања директним питањем „Да ли су Ваши родитељи разведени?“ него формулацијом „Да ли Ваши родитељи живе заједно?“ такође је одговорна за изванредан постотак те разлике.

да се у истраживању најпре ишло на идентификовање феномена преко којих та одвојеност може да делује, па онда утврђивала њихова повезаност са коришћењем дроге, јер је став истраживача да одвојеност има улогу супресора када су поремећаји понашања у питању. То, међутим, није учињено да се не би ширио и онако гломазни истраживачки дизајн феноменологије злоупотреба дроге. Иако постоји вероватноћа да би у том приступу резултати били бољи, скептичност према већем степену паралелности одвојеног живота родитеља и коришћења дроге остаје због чињенице да се у феноменолошким истраживањима односи између понашања које се проучава и социјалних и социопсихолошких карактеристика испитаника испитују унилатералним методама анализе, иако та унилатералност у реалности не постоји.

8.5 Економско стање породице и коришћење дроге

По многим научницима породица је најважнији преносилац социјализацијских процеса (Митић, 1997). У оквиру ње мноштво је феномена који могу имати позитиван, али и негативан утицај на исход тих процеса. Један од њих је свакако и економски, односно материјални статус породице. Позитиван економски положај показао се као важан протективан фактор код поремећаја понашања различите врсте. У литератури која се бави етиолошким коренима злоупотребе дроге, а припада подручју породичних односа, често се наглашава да добри породични односи у значајној мери зависе од постојања или непостојања материјалних тешкоћа којима породица може бити изложена. Радови аутора који су раније поменути када је било говора о образовању родитеља (Jessor, Chase & Donovan, 1980; Bachman, Jonston & O'Malley, 1981) пружили су и емпиријске доказе за то. Ови, али и други истраживачи наглашавају да материјалне (не)прилике у породици могу бити озбиљан чинилац поремећаја понашања и родитеља, али и деце у фази адолесценције. Материјалне неприлике увек делују стресно и представљају ризичне факторе који имају продужено негативно деловање на проблеме у понашању. Овај утицај се, по правилу, остварује посредством одређених медијатора од којих су неки још увек недовољно проучени у социологији и психологији породице. Материјалне неприлике могу, на пример, деловати и путем дневне оскудице, лоших и скучених стамбених услова, сталног пресељавања у јефтиније станове, честе

промене места боравка, живот у деловима града или предграђима са јаком субкултуром криминала и слично. Етиолошка истраживања настоје да тај материјални, односно економски положај породице операционализују са што више варијабли како би открили и оне супресоре који су још увек недовољно познати. Међу њима су свакако криминална понашања или прокриминални ставови родитеља, недостатак контроле понашања од стране родитеља, али и лоши емоционални односи и односи неповерења између родитеља и деце. Повезаност тих феномена са материјалним проблемима породице све чешће је предмет проучавања у психологији и сродним наукама. Њихова повезаност са поремећајима понашања, па и коришћењем психоактивних супстанци је, међутим, доказана бројним радовима (Gottfredson & Hirschi, 1990; Baumrind, 1991; Милосављевић, 2002, 2004; Stoolmiller & Blechman, 2005; Ловрић, 2006, 2007; Sakoman, 2009). Један од оних посредујућих медијатора лоших материјалних прилика породице који има продужено негативно дејство и који није довољно проучен свакако је и оно осећање дискриминисаности које се код деце и адолесцената јавља зато што им породица не може обезбедити оно што боље стојећа деца имају: оброк у школи или за време одмора, одећу одређеног типа, одлазак на екскурзију са другом децом и слично. Тих медијатора скривеног и посредног дејства вероватно има, теоријски гледано, приличан број; они нису предмет овог истраживања и зато о њима неће бити више речи. Било би, међутим, важно и за науку и за праксу да се они идентификују тако да има што мање непознаница о посредном деловању економског положаја породице на девијантна понашања њених чланова. Предмет овог истраживања јесте однос тог положаја и коришћења дроге, али – слично као код некомплетних породица његове глобалне слике – без рашчлањавања на поједине могуће медијаторе. Трагање за тим медијаторима одвело би ово истраживање у сасвим другом правцу и не би више имало феноменолошки карактер. Зато се као и раније остаје на нивоу дескрипције тог односа без утврђивања који аспекти економског положаја породице представљају ризичне, а који протективне факторе. Зато је тај економски положај и испитиван помоћу једне варијабле и то самоисказом испитаника о томе како опажа економски статус своје породице. То опажање је скалирано са пет предложених одговора који чине интервалну скалу и то: 1. Врло добар, 2. Добар, 3. Осредњи, 4. Прилично слаб и 5. Врло слаб. Добијени резултати у облику класичне расподеле фреквенција дати су у наредној табели.

Табела 45. *Опажање економског положаја своје породице – дистрибуција одговора испитаника из узорка*

Економски положај породице						
	Врло добар	Добар	Осредњи	Прилично слаб	Врло слаб	Укупно
N	202	552	433	82	18	1287
%	5,7	42,9	33,6	6,4	1,4	100,0

Неколико напомена се мора имати у виду када је економски положај породице испитиван на овај начин и када су у питању подаци о опажању тог положаја од стране испитаника у узорку. Прво, постоје у литератури, нарочито у социологији и криминологији, примери врло различитих приступа у операционализацији економског стања породица испитаника чије је понашање или неки други феномен био предмет проучавања у тим истраживањима. На пример, путем годишњих или месечних примања чланова породице, имовине којом породица стиче неки доходак, вредности ствари којима породица располаже, вредности некретнина и дохотка од тих некретнина и многи други. Ваљаност и поузданост тих приступа била је различита зависно од типа испитаника, проблема који се проучава, ваљаности и умешности операционализације и других фактора. Али како год се тај положај операционализовао, он је био у високој корелацији са опажањем (мишљењем) испитаника из узорка о томе какав је економски положај њихове породице, како они доживљавају тај положај и колико се осећају или не осећају оскудице у тој њиховој породици. Сви ти облици опажања и мишљења врло поуздано се могу заменити оценом испитаника о економском положају његове породице на класичној скали од један до пет. Тако је поступљено и у овом раду. Друго, дистрибуција опажања економског положаја породица од стране испитаника је прилично закривљена ка зони „бољег економског положаја“ (категорије „врло добар“ и „добар“ обухватају 58,6% одговора свих испитаника из узорка), а када се узму у обзир и одговори „осредњи“ тај проценат се пење чак на 92,2%. То практично значи да други пол овог континуума, онај који описује слаб или врло слаб положај, скоро и да не постоји. Природа те дистрибуције искључује могућност анализе односа са коришћењем дрога неким адекватнијим методама без додатних интервенција. Како оне из „техничких“ разлога

нису спроведене⁵⁸ подаци о економском положају породица и односу са коришћењем дрога могли су се анализирати само дескриптивним методама. О њиховим слабостима, посебно о унилатералности тог приступа већ је било говора и зато то не треба понављати. Треће, због дистрибуције тог типа и не треба очекивати неку „смислену“ правилност која би на јасан и експлицитан начин показивала када и у којим економским приликама породице постоји повећан степен коришћења дроге. Посебан хендикеп те анализе свакако је да се у категорији „врло слаб економски положај“ налази само 18 испитаника. Четврто, висок проценат ученика који економски положај своје породице оцењују као „врло добар“ и „добар“ (58,6%) још једном указује да је узорак репрезентативан само за Београд, или, можда још за неки велики град у Србији у коме постоји концентрација стручњака и боље стојећих породица и то треба имати у виду при разумевању ових резултата.

Наравно, напомена да због типа дистрибуције података о економском положају породица и не треба очекивати неку јасно утврђену, па ни смислену правилност у односима опажања тог положаја и коришћење дроге, такође је само претпоставка. Колико је она тачна може се видети из табеле која следи.

Табела 46. Опажање економског статуса породице и коришћења дрога

Економски статус	Не користе		Користе		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Врло добар	162	80,2	40	19,8	202	100,0
Добар	475	86,0	77	14,0	552	100,0
Осредњи	354	81,7	79	18,3	433	100,0
Прилично слаб	57	69,5	25	30,5	82	100,0
Врло слаб	11	-	7	-	18	-
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=20.999$; $df=4$; $C=.127$; $p<.001$						

Статистички параметри, који су веома важни за питање односа економског положаја породице и коришћења дрога, дати у дну табеле, показују да постоје значајне разлике у том коришћењу зависно од тога како испитаник доживљава економско стање своје породице. Те разлике су изузетно мале (иако су статистички значајне), јер је С коефицијент који је мера паралелности коришћења и опажања економског стања веома

⁵⁸ Тзв. нормализација дистрибуције променила би стварну слику одговора ученика и зато и није рађена.

низак, свега .127. Но, већи проблем од те нискости је нејасна тенденција тог паралелизма, односно недовољно јасно утврђена ситуација у ком правцу иду те разлике у доживљавању економског положаја породице и коришћења дроге. У први мах се чини да економски статус опажен као „врло добар“ одговара већем и чешћем коришћењу дроге (19,8%), али онда долази пад у категорији „добар“ за читавих 5,8% (14,0% ученика сада користи дрогу), да би економски положај опажен као „осредњи“ поново имао повећање коришћења на скоро истом нивоу као „врло добар“ (18,3%:19,8%).

На основу тих података рекло би се да, и поред овог пада, постоји тенденција паралелности коришћења дроге и бољег економског стања породице, али тај утисак одмах поништава податак да у категорији „прилично слаб“ економског стања читавих 30,5% испитаника користи дрогу.⁵⁹ Како је тај резултат у несагласности са неким из претходних анализа односа (на пример са односом образовања родитеља и коришћења дроге) покушало се и са дихотомизирањем варијабле „економски положај породице“⁶⁰, па чак и са изостављањем категорије „осредњи“ положај, али постојећа тенденција већег коришћења у лоше стојећим породицама није промењена. Да ли је та тенденција реална или не, могуће је утврдити само у етиолошким истраживачким нацртима и са другим односно мултиваријантним методама анализе.

Док се то не утврди остаје знак питања колико је тај резултат реалан и сумња у ваљаност полазних података. И остаје увек могућност да је резултат који је добијен у реду и да су истраживања злоупотреба дроге оптерећена разним предрасудама, па и предрасудом да адолесценти из богатијих породица могу себи омогућити чешће коришћење дроге.

8.6 Коришћење алкохола од стране оца

Када је у питању коришћење алкохола од стране оца, није извесно да се ради о алкохолизму, иако је тврдња која је у Упитнику дата са намером да се проучи степен коришћења алкохола од стране оца могла да се интерпретира и у том значењу. Та тврдња је, наиме гласила „Мој отац

---

⁵⁹ У категорији „врло слаб“ тај однос није ни утврђиван због малог броја испитаника који су тако описали стање своје породице.

⁶⁰ У том покушају спојене су категорије „врло слаб“ и „прилично слаб“ да се добије већа фреквенција испитаника.

доста пије“, а понуђени одговори од којих је испитаник требало да заокружи један, гласили су: Уопште не пије, Углавном не пије, Понекад пије и Доста пије. Ради се, дакле, о покушају да се добије одговор како испитаник доживљава коришћење алкохола од стране свог оца не улазећи у детаље о обиму тог коришћења, о томе да ли се опија, да ли је агресиван када се опија и има ли или не због тога сукоба у породици. Одговор „Доста пије“ сугерише могуће постојање зависности од алкохола или, у најбољем случају, само често опијање, али у постојећим подацима нема експлицитних доказа за то.

Намера истраживача није, међутим, ни била да се региструје алкохолизам у значењу зависности, јер и ниво „доста пије“ је довољан, сам по себи, да направи пометњу у породици и помогне настајању разних девијантних појава, а између осталог и коришћења дроге. О томе сведоче многобројна истраживања у криминологији, па и она која за предмет анализе имају злоупотребу дроге (Li, Pentz & Chou, 2002). Наведени аутори који су детаљно анализирали тај однос тврде да и само чешће коришћење алкохола од стране родитеља доводи до чешћег коришћења дроге код деце. Штавише, показало се да је количина пића када је отац у питању непосредни предиктор тог коришћења дроге.

У овом раду се не може говорити о том степену повезаности, односно о томе да ли је коришћење алкохола од стране оца, посебно у категорији „доста пије“, предиктор коришћења дроге, јер у феноменолошкој анализи то се ни не може утврђивати. Али се може установити, наравно на унилатералном нивоу, да ли уопште постоји неки однос између та два понашања. У табели која следи то се јасно види из статистичких параметара датих у дну табеле.

Но пре тога, како је и досада било уобичајено, треба погледати просту дистрибуцију варијабле „коришћење алкохола од стране оца“.

Табела 47. Дистрибуција варијабле „Коришћење алкохола од стране оца“

Коришћење алкохола од стране оца					
	Уопште не пије	Углавном не пије	Понекад пије	Доста пије	Укупно
N	919	107	433	133	1287
%	71,4	9,9	8,3	10,3	100,0

Како се очекивало и ова дистрибуција података о коришћењу алкохола од стране оца знатно је нагнута на пол континуума који говори о

некоришћењу. По свему судећи то је општа карактеристика свих дистрибуција феномена који припадају или се могу сврстати у класу социопатолошких појава или поремећаја понашања. Али, за разлику од неких ранијих случајева, расподела ових података почев од тог пола континуума, па до краја, прилично је равномерна без знакова бимодалности. Још једна предност ове дистрибуције је чињеница да у свим предложеним одговорима дуж тог континуума постоји довољна фреквенција за рачунање процената. Тако, на пример, у предложеном одговору „доста пије“ има 133 случаја (10,3% од узорка), унутар одговора „понекад пије“ 107 или 8,3%, а у одговору „углавном не пије“ 128 или 9,9% случајева. Наравно, доминантна категорија је „уопште не пије“ са 919 или 71,4% случајева.

Да ли то коришћење (или некоришћење) алкохола од стране очева има некакав однос са коришћењем дрога њихове деце може се видети из наредне табеле.

Табела 48. *Коришћење алкохола од стране очева и коришћење дроге њихове деце*

Коришћење дроге						
Коришћење алкохола од стране деце	Не користе дрогу		Користе дрогу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Уопште не пије	792	86,2	127	13,8	919	100,0
Углавном не пије	98	76,6	30	23,4	128	100,0
Понекад пије	77	71,9	30	28,1	107	100,0
Доста пије	92	69,2	41	30,8	133	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=38.161$; $df=3$; $C=.170$; $p<.000$						

Тест разлика (χ^2) у коришћењу дроге између ученика чији очеви не пију (категирија „уопште не пије“) и свих осталих („углавном пије“, „понекад пије“ и „доста пије“) показује статистичку значајност на високом нивоу ($p<.000$), али је коефицијент корелације (C коефицијент) између те две варијабле веома низак, иако такође статистички значајан ($C=.170$). То практично значи да ће повећано коришћење алкохола од стране очева бити праћено у извесном степену чешћим коришћењем дроге од стране њихове деце. Та повезаност је лако уочљива и из саме табеле, јер како расте степен коришћења алкохола (од „углавном не пију“ до „доста пију“) тако расте и фреквенција деце која користе дроге (од 13,8%, преко 23,4% и 28,1% до 30,8%).

Нижи степен те повезаности вероватно је последица и чињенице да и у категоријама „уопште не пије“ и „углавном не пије“, постоји значајан број деце која користе дрогу (13,8% и 23,4%). Тај резултат је природан, јер је коришћење дроге условљено великим бројем фактора који далеко превазилазе коришћење алкохола од стране оца. Ниска повезаност тих феномена је добрим делом последица и тога. Иако није било реално очекивати да ће коришћење алкохола од стране оца без остатка утицати на коришћење дроге ова ниска повезаност је ипак изненађење, јер је у литератури било и тврдњи да је алкохолизам оца предиктор коришћења дроге код деце. О предикторској улози коришћења дроге са овим моделима анализе се и не може говорити, али проста логика ту улогу доводи под сумњу ако се има у виду да 69,2% испитаника чији очеви „доста пију“ уопште не користе дрогу. По свој прилици о тој улози се може говорити тек применом мултиваријантних модела анализе у истраживањима која имају за циљ откривање етиолошких корена злоупотреба дроге. За сада се, на основу ових резултата, може само тврдити да између те злоупотребе и коришћења алкохола од стране оца постоји однос који указује на могући значајан допринос коришћења алкохола од стране оца злоупотреби дроге њихове деце.

8.7 Успех у школи и коришћење дроге

Многи су фактори из окружења школе који могу представљати чиниоце злоупотреба дроге. Нешто раније видело се да и бежање од школе може имати ту улогу. Успех у учењу сигурно је један од тих фактора. Истраживачи наводе разне чиниоце од којих овај успех зависи, на пример од интеракција породице и школе (Bronfenbrenner, 1979, 1989; Lickona, 1992) од личних особина наставника (Pot, 2010) и од многих других, али то није предмет интересовања у овом раду. За овај рад су много важнија истраживања која говоре о утицају школског успеха на коришћење дроге, па и на неке друге девијантне појаве. Тако, на пример, у истраживању Шапићеве (2008) се налази тврдња да је школски успех главни медијатор између дисфункционалности породице и психотицизма, с једне стране, и зависности од дроге, с друге. То практично значи да успех, односно неуспех у школи делује у интеракцији са особинама личности и породичном ситуацијом и да те интеракције имају важан, ако не и пресудан утицај на процесе настајања зависности. Сличан став налази се и у истраживању Митровићеве и сарадника (2006), само што је

у њему констатована важна интеракција успеха у школи са особинама личности из Закермановог модела личности, а пре свега, са импулсивним тражењем сензација. И многи други истраживачи открили су да је школски неуспех важан ризични фактор за коришћење дроге независно од тих интеракција (Newcomb & Bentler, 1988; Bailey & Hubbard, 1990), сматрајући да тај неуспех претходи коришћењу дроге, односно да је то коришћење само један од негативних одговора на образовну некомпетентност.

Истраживања Југовића (2004), Стојадиновићеве (2004) и Радовановићеве (2010) такође су показала да неуспех у школи има утицај на девијантно понашање, односно на коришћење дроге. У два последња наведена истраживања инсистира се на констатацији да је неуспех у школи предиктор тог коришћења. Међутим, у оба та истраживања такође се инсистира на интеракцијама овог неуспеха са другим варијаблама уз тврдње да те интеракције повећавају предиктивну способност школског неуспеха. Наравно, као и у свакој другој области кад су поремећаји понашања у питању постоје и сасвим другачија мишљења. Код неуспеха у школи она се свде на тврдње да су лош успех и коришћење дроге само последица склопа извесног броја социјалних и психолошких чинилаца и да о предиктивној улози не може бити говора.

Није прилика да се у овој студији о томе расправља, јер су та питања преваходно проблем етиолошких, а не феноменолошких истраживања, али подаци о односу успеха у школи и коришћења дроге, којима располаже ова студија и који следе нешто касније, могу макар дати усмерење у ком правцу треба даље истраживати тај однос. Пре тога корисно је упознати начин на који је школски успех испитиван и дистрибуцију основних података о том успеху.

Школски успех се у литератури дефинише и испитује на различите начине – некад као образовно постигнуће, некад као компетентност, некад као просек оцена и још на неколико начина који се ређе примењују. У овом раду он је испитиван на мало измењен класичан начин, у терминима који се могу применити у свакој средњој школи (у узорку су ученици средњих школа): недовољан, поправни испит, довољан, добар, врло добар и одличан. Осим ове мало измењене скале измена постоји и у томе што се питање односило на успех у последњем школском разреду који је завршен. Дистрибуција успеха по тим степенима дата је у следећој табели.

Табела 49. Школски успех испитаника у последњем завршеном разреду

Школски успех						
	Недовољан/Поравни испит	Довољан	Добар	Врло добар	Одличан	Укупно
N	51	26	313	507	388	1285
%	3,9	2,0	24,3	39,6	30,2	100,0

Као што се из те табеле може видети око 95% ученика је из категорија „добар“, „врло добар“ и „одличан“. Због изузетно малог броја ученика у појединачним категоријама „недовољан“, „поправни испит“ и „довољан“ постоје значајне тешкоће у анализи школског успеха и коришћења дроге. Имајући у виду особености примењене методе, након анализе дистрибуције података на овој варијабли, конституисана је нова категорија спајањем испитаника из те три категорије у једну која је названа „Лош успех“. Ти поступци су у примени контингенционих табела дозвољени. Нажалост није добијено неко нарочито побољшање података (број од 77 испитаника колико их сада има у новој категорији „лош успех“ још увек је мали), али је сигурно да је након те интервенције повољнија ситуација него што је била у почетку. Сада се већ може говорити да постоји и тај други пол континуума „лош успех у школи“ и да се може пратити тенденција паралелности између тог лошег успеха и коришћења дроге.

Та тенденција је, наиме, суштина о којој сведочи ниска али статистички значајна корелација (C) реда величине .162. Заиста, кад се пажљиво погледају подаци дати у наредној табели, може се запазити да постотак испитаника који користи дрогу опада са повећањем, односно побољшањем успеха у школи и то почев од 32,5% колико их користи дрогу а имају лош успех, преко 19,2%, односно 19,3% колико користи дрогу у категоријама „добар и врло добар“ успех, до „свега“ 11,1% оних који имају одличан успех.

Табела 50. *Успех у последњем завршеном разреду и коришћење дроге*

Коришћење дроге						
Успех у последњем разреду	Не користе		Користе		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Лош успех	52	67,5	25	32,5	77	100,0
Добар	253	80,8	60	19,2	313	100,0
Врло добар	409	80,7	98	19,3	507	100,0
Одличан	345	88,9	43	11,1	388	100,0
Укупно	1059	82,4	226	17,6	1285	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=34.683$; $df=3$; $C=.162$; $p<.000$						

Та правилност о повезаности лошег успеха и коришћења дроге, није чврсто успостављена и није изражена на високом нивоу, што се лако може закључити из чињенице да је проценат ученика који користе дрогу а имају добар успех, практично исти и у категорији оних који су врло добри (19,2% према 19,3%). Ако се категорија „врло добар успех“ анализира сама онда се може закључити да је проценат коришћења дроге унутар ње (19,3%) без икакве сумње веома висок и да то, само по себи, сведочи о постојању ниске правилности у смислу: „бољи успех у школи једнако заштитни фактор у односу на коришћење дроге“. Пад са 19,3% у категорији „врло добар успех“ на 11,1% у категорији „одличан успех“ очигледно није довољан да ту правилност учини значајније израженом. С друге стране, онај изузетно висок проценат у категорији „лош успех“ (32,5%) није нарочито поуздан резултат, због малог броја испитаника у тој категорији, па се тај лош успех не може сматрати суштинском диференцијацијом која одређује однос школског успеха и коришћења дроге.

Паралелно са ниском повезаношћу школског успеха и коришћења дроге у том односу постоји још једна дилема исто тако важна као и дилема о значењу ове ниске повезаности. Ради се о дилеми – шта је пре а шта после. Другим речима, ради се о дилеми да ли лош успех повећава вероватноћу за разна девијантна понашања, па и коришћење дроге, или до лошег успеха долази као последица тих понашања. Питање шта је пре а шта после, није само од теоријске важности већ је веома важно и за организацију и спровођење превентивних интервенција различите природе. Нажалост, феноменолошки тип истраживања не може дати одговор на то питање, из простог разлога јер подаци у њему нису те природе и не могу се користити у ту сврху. Иако у принципу важи став да су то понашања која се међусобно прожимају у литератури се налази

тврдња да је лош успех манифестација или покретач веома различитих феномена у личности и њеним социјалним односима и да због тога долази до девијантних понашања особе. То значи да лош успех није сам по себи чинилац девијантности, па ни коришћења дроге, него да делује преко неких других механизма различите природе. Ако је то тако, онда је суштинско питање – који медијатори стоје између лошег успеха и коришћења дроге и колика је важност појединих од њих у том посредовању. За сада се литература креће у правцу придавања посебне важности вршњачким групама и притисцима које у том смеру адолесцент доживљава од стране ових група. У овој монографији је, како ће се видети нешто касније, анализиран однос између злоупотреба дроге (коришћења и растурања) и вршњачких група. Ипак то није урађено у циљу провере тезе о њиховој медијаторској улози из простог разлога што се феноменолошка истраживања не баве етиологијом неке појаве, већ само њеним односом с релевантним личним и социјалним својствима испитаника чије се понашање проучава. Вршњачке групе очито имају тај статус релевантног социјалног својства и о њиховом односу са коришћењем дроге биће речи у даљем тексту. Ваља напоменути да је феномен вршњачких група врло сложен и да су многе варијабле тог феномена важне за илустрацију њиховог односа са коришћењем дроге. У немогућности да се све те варијабле користе, одабране су две за које се логички претпоставља да су врло важне, ако не и најважније, за тај однос. То су 1) Коришћење алкохола у вршњачкој групи којој испитаник припада и 2) Коришћење дроге од стране других чланова вршњачке групе. Опис односа обе те варијабле са коришћењем дроге од стране испитаника биће дат у поглављу које носи наслов Припадност вршњачким групама и коришћење дроге.

8.8 Припадност вршњачким групама и коришћење дроге

Иако већина научника различите професионалне оријентације сматра да је породица темељ социјализације, у последње време све је више емпиријских истраживања која показују да примат у том процесу у периоду адолесценције преузима вршњачка група. Она се у литератури дефинише на различите начине, али за сврхе овог рада довољно је рећи да се под тим називом најчешће подразумевају групе младих људи приближно истог узраста и сличног интересовања који доста времена проводе заједно. Величина тих група варира између три и седам чланова,

некад и више, оба пола, узраста између 12 и 18 година или између 12 и 23 године (Рот, 2010а). Ове групе немају формални карактер, немају формалну унутрашњу структуру, па зато у њима више појединаца може имати већи углед и утицај. Карактеристика тог утицаја је да се он мења зависно од врсте активности групе. Групе карактерише постојање заједничких активности, жеља њихових чланова за самопотврђивањем, постојање групног идентитета, афективна везаност, међусобни слични ставови и вредности, узајамна привлачност и чврсте међусобне везе чланова, чак чвршће него са породицом. Њихова општа карактеристика је изразити антиконформизам у односу на норме одраслих и то било које норме, али нарочито на оне дате просветним прописима и законима.

Ове неформалне вршњачке групе, сматра се у науци, имају јак утицај на злоупотребу дроге. Тај утицај може бити посредан, преко учења, односно успеха у школи. Висока групна прихваћеност често кореспондира са добрим успехом у школи, па се обоје сматрају заштитним фактором у односу на коришћење дроге. Међутим, одбаченост од групе или припадност групи која има изразито негативистичку друштвену усмереност, тзв. негативне примарне групе, кореспондирају са лошим успехом, а и једно и друго са коришћењем дроге. Одбаченост од групе један је од најважнијих предиктора криминала (Bartol & Bartol, 2009) вероватно између осталог и зато што је праћено агресивним тенденцијама у личности (Wentzel & Asher, 1995), ниским самопоуздањем, емоционалном лабилношћу и другим неповољним и непожељним карактеристикама за чланство у примарним групама, али и потенцијалним ризичним факторима за разне облике девијантног понашања. Истраживања показују да се појединци који су одбачени од групе могу сматрати ризичним појединцима (Спасеновић, 2003), али исто тако и они који припадају вршњачким групама негативног друштвеног усмерења.

Осим преко школског успеха, вршњачке групе могу на коришћење дроге утицати и као медијатори породичних односа. Истраживачи, наиме, сматрају да породични односи могу имати утицаја на припадност и квалитет вршњачких група, па тако добри односи у породици воде ка припадности позитивним вршњачким групама (Милошевић, 2002), а заједно и једно и друго вероватно представљају заштитни фактор кад је злоупотреба дроге у питању. Међутим, адолесценти који у породици не могу остварити потребу за припадањем, ту потребу остварују

припадањем вршњачким групама које често, због истих разлога имају негативистичку друштвену оријентацију. Те групе су подлога за разна девијантна понашања, па и за коришћење дроге.

Тезе да вршњачке групе имају утицај на злоупотребу дроге посредовањем успеха у школи или породичних односа имају, међутим, једну логичку нејасноћу. Оне пре свега говоре о разлозима зашто се адолесценти укључују у вршњачке групе, али не и како те групе делују на коришћење дроге. Додуше, каже се да припадност позитивним групама, због доброг успеха и добрих односа у породици, представља заштитни фактор против девијантног понашања, што је у реду, али како делују групе настале због лошег успеха или лоших породичних односа. Не своди се ваљда утицај таквих група само на лош успех или лоше породичне односе или на саму припадност њима. Имају ли оне и непосредног утицаја на та девијантна понашања, па и на коришћење дроге.

Истраживачи који се баве групном динамиком јасно стављају до знања да вршњачке групе на свако, па и на девијантно понашање, утичу на много начина и сви су они непосредног карактера. Није прилика да се у феноменолошкој студији расправља о тим начинима, али ваља поменути да вршњачке групе често врше и притисак ка једнообразном понашању својих чланова и примењују различите санкције за ту непослушност. Чак и када нема тог притиска, чланови групе прихватају понашања која су „норме“ групе, па тако могу почети да користе дрогу ако опажају да је то пожељно за групу или ако већина чланова групе то ради (Hawkins, Catalano & Miller, 1992).

У овом истраживању које је феноменолошке природе не може се очекивати да ће читав спектар варијабли из подручја вршњачких група бити доведен у однос са коришћењем дроге. Тај поступак је резервисан за истраживања етиолошке природе. У овој феноменолошкој студији тај број је морао бити сведен на минимум. Избор је пао на две варијабле за које постоји оправдана претпоставка да добро илуструју однос примарних вршњачких група и коришћења дроге. Та илустрација односа је и смисао феноменолошких истраживања, а не шта све у оквиру ових група утиче на то коришћење. Те две варијабле су 1) Коришћење алкохола у вршњачкој групи којој испитаник припада и 2) Коришћење дроге у тој вршњачкој групи. Одлука да се те две варијабле употребе за илустрацију односа вршњачких група и злоупотреба дроге донета је на основу

истраживања Стојадиновићеве (2004) и властитог истраживачког искуства (Радовановић, 2010).

8.8.1 Алкохол у вршњачкој групи и коришћење дроге

Питање у Упитнику којим су прикупљани подаци о алкохолу у вршњачкој групи је гласило: Да ли неко од ваших блиских другова или другарица често пије алкохол? Предложени одговори гласили су: 1. Немам блиских другова или другарица, 2. Не пије и 3. Да, пије. Учесталост те три врсте одговора види се у наредној табели.

Табела 51. Коришћење алкохола у групи вршњака

Коришћење алкохола у групи				
Учесталост одговора	Нема групу пријатеља	Не пију	Често пију	Укупно
N	16	560	711	1287
%	1,2	43,5	55,3	100,0

Дистрибуција података о коришћењу алкохола у вршњачкој групи је погодна за ову врсту анализе, јер у оба предложена одговора има учесталост која допушта коришћење релативних бројева без ограничења. Тим подацима, дакле, гледано са методолошке стране нема се шта замерити. Оно што представља прво изненађење и што је податак за забринутост јесте чињеница да чак 55,3% испитаника тврди да се у њиховој вршњачкој групи често користи алкохол. То је без сумње податак који говори о врсти вршњачких група којима испитаници из узорка масовно припадају (свега 1,2% одговорило је да нема пријатељску вршњачку групу) и може се очекивати да ће њихов утицај на девијантност у понашању бити врло запажен. Да ли ће то коришћење алкохола у групи бити диференцијални фактор између оних који користе и не користе дрогу остаје да се види. Подаци о томе дати су у следећој табели.

Табела 52. Коришћење алкохола у групи вршњака и коришћење дроге од стране испитаника

Коришћење дроге						
Коришћење алкохола чланова групе	Не користе		Користе		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нема групу	12	-	4	-	16	100,0
Не пију	504	90,0	56	10,0	560	100,0
Често пију	543	76,4	168	23,6	711	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=40.506$; $df=2$; $C=.175$; $p<.000$						

Према резултатима у овој табели коришћење алкохола у вршњачкој групи је врло вероватно диференцијални фактор и у коришћењу дроге. Разлика између оних који не пију, а користе дрогу (10%) и оних који пију и користе (10% и 23,6%) то јасно говори. Оно што помало позива на опрез у доношењу закључака о томе да је то веома важан чинилац коришћења дроге, јесте чињеница да је та паралелност прилично слабо изражена ($C=.175$). Корелација, односно повезаност та два понашања је ниска и мада статистички значајна, не може се тврдити да је у односима у понашању групе и коришћењу дроге од стране чланова те групе откривено нешто ново и нешто што је изненађење у било ком значењу те речи. Напротив, може се говорити о изненађењу зашто та паралелност није већа кад постоји тако јасна разлика у коришћењу дроге између припадника једне и друге врсте вршњачких група. Искуство и резултати у истраживањима односа између успеха у школи и коришћења дроге скрећу пажњу да ти односи никада нису једнозначни, па ваља претпоставити да и у овом случају тај однос зависи од пола ученика, од врсте понашања када је коришћење дроге у питању⁶¹, али и од неких трећих варијабли, личности на пример, па ваља очекивати да ће етиолошка истраживања открити каква је реална слика тог односа између коришћења дроге и присуства алкохола у вршњачкој групи.

⁶¹ Раније је поменуто да постоји коришћење дроге независно од диловања и коришћење и истовремено диловање. О тим врстама понашања код злоупотреба дроге биће касније више говора.

8.8.2 Коришћење дроге од стране других чланова групе и коришћење дроге од стране испитаника

Слично као и у претходном случају испитаницима је у Упитнику постављено питање „Да ли неко од ваших блиских другова или другарица користи дрогу?“. Предложени одговори су такође били исти: 1. Немам блиских другова или другарица, 2. Не користи и 3. Да, користи. Учесталост тих одговора дата је у наредној табели.

Табела 53. Коришћење дроге у групи вршњака

Коришћење дроге у групи				
Учесталост одговора	Нема групу пријатеља	Не користи	Користи	Укупно
N	15	859	413	1287
%	1,2	66,7	32,1	100,0

Према изјавама испитаника, скоро једна трећина њихових блиских пријатеља, чланова неформалних група којима и они припадају, користи дрогу. Не ради се ту или не мора да се ради увек о другим појединцима, јер многи од њих имају исте пријатеље, али је више него забрињавајуће да је толики степен присуства дроге (32,1%) у пријатељским групама којима припадају ученици средњих школа у Београду. Поготову је забрињавајуће ако се зна на које све начине група утиче на своје чланове да прихвати њене норме. Управо због тих начина ваља очекивати прилично велики степен слагања између ове присутности дроге у групи и коришћења дроге од стране самих испитаника.

Подаци о томе дати су у наредној табели

Табела 54. Коришћење дроге од стране чланове групе и коришћење дроге од стране испитаника

Коришћење дроге од стране испитаника						
Коришћење дроге чланова групе	Не користе дрогу		Користе дрогу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нема групу	13	-	2	-	15	-
Чланови групе не користе дрогу	795	92,5	64	7,5	859	100,0
Чланови групе користе дрогу	251	60,8	162	39,2	413	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=193.372$; $df=2$; $C=.361$; $p<.000$						

Добијени резултат показује да ученици који имају пријатељске групе у којима се прилично често користи дрога (32,1% ученика је изјавило да се у њиховим групама користи дрога) чак пет пута више користе дрогу него ученици који припадају групама без тог порока. То је разлика која без сумње говори да је присутност дроге у групи вршњака, а овог пута је испитивано само њено коришћење од стране чланова групе, непосредни предиктор коришћења дроге од стране самих испитаника. То се може тврдити без икаквих резерви, јер добити C коефицијент корелације реда величине .361, за који се без задршке може рећи да је субстанцијалног нивоа⁶², довољан је доказ за такав став, независно од тога што и овде постоје интервенирајуће варијабле чија се природа може само наслућивати. То је уосталом и потврда да вршњачке групе имају већи утицај на понашање адолесцената него што то има и породица и многи други друштвени фактори (Jang, Livesly & Vernon, 1996; Радовановић, Спасић и Радовановић, 2019).

Иако је незахвално на основу ових статистичких метода доносити неке далекосежније закључке о етиолошкој снази присуства дроге у вршњачким групама, добијена разлика и висина C коефицијената корелације дозвољавају не само да се претпостави да је та дрога у групи предиктор коришћења дроге и од осталих чланова групе, него и више од тога. То више је тврдња да је припадност таквим групама непосредан предиктор независно од пола ученика, врсте злоупотребе дроге и или нечег сасвим трећег. Ова тврдња, односно овај став темељи се на истраживачким резултатима према којима је припадност девијантним групама вршњака један од конзистентнијих предиктора не само преступништва младих него и коришћења дроге. Односи се и на такве детаље у овом коришћењу као што су учесталост, количина и начин уноса дроге у организам (Радуловић, 2014).

---

⁶² У контингенционим табелама квадратног облика максимални износ C коефицијента може бити .700. Имајући то у виду коефицијент реда величине .361 одговара коефицијенту линеарне корелације .524. Зато се и каже да је то субстанцијални ниво повезаности.

8.9 Бављење спортом током школовања и коришћење дроге

У недавној прошлости било је веома тешко наћи научнике који се баве социјалним девијацијама лакшег облика, тежим или лакшим облицима криминала, злоупотребом дроге, па и неким другим поремећајима понашања, а да нису тврдили како је бављење спортом универзални лек за те проблеме. И, наравно, за физичко и ментално здравље. Часописи у многим научним дисциплинама били су препуни ставова о томе. У новије време значај бављења спортом посебно се апострофира са становишта превенције злоупотреба дроге уз доказивање да се ради о заштитном фактору. Веома инструктиван рад о томе, са навођењем истраживачких доказа разних аутора, представља и рад Жунић-Павловић, Ковачевић-Лепојевић и Павловић (2014). У том раду, међутим, драгоцен је и резултат који показује да су у последњих неколико година све бројнији истраживачи који доказују да улога спорта у етиологији, па дакле и у превенцији поремећаја у понашању није тако једнозначна као што се мислило.

Истраживање Радовановићеве из 2010. год. извршено на узорку од 488 испитаника ученика средњих школа у Београду, показало је да бављење спортом има нулту повезаност са поремећајима у понашању као што су учешће у тучама у школи, бежање од школе и злоупотреба дроге (Радовановић, 2010). Само тестирање повезаности урађено је мултиплом регресионом анализом, дакле методом која је веома поуздана када се ради о етиолошким истраживањима. Будући да је тај резултат одступао од већинског става истраживача, непостојање повезаности приписано је невођењу рачуна о врсти спорта којим су се ученици бавили. Логичније је, наиме, да све врсте спорта не делују на исте начине и да неки од њих фаворизују физичко насиље и друге поремећаје у понашању тј. да не делују као протективни већ као ризични фактори. Зато су у овом истраживању бављење спортом и однос са коришћењем дроге поново проверавани, али сада са поделом бављења спортом у три категорије.

Из практичних разлога корисно је тај поступак описати и упознати се, нешто касније, са дистрибуцијом те варијабле, односно процентима ученика по појединим од те три категорије. Ученицима је у Упитнику који су попуњавали постављено питање „Да ли се бавите неким спортом у смислу тренирања или честог играња?“. Предложени одговори су били,

логично „не бавим се“ и „бавим се“ с тим што је у овом другом случају испитаник замољен да на остављеној празној линији напише којом врстом спорта се бави. Те одговоре „бавим се“ на основу наведене врсте спорта су добри познаваоци природе спортова прекодирали у две категорије: 1) бави се спортом без или са благом садржином агресивне компоненте и 2) бави се спортом са изразитом агресивном компонентом. Прва категорија је, наравно, била „Не бави се спортом“. Пре било какве анализе односа бављења спортом и коришћења дроге корисно је погледати колико се ученика уопште бави неком врстом спорта и да ли та подела с обзиром на степен агресивности који садржи има реалну егзистенцију.

Табела 55. Бављење спортом током школовања – дистрибуција одговора ученика

Бављење спортом током школовања				
	Не бави се спортом	Бави се – благо агресивна компонента	Бави се – изражена агресивна компонента	Укупно
N	626	465	196	1287
%	48,6	36,2	15,2	100,0

Према дистрибуцији скоро половина ученика средњих школа у Београду не бави се никаквим спортом. Сам по себи ово је поразан податак независно од проблема да ли спорт спречава или не спречава појаву девијантних облика понашања. Од друге половине ученика у узорку највећи број њих бави се спортовима који садрже благу компоненту агресивности у својој природи. Тим врстама спорта бави се заправо 36% од укупног броја ученика у узорку. Најзад, у трећој категорији, оној која обухвата спортове са изразитом компонентом агресивности, налази се 15,2% ученика. То је доста висок проценат с обзиром о којој се врсти спортова ради (кик-бокс, бокс, борилачке вештине, ултимат фајт, бодибилдинг и др.), али те су врсте спорта доста популарне и логично је онда што у тој категорији има оволики број ученика. Гледајући све три категорије заједно, дистрибуција варијабле је доста закривљена ка оном полу на коме се налазе испитаници који се уопште не баве спортом. То би вероватно створило извесне тешкоће методолошке природе у етиолошкој анализи злоупотреба дроге, али за ову прилику то не представља проблем.

С обзиром на идеје разних стручњака о улози бављења спортом у спречавању злоупотреба дроге врло је важно погледати тај однос и на овом дескриптивном нивоу. Резултати тог односа су у следећој табели.

Табела 56. Бављење спортом током школовања и коришћење дроге

Коришћење дроге						
Успех у последњем разреду	Не користе		Користе		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Не бави се спортом	503	80,4	123	19,6	626	100,0
Бави се – са благо агресивном компонентом	403	88,7	62	13,3	465	100,0
Бави се – са израженом агресивном компонентом	153	78,1	43	21,9	196	100,0
Укупно	1059	82,3	228	17,7	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=11.24$; $df=2$; $C=.092$; $p<.010$						

Прилично необичан резултат добија се када је у однос између бављења спортом и коришћења дроге уврштена и врста спорта. Из ранијег истраживања (Радовановић, 2010) је познато да недиференцијација спорта на посебне гране нема било какав однос са коришћењем дроге. Сада када се та диференцијација учини по степену агресивности које поједине врсте спорта садрже у себи, па макар та класификација била урађена тзв. логичком валидацијом, тај однос постаје статистички значајан. Додуше корелација између коришћења и бављења спортом је врло ниска ($C=.092$), али није случајна него је резултат постојања стварне повезаности. Необичност резултата није, међутим, ни у тој значајности ни у ниској повезаности него у правилностима које се јасно виде у претходној табели. Поглед на ту табелу открива да у првој категорији, оној која значи да се ученици не баве било каквим спортом, чак 19,6% – односно сваки пети ученик користи дрогу. То је свакако доказ да одсуство било какве спортске активности фаворизује коришћење дроге. Али бављење спортом није увек заштитни фактор од таквог понашања, јер исти такав učinак има бављење оним гранама спорта које имплицирају, подстичу или садрже већи степен агресивних тенденција у личности. Доказ за то је 22% ученика који користе дрогу, а баве се спортовима са израженом агресивном компонентом. То практично значи да је бављење том врстом спорта ризични фактор исто толико злоћудан као и небављење. Зато је тај однос спорта и коришћења дроге у тако ниској корелацији о чему је било речи у почетку. Могло би се рећи да бављење неким спортовима са израженом агресивном компонентом има скоро исти негативни утицај на коришћење дроге, па вероватно и на остала девијантна понашања као и одсуство спортске активности. Међутим тај став важи само за једну врсту спорта. Она друга, у којој је та агресивна компонента благо изражена је стварни заштитни фактор

коришћења дроге што се јасно показује знатно нижим процентом ученика (13,3) који користе дрогу. Када би се у ове дескриптивне анализе односа спорта и коришћења дроге уврстиле и друге варијабле, на пример пол или облици коришћења дроге (са и без истовременог учешћа у диловању дроге) тај однос би био јаснији и валиднији.

Управо то изречено у овој последњој реченици урађено је у једном посебном раду који је имао за циљ анализу етиолошке улоге бављења спортом у злоупотреби дроге. Тај рад још није објављен, али са „дозволом“ аутора могу се навести основни резултати добијени каноничком дискриминативном анализом.⁶³ За сврхе ове монографије они се могу исказати у неколико кратких, али важних и потпуно нових налаза:

Први – постоје велике и суштинске разлике у утицају спорта на злоупотребу дроге између мушког и женског пола испитаника онда када се у анализу уведе и врста спорта.

Други – Постоје велике разлике у природи утицаја спорта на облике злоупотребе дроге.

Трећи – Када се ради о Само коришћењу дроге (понашање у коме нема паралелног диловања дроге) постоји значајан утицај бављења спортом на то понашање и код дечака и код девојака. Међутим, код дечака бављење спортом који садржи изражену компоненту агресивности подстиче коришћење дроге, док код девојака то подстицање постоји ако се не баве било којом врстом спорта.

Четврто – Код облика злоупотребе који се манифестује истовременим коришћењем и растурањем дроге, небављење или бављење спортом од стране дечака нема никаквог утицаја. Код девојака које користе и растурају дрогу небављење спортом је снажан предиктор тог понашања.

Пето – Код облика злоупотребе Само растурају дрогу (дакле без коришћења) бављење или небављење спортом је потпуно ирелевантан фактор и код дечака и код девојака.

---

⁶³ Одбрањена докторска дисертација „Злоупотреба дроге у популацији средњошколских ученика: феноменологија, етиологија и модели превенције“ (Радовановић, И, 2016).

9. ПРЕГЛЕД РЕЗУЛТАТА ОДНОСА КОРИШЋЕЊА ДРОГЕ СА НЕКИМ ПОРЕМЕЋАЈИМА У ПОНАШАЊУ И СОЦИОПСИХОЛОШКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА ИСПИТАНИКА

Постоји извешан практични интерес да се на једном месту презентују обједињени резултати испитивања односа између коришћења дроге с једне стране и изабраних поремећаја понашања, више или мање својствених адолесцентском узрасту, и извесних социопсихолошких карактеристика испитаника, с друге. Додуше, ти су односи испитивани унилатералним методама, па и овај заједнички преглед не може дати ништа другачију или бољу слику од тих унилатералних односа, али и такав он може да пружи нека нова сазнања и неке нове идеје када су сви ти резултати концентрисани на једном месту и када постоји могућност поређења унутар те заједничке скупине.

Тај заједнички преглед резултата биће дат у виду најважнијих података ове врсте анализе, оних који су под називом „статистички параметри“ штампани у дну сваке табеле. Ти подаци су без дилеме бољи показатељи односа, много важнији и од фреквенција и процената појединих модалитета у којима се они испољавају. При анализи тих података важно је имати у виду да табела која следи не садржи и не показује међусобне интеракције одабраних поремећаја понашања и социопсихолошких карактеристика, нити интеракције целе групе варијабли са коришћењем дроге, већ само њихове појединачне паралелности са тим коришћењем. Не ради се, дакле, о било каквој мултиваријатној анализи односа, како би се због овог обједињавања у једну целину могло помислити, већ о односу сваке појединачне варијабле са коришћењем дроге. Приговор да су у питању унилатералне анализе, којима се добија атомизирана слика проблема коришћења дроге је сасвим оправдан, али се на ту поједностављену слику морало пристати, јер феноменолошка истраживања те појединачне односе садрже у својој природи. Другачији приступ резервисан је превасходно за етиолошки тип истраживања.

Ових неколико напомена о природи података у табели која следи дато је да не би било неспоразума о чему се ту ради.

Табела 57. Повезаност коришћења дроге са неким поремећајима понашања и социопсихолошким карактеристикама испитаника

Поремећаји понашања и социопсихолошке карактеристике	Коришћење дроге		
	χ^2 тест	С коефицијент корелације	Ниво значајности
Бежање од куће	92.627	.259	.000
Бежање од школе	121.173	.293	.000
Туче у школи	38.534	.171	.000
Туче ван школе	76.940	.238	.000
Сукоби са законом	131.348	.304	.000
Коцкање	29.661	.150	.000
Пушење	201.396	.368	.000
Коришћење алкохола	185.946	.355	.000
Место живљења	8.061	.098	.018
С ким живи	42.061	.121	.010
Образовање оца	19.137	.111	.050
Образовање мајке	22.216	.105	.050
Комплетност породице	21.763	.160	.000
Алкохол оца	38.161	.170	.000
Економско стање породице	20.999	.127	.001
Успех у школи	34.683	.162	.000
Бављење спортом	11.240	.092	.010
Алкохол у вршњачкој групи	40.506	.175	.000
Дрога у групи вршњака	193.372	.361	.000

Пажљива инспекција ове табеле открива неколико тенденција у овим односима коришћења дроге са поремећајима понашања и социопсихолошким карактеристикама о којима вреди рећи неколико речи. Основ описа тих тенденција су наравно С коефицијенти корелација, јер они говоре да ли су ти односи значајни и колики степен повезаности постоји између тих варијабли и коришћења дроге. Прва од тих тенденција јесте велика разлика у релацијама које постоје између неких од поремећаја понашања и коришћења дроге и оних односа које имају социопсихолошке и демографске карактеристике са тим понашањем. У првом од тих скупова варијабли, онима које говоре о поремећајима понашања, врло запажене повезаности имају сви поремећаји понашања осим физичког насиља у школи (.171) и коцкања (.150). Те две корелације такође су статистички значајне, али је обим њиховог заједничког варирања са коришћењем дроге знатно мањи него осталих варијабли. По степену тог заједничког варирања нарочито су приметне корелације „сукоба са законом“ (.304), „пушења“ (.368), „коришћења алкохола“ (.355) и „бежања од школе“ (.293). У већини од тих случајева постоји

повезаност субстанцијалног нивоа с обзиром на то да се ради о овој врсти корелације која у квадратним табелама, а јесу те врсте табела, може достићи максимум од .700. Тај ниво повезаности са овим поремећајима је логичан, јер се ради о понашањима која су блиска по природи или понашањима за која се може рећи да се међусобно условљавају.

Тешко је наћи објашњење за ниску повезаност коришћења дроге са физичким насиљем у школи и коцкањем у подацима који стоје на располагању и зато те односе треба узети такве какви јесу. Поготово је тешко разумети зашто физичко насиље у школи (.171) толико „заостаје“ у повезаности од нивоа повезаности који постоји између коришћења дроге и физичког насиља ван школе (.238)⁶⁴ када је нормално очекивати да се особина агресивности налази у позадини и једног и другог насиља. Очигледно је, међутим, да ти односи нису једнозначни и да у њима постоје интервентне варијабле које се не налазе у овим подацима или у овом начину анализе података. Ово последње може се вероватно односити и на објашњење повезаности коцкања и коришћења дроге.

За разлику од тих варијабли, социопсихолошке карактеристике, од којих неке имају и статус демографских, листом су у ниским повезаностима са коришћењем дроге. То се пре свега односи на карактер места у коме испитаник живи (.098), комплетност породице (.160), образовање родитеља (оца .111 и мајке .105), економски положај породице (.127), коришћење алкохола од стране оца (.170). Ради се о сету варијабли код којих се и нису могле очекивати неке повезаности већег нивоа, јер највећи број њих са коришћењем дроге је у односу који има посредни карактер. Ипак неки од тих односа, својом ниском повезаношћу, помало изазива дилеме у погледу ваљаности, јер је у дубоком нескладу са литературом или општим ставовима теоретичара девијантности. Ту се пре свега мисли на ниску повезаност комплетности породице и коришћења дрога (.160), често коришћење алкохола од стране оца (.170) и економски положај породице (.127). У сва та три случаја постојала је увереност аутора ове анализе да ће повезаности бити знатно веће. Та се увереност темељила на тврдњама у литератури да се ради о веома ризичним факторима када су у питању различите врсте девијантног понашања. Одсуство веће повезаности показује да коришћење дроге нема

---

⁶⁴ За тестирање ових разлика у повезаности потребно је обе корелације квадрирати. Након тога види се да коефицијент .238 значи дупло већи степен заједничког варирања него коефицијент .171

исту природу као остала девијантна понашања, на пример као класичан криминал, те да се правила која постоје у тој области не могу без остатка применити када је злоупотреба дроге у питању. Тај став ипак не може да буде објашњење које се може апсолутно прихватити, јер су на овако ниске повезаности могли упутити и неки фактори више методолошке природе. На пример, дистрибуције података које су биле знатно закривљене ка једном од полова континуума или чак имале бимодални облик.

Ипак највеће изненађење ниском повезаношћу са коришћењем дроге приредиле су варијабле успех у школи и бављење спортом. У првом случају тај коефицијент корелације је реда величине .162, а у другом .092. О могућим разлозима тако ниске повезаности, већ је било доста говора раније, па то не треба понављати. Уосталом и не виде се неки други могући разлози такве повезаности од оних који су већ поменути раније.

Од свих тих социопсихолошких карактеристика чији су односи са коришћењем дроге анализирани највише пажње заслужује варијабла која говори о присуству дроге у вршњачкој групи, односно о постојању чланова у пријатељској вршњачкој групи који већ користе дрогу. Снажан утицај неформалних вршњачких група, који се све више у истраживањима социјалне психологије показује као реалност, посведочен је и овде добијеним резултатом према коме је тај ниво повезаности субстанцијалног карактера (.361). Истраживачи и стручњаци у пракси који се баве превенцијом злоупотреба дроге то морају стално да имају на уму. Као и чињеницу да ништа у тим неформалним групама не утиче тако снажно као што то чини присуство чланова групе који већ користе дрогу.⁶⁵ Извлачење или излажење адолесцента из вршњачких група те врсте је свакако првенствени задатак. Ма колико тај поступак био деликатан он је, према знањима из групне динамике, могућ. У што краћем могућем року припадност негативним вршњачким групама треба заменити припадношћу просоцијалним групама вршњака.

---

⁶⁵ Алкохол у групи има корелацију са коришћењем свега .175

V ДЕО
РАСТУРАЊЕ ИЛИ ДИЛОВАЊЕ ДРОГЕ

1. ДЕФИНИЦИЈА И НАЧИН ИСПИТИВАЊА

На самом почетку овог Петог дела корисно је подсетити се да је злоупотреба дроге дефинисана са две врсте понашања. Прву врсту представља коришћење дроге, односно унос дроге у организам и то је понашање прилично детаљно описано у претходном делу. Другу врсту понашања чини растурање или у свакодневном жаргону диловање дроге и о њему је реч у овом делу монографије. Та врста понашања одређена је *као учесталост продаје, нуђења дроге другима, давања дроге другима, позајмљивања дроге другима, посредовања у куповини или продаји дроге и/или куповини и држању дроге ради продаје*. Ваља се такође подсетити да сва та појединачна понашања чине садржај кривичних дела предвиђених у Глави 23 Кривичног законика Републике Србије „Кривична дела против здравља људи“, а дефинисана члановима 246, 246а и 247 тог Закона. Наравно, тим члановима санкционисана су и друга понашања која представљају злоупотребу дроге, а ова која су напред поменута су она која су код адолесцената реално могућа и која се најчешће и срећу код ученика средњих школа.

Растурање дроге, дефинисано као учесталост било ког или свих шест облика тих понашања, испитивано је самоисказима једног репрезентативног узорка ученика средњих школа у Београду величине 1287 испитаника. Сви искази дати су у потпуно анонимној ситуацији у виду попуњавања једног посебно конструисаног упитника приликом групног анкетирања. Анкетирање су спроводили дипломирани психолози. Резултати који се овде износе дати су без икакве манипулације било у формулацији питања или у поступку обраде података и могу се сматрати валидним и поузданим. Питања у Упитнику за свако од ових шест понашања било је директно, тако да је испитанику било јасно о чему се ради и на шта се она односе. За прва четири понашања почетак питања је био исти и гласио је „Да ли сте ви некад неком...“, а у наставку је следило „продали дрогу“, „поклонили дрогу“, „позајмили дрогу“ или „понудили дрогу“. Свако питање имало је предложене одговоре у виду петостепене интервалне скале почев од „нисам ниједном“, „јесам једном“, „јесам два пута“, „јесам три пута“ до „јесам више пута“. Основа питања за пети и шести облик понашања била је измењена, па је пето питање гласило „Да ли сте неком другу или другарици (не мора бити из школе)

помогли да прода или купи дрогу?“, а шесто „Да ли сте некада купили дрогу, па је после, из разлога који нису битни, продали неком другом?“. Код оба ова последња питања предложени одговори били су исти као и код прва четири.

Може се сматрати да је основа за свих шест питања била разумљива испитаницима, па ни са те стране не треба очекивати мањкавости у њиховој поузданости и валидности. Као доказ валидности тих питања довољно је навести корелације са првом главном компонентом добијеном факторском анализом шест понашања која описују растурање дроге. Што се тиче поузданости питања као доказ могу се узети комуналитети сваког од тих питања добијени истом приликом, али и коефицијент поузданости прве главне компоненте. Ти подаци дати су у наредној табели.

Табела 58. *Прва главна компонента варијабли које описују растурање дроге*

Варијабле	Корелације са првом главном компонентом	Комуналитети варијабли
Продаја дроге	.853	.727
Нуђење дроге другима	.829	.688
Давање (поклањање) дроге другима.	.822	.675
Позајмљивање дроге	.834	.696
Посредовање у продаји или куповини	.778	.605
Куповина и препродаја	.829	.687
Процент објашњене варијансе	67,98	
Поузданост прве главне компоненте	.895	

Природа прве главне компоненте, иначе дефинисана високим корелацијама свих шест облика понашања је очигледно „растурање дроге“. Нема било какве могућности да она било шта друго значи или да се може интерпретирати у неком другом значењу. Чињеница да свих шест појединачних варијабли има високе пројекције на тој компоненти доказ је да оне мере управо то растурање дроге, те да се могу сматрати потпуно валидним. С друге стране комуналитети ових варијабли, који су по природи коришћене методе доња граница поузданости, такође су високи, па се свака од ових варијабли може сматрати поузданом мером растурања дроге. Најзад, њихова заједничка мера поузданости, у облику поузданости прве главне компоненте је чак .895 што се може

сматрати високом поузданошћу. Тачније врло високом поузданошћу с обзиром да је добијена са само шест појединачних варијабли.

Ако је потребно детаљније описати валидност и поузданост сваке појединачне варијабле којима је растурање дроге испитивано онда се може рећи да се својим квалитетом, у погледу обе метријске особине, издваја продаја дроге. Она има највећу корелацију са првом главном компонентом (.853) и највећи појединачни коефицијент поузданости тј. комуналитет (.727). Све остале су међусобно прилично уједначене, али на високом нивоу, изузев посредовања у продаји или куповини дроге. Та варијабла без сумње дефинише заједнички облик понашања који се зове растурање дроге, али је њен допринос нешто мањи него осталих (.778). У складу са тим и њена поузданост је нижа од поузданости осталих, али је и даље на сасвим задовољавајућем нивоу (.605), с обзиром да се ради о појединачној варијабли.

Још нешто је важно напоменути када су ове варијабле у питању да не би било неспоразума. Факторска анализа шест индикатора растурања дроге овде је коришћена да се провери да ли свих шест индикатора припада истом простору, односно да ли свих шест апроксимира то, у том моменту још увек хипотетичко, понашање звано растурање дроге. Другим речима ова анализа је употребљена да се провери да ли тих шест индикатора мери оно што се хтело мерити (проблем валидности) и да ли то чине на поуздан начин (проблем релијабилности). Захваљујући резултатима који су добијени то растурање дроге може се изразити и као скор на овој првој главној компоненти. Заправо тај начин исказивања је идеалан, или скоро идеалан, за испитивање ризичних и протективних чинилаца тог растурања, тј. за етиолошку анализу тог понашања, јер је на тај начин задржана интервалност скале која изражава растурање дроге. То је, међутим, веома неповољан начин исказивања за феноменолошку анализу, јер су скорови на првој главној компоненти математички конструкти који се у реалности не могу препознати као учесталост продаје, препродаје и других понашања. Зато се у овом истраживању поменута факторска анализа користи само за сврхе о којима је било речи, а анализа колико ученика продаје дрогу, препродаје или на други начин учествује у растурању дроге биће урађена на основу фреквенција које говоре о сваком од тих појединачних понашања и релативних односа (процената) који значе степен инволвираности испитаника у та понашања. Тај начин анализе се у суштини ни по чему не разликује у

приступу од претходног начина примењеног када је коришћење дроге било у питању. Само ће, за разлику од поступка код коришћења, сада бити нешто чешће свођење података на дихотомни облик („има-нема растурања“) због тога што су та понашања ипак релативно ретка у популацији ученика, па је пожељно имати крупније категорије података да би анализа била квалитетнија и поузданија. О чему се тачно ради видеће се конкретно у следећем одељку.

2. РАСТУРАЊЕ (ИЛИ ДИЛОВАЊЕ) ДРОГЕ – РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Намера истраживача у овом делу рада о растурању дроге је била јасна и једноставна. Требало је питањима која су описана на претходним странама само утврдити да ли ученици учествују у том растурању дроге и ако учествују, колико њих учествује и у којим врстама понашања то најчешће чине. И ништа више. Не, дакле, коју врсту дроге најчешће дилују, коју количину дроге, колико зарађују, када су почели то да чине и слично, а поготову не и зашто то чине. Сва та питања нису неважна, она би свакако много користила не само превенцији него и мерама државе против растурања дроге од стране ученика. Поготову би било важно утврдити који су то чиниоци који утичу да ученици почну да се баве тим послом и да ли иза тога стоји злоћудна намера организованог криминала. Али етиолошка истраживања су нешто посебно, захтевају бројне узорке варијабли из различитих подручја и треба их јасно одвојити и разликовати од феноменолошке слике растурања дроге. И нека друга питања, на пример, која се врста дроге најчешће дилује, су неспорно важна, штавише могу бити и део феноменолошке слике злоупотреба дроге, али су та питања изостављена из бојазни да би се испитаници пред питањима те природе затворили и квалитет свих података би био доведен у питање. Осим тога, та врста истраживања много је примеренија тзв. идиографским нацртима и онима који користе класичне методе, па су због тога овог пута и изостављена.

Из разлога који су напред наведени у овом делу биће анализирана само учесталост учешћа ученика у шест наведених облика растурања дроге. Ти подаци у виду фреквенција и процената учешћа дати су у наредној табели и то за свако од понашања појединачно.

Табела 59. Облици растурања дроге – учешће ученика у појединим од тих облика

Растурање	Растурање дроге - учесталост											
	Нисам ниједном		Јесам једном		Јесам два пута		Јесам три пута		Јесам више пута		Укупно	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Продаја дроге	1208	93,9	23	1,8	11	0,9	9	0,7	36	2,8	1287	100,0
Нуђење дроге	1184	92,0	28	2,2	10	0,8	4	0,3	61	4,7	1287	100,0
Поклањање (давање) дроге	1218	94,6	28	2,2	12	0,9	3	0,2	26	2,0	1287	100,0
Позајмљивање дроге	1231	95,6	17	1,4	7	0,5	3	0,2	29	2,3	1287	100,0
Посредовање у продаји/куповини	1129	87,7	53	4,1	15	1,2	11	0,9	79	6,1	1287	100,0
Куповина и препродаја	1218	94,6	23	1,8	9	0,7	4	0,3	33	2,6	1287	100,0

Колико је познато на подручју Србије не постоје истраживања о учешћу младих, а поготово адолесцената – ученика средњих школа, у растурању дроге. Таква или слична истраживања нису нађена ни у земљама са много развијенијом криминолошком науком и посебно превенцијом девијација. Вероватни разлог за то је непостојање идеје да је тако нешто могуће, став да је то тако ретко понашање да се не исплати улагати средства у ту врсту истраживања. Због тога не постоје референтна истраживања са којима би се ови резултати могли поредити.

Како се и могло претпоставити дистрибуција учешћа испитаника у ових шест видова растурања дроге имају облик ретких случајева. То је чињеница гледано са чисто истраживачког и методолошког становишта. Међутим, далеко од тога да је то учешће без друштвеног значаја и да се може игнорисати. Нешто касније, када се ти подаци буду анализирали са нешто другачијим приступом у поступку, видеће се да то учешће није ни мало безазлено и случајно. Још мање наивно. У овом моменту ваља погледати фреквенцију учешћа у сваком од облика растурања дроге, јер и ти подаци говоре понешто о целини појаве и сигнализирају која су од тих понашања најпријемчивија за ученички статус. Наравно, код свих тих понашања огроман проценат ученика, од 87,7% до 95,6%, не бави се ниједним обликом растурања дроге. То је са друштвеног становишта гледано одличан резултат. Он је сасвим логичан и очекиван, јер растурање дроге, као активност, за себе или за друге значи дубоко потонуће у девијантност. Нажалост, одговори попут „јесам једном“ и „јесам више пута“, као и они између, далеко су различити од нуле и доказују да, на први поглед, малом проценту ученика нису непозната

таква понашања. Међу њима чини се да доминирају нуђење дроге другима и помагање у куповини и продаји. У првом случају 2,2% од 1287 ученика нудило је дрогу другима „само једном“, али 4,7% и више пута. У случају посредовања, односно помагања другима да дрогу купе или продају ти проценти су још већи: 4,7% је то радило једном, а чак 6,1% више пута. То нису ни мало безначајни проценти с обзиром на величину узорка од 1287 ученика и његову репрезентативност.⁶⁶ Када се том збиру додају проценти у одговорима „јесам два пута“ и „јесам три пута“ слика се прилично мења, а број ученика инволвираних у растурање дроге расте. О томе ће бити више речи нешто касније када се учешће ученика у сваком од тих понашања сведе на једну категорију „јесу растурали“.

До тог свођења ваља приметити да извесне и не тако мале разлике код „нуђења дроге“ и „посредовања у куповини и/или продаји“ у односу на остала понашања изазивају сумњу да се део овог растурања дроге дугује организованим мрежама које се баве трговином дроге. Другим речима, постоји бојазан да су ученици увучени у посао растурања дроге за рачун неких других и да су сви ови подаци, а нарочито разлике које се примећују, симптом тога. Ако та бојазан има макар минималну вероватноћу да буде реална, онда ови подаци постају посебно важан индикатор нечег новог на релацији дрога и ученици.

Али ту претпоставку треба тренутно оставити по страни и концентрисати се на реално значење ових података. Пажљива анализа учесталости тих понашања, посебно степена у коме се она јављају, показује да највећа учесталост постоји у колони која значи вишеструко понављање сваког од њих. Из тога јасно следи закључак да су код ученика, поред коришћења дроге, реално присутна и понашања која говоре о њиховом учешћу у растурању дроге. Та реална присутност ових понашања је нарочито важан резултат који је добијен, јер он значи да је дефинисање злоупотреба дроге овим понашањима, поред коришћења, био оправдан и коректан потез.

У реалну егзистенцију наведених понашања можда се најбоље може уверити, ако се подаци из претходне табеле дају у дихотомном облику. Та новоформирана табела добијена је обичним сабирањем свих фреквенција и формирањем дихотомне варијабле са категоријама „Нису растурали“ и

---

⁶⁶ Репрезентативни узорци омогућавају, уз извесан опрез и рачунање грешке, генерализацију закључака на популацију из које је извучен тај узорак.

„Јесу растурали“. Категорија „нису растурали“ јасна је сама по себи. Друга категорија „јесу растурали“ добија се збиром свих фреквенција (и постотака) почев од „јесам једном“, па све до „јесам више пута“. Такво сабирање је могуће и дозвољено, јер је искључена могућност да се испитаник нађе у две категорије предложених одговора. Евентуални приговор да није требало у категорију „јесу растурали“ сврставати и испитанике који су „једном“ продали дрогу или на неки други начин је „једном“ растурали, не стоји јер нико без намере, на мах или случајно не продаје дрогу, па макар то било и само једном. Или не посредује у куповини и продаји, не купује је па препродаје или на неки други начин учествује у њеном растурању. Пре ће бити да су ти испитаници одговорима „јесам једном“ ублажавали утисак о свом понашању или улепшавали слику о себи. Али чак и када се ови одговори „јесам једном“ не би третирали као „јесу растурали“ број испитаника који су растурали дрогу (два, три или више пута) био би врло забрињавајући. О томе јасно сведоче подаци у наредној табели.

Табела 60. Облици растурања дроге са издвајањем испитаника који су то једном урадили⁶⁷

Растурање дроге	Нису ниједном		Јесам једном		Јесу два, три или више пута		Укупно	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Продаја дроге	1208	93,9	23	1,8	56	4,4	1287	100,0
Нуђење дроге	1184	92,0	28	2,2	75	5,8	1287	100,0
Поклањање (давање) дроге	1218	94,6	28	2,2	41	3,1	1287	100,0
Позајмљивање дроге	1231	95,6	17	1,4	39	3,0	1287	100,0
Посредовање у продаји/куповини	1129	87,7	53	4,1	105	8,2	1287	100,0
Куповина и препродаја	1218	94,6	23	1,8	46	3,6	1287	100,0

Неспорно је међутим, да и испитаници који су „једном растурали“ дрогу треба да буду третирали као они који су то чинили. Између осталог и зато што је велика вероватноћа да ће после тог једног пута то поновити. Зато су и они сврстани у категорију „јесу растурали“. Подаци у тој категорији су реална слика стања ствари и не треба је ублажавати неким

⁶⁷ Фреквенције или проценат у било којој од колона не могу се сабирати, јер један испитаник може на више начина растурати дрогу.

аргументима који не стоје. Та новоформирана категорија „јесу растурали“ добијена је, како је већ речено, сабирањем свих фреквенција након категорије „нисам ниједном“ (односно „нису растурали“) дуж целог континуума предложених одговора. Резултати те операције видљиви су у следећим табелама.

Табела 61. *Растурање дроге дато у дихотомном облику*⁶⁸

Растурање дроге	Нису растурали		Јесу растурали		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Продавали дрогу	1208	93,9	79	6,1	1287	100,0
Нудили дрогу другима	1184	92,0	103	8,0	1287	100,0
Поклонили дрогу другима	1218	94,6	69	5,4	1287	100,0
Позајмили дрогу другима	1231	95,6	56	4,4	1287	100,0
Помагали у продаји и куповини	1129	87,7	158	12,3	1287	100,0
Купили-препродали	1218	94,6	69	5,4	1287	100,0

Након тог сажимања података видљиво је да учешће у растурању дроге од стране београдских средњошколских ученика није тако ни безазлено ни безначајно. Оно се зависно од врсте понашања креће од 4,4% код позајмљивања дроге другима, па све до 12,3% када се ради о помагању у продаји и куповини.

Та тенденција највећег учешћа код „помагања у продаји и куповини“, а онда и код „нуђења дроге“ сугерише хипотезу да ученици најчешће упражњавају понашања која значе посредовање у процесу растурања дроге. Ово посредовање може имати двоструко значење. Једно је оно које говори да ученици унутар свог ученичког круга, знајући појединце који користе дрогу, помажу онима који су им блиски да купе дрогу дајући им информације где могу доћи до ње. Или на различите начине помажу својим пријатељима да продају дрогу другим ученицима. Ово значење, иако није безазлено не представља понашање које би се могло третирати као део неког већег ланца растурања дроге. Друго могуће значење је, нажалост, управо то. Ово посредовање може значити и да је део ученичке популације увучен у ланац растурања дроге са задатком да налази нове купце, а за узврат да добија дрогу за себе, ону коју сами користе. У прилог тог значења иде и податак да највећу групу

⁶⁸ Фреквенције или проценат у било којој од колона не могу се сабирати, јер један испитаник може на више начина растурати дрогу.

ученика који злоупотребљавају дрогу чине управо ученици који истовремено и користе и растурају дрогу. Треба веровати да ће подаци из дела о ризичним и протективним факторима различитих облика злоупотреба дроге, па и њеног растурања, допринети да се увиди које је од ова два значења реалније. Или да ће понудити неко сасвим ново значење.

Та могућа значења треба, међутим, сада потиснути у други план и вратити се учесталости растурања. Сва ова понашања, репрезентована са шест индикатора, могу се изразити и у једном облику. Иза те могућности стоји став да било које од ових понашања појединац манифестује, оно је део једног феномена који се зове растурање дроге. Тако уосталом и закон третира та понашања. Због тога постоји пуно основа да се сва ова понашања сведу на једну категорију која би показивала колико је ученика укључено у растурање дроге уопште. Свођењем тих понашања добија се посебна група испитаника који „растурају дрогу“, група која је на супротном полу континуума од групе ученика који нису укључени у било који вид растурања. Тако се добија једна дихотомна варијабла која се може користити за утврђивање разлика између растурања дроге и разних других понашања и која на врло уочљив начин говори о односу укључености и неукључености ученика у растурање дроге.

Табела 62. *Растурање дроге – дихотомни облик*

	N	%
Не растурају дрогу	1106	85,93
Растурају дрогу	181	14,07
Укупно	1287	100,0

Подаци у овој табели „Растурање дроге – дихотомни облик“ нису сретани до сада. Они су настали из података о укључености ученика у поједине облике растурања и учесталост тих облика, али поштујући неке принципе. Први и основни принцип био је да је испитаник сврстан у категорију „растурају дрогу“ (у овој табели) ако је узео учешће у макар једном појединачном облику растурања: ако је дакле, продавао или поклањао, нудио, препродавао, посредовао у куповини и продаји или позајмљивао дрогу другима. Ако је имао учешћа у више тих облика, што је било могуће, такође је сврстан у ову категорију, али наравно само једном. Према томе, у категорији „растурају дрогу“ налазе се сви они појединци који су на један или више начина диловали дрогу било једном,

два пута, три пута или више пута. Зато се ти подаци не поклапају са подацима из категорије „јесу растурали“ код појединачних облика растурања. Ови подаци су, дакле, *генерална слика* укључености испитаника у растурање дроге независно од облика растурања и то реална слика тог понашања. Укупан број испитаника који растурају дрогу, односно који на било који начин учествују у том растурању је 181 или 14,07% од укупног броја у узорку (1287). С обзиром на природу понашања о коме се ради (продаја, препродаја, нуђење, посредовање у куповини и продаји, позајмљивање и поклањање дроге другима) и с обзиром на то да су у питању ученици средњих школа, дакле, деца у редовном школском процесу то је огроман проценат. Због тако високог учешћа ученика у овим активностима, организованим или не организованим од наркокриминала, овом растурању дроге се мора поклонити сва могућа пажња од стране државе и друштва у целини, а пре свега превенцији тог понашања.

3. РАСТУРАЊЕ ДРОГЕ И ПОЛ

Однос између пола и растурања дроге треба да покаже, како је логично и очекивати, да ли се у том понашању чешће срећу дечаки или девојке. По свему судећи то понашање је више својствено мушком полу и такав распоред и треба очекивати. Постојање разлика, наравно статистички значајних, а не у простој величини бројева, имало би за последицу, вероватно, разлике у етиологији тог понашања између дечака и девојака што би аутоматски подразумевало и другачије процесе превенције таквог понашања код једних и других.

Разлике у растурању дроге између дечака и девојака могуће је испитивати на нивоу глобалне дихотомне варијабле „Не растурају дрогу – растурају дрогу“ и на нивоу сваког од шест појединачних понашања којима је растурање дроге операционализовано. У првом случају тај поступак би био бржи и лакши. Добијена би била једна табела, а тест разлика би показивао да ли на том глобалном нивоу постоје значајне разлике по полу. Међутим, тај поступак има важних мањкавости. Прво, ако разлике *не постоје* не види се да ли оне можда постоје у појединачним облицима растурања, па их је процес свођења на дихотомни тип варијабле неутралисао. Друго, ако разлике постоје, не види се да ли постоје код свих шест облика или су на једном можда

толико изражене да промене слику односа и на глобалном нивоу. Треће, превентивне интервенције усмерене на растурање дроге знатно су адекватније и вероватно ефикасније, ако се примењују на сваки облик понашања појединачно него на растурање као општи облик понашања. Због тога је врло важно знати да ли ове разлике између полова постоје баш на том појединачном нивоу, односно код појединачних облика растурања дроге.

И тих разлога однос пола и растурања дроге анализиран је код свих шест појединачних понашања којима је то растурање дефинисано. Резултати те анализе χ^2 – квадрат тестом дати су у наредним табелама.

Табела 63. Однос између пола и облика растурања дроге

Табела А. Нуђење дроге другима						
	Нису		Јесу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Мушки	575	94,10	36	5,9	611	100
Женски	608	90,07	67	9,93	675	100
Укупно	1183	92,0	103	8,00	1286	100
$\chi^2=7.175$; $df=1$; $C=.074$; $p<.028$						

Табела Б. Поклањање дроге другима						
	Нису		Јесу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Мушки	585	95,74	26	4,26	611	100
Женски	632	93,63	43	6,37	675	100
Укупно	1217	94,63	69	5,37	1286	100
$\chi^2=2.884$; $df=1$; $C=.047$; $p<.236$						

Табела В. Позајмљивање дроге другима						
	Нису		Јесу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Мушки	596	97,55	15	2,45	611	100
Женски	634	93,93	41	6,07	675	100
Укупно	1230	95,65	56	4,35	1286	100
$\chi^2=10.138$; $df=1$; $C=.088$; $p<.006$						

Табела Г. Продавање дроге другима						
	Нису		Јесу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Мушки	586	95,91	25	4,09	611	100
Женски	621	92,00	54	8,00	675	100
Укупно	1207	93,86	79	6,14	1286	100
$\chi^2=8.568$; $df=1$; $C=.081$; $p<.014$						

	Нису		Јесу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Мушки	553	90,51	58	9,49	611	100
Женски	576	85,33	99	14,67	675	100
Укупно	1129	87,79	157	12,21	1286	100
$\chi^2=15.153$; $df=1$; $C=.108$; $p<.001$						

	Нису		Јесу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Мушки	596	97,55	15	2,45	611	100
Женски	621	92,00	54	8,00	675	100
Укупно	1217	94,63	69	5,37	1286	100
$\chi^2=19.491$; $df=1$; $C=.122$; $p<.000$						

Како се из ових шест табела може видети, значајне разлике у појединачним понашањима која описују растурање дрога постоје у пет случајева: код нуђења дроге другима, позајмљивања дроге другима, помагања у куповини и продаји, продаји и препродаји дроге (куповини ради продаје). Разлика нема једино код поклањања дроге другима – то у подједнакој мери чине (или не чине) и дечаци и девојке. Гледано са становишта постојања тих разлика не би се могло рећи да је то неки изненађујући и неочекиван резултат. Међутим, оно што је потпуно неочекивано у свим случајевима јесте да девојке више учествују у растурању него дечаци. Девојке, дакле, више него дечаци нуде дрогу другима, позајмљују ту дрогу другима, посредују у куповини и продаји дроге, продају дрогу и препродају је. Заиста изненађујући резултат коме се на основу постојећих података не виде разлози. Детаљ који је занимљив је да у већини тих случајева, осим код препродаје дроге и посредовања у куповини и продаји, постоје разлике које се крећу приближно око четири процента. Једино код препродаје дроге и посредовања у куповини и продаји та разлика је око пет, односно шест процената. Вероватно да иза тих разлика не постоје неки систематски разлози, типа природе полова у адолесценцији, али јесте детаљ који подстиче на размишљање. Као уосталом што и само постојање тих разлика у целини подстиче на размишљање.

Какви год били разлози, ове разлике треба поштовати. Ипак, о њима се може размишљати тек у етиолошким истраживањима када ће се можда показати да разлике по половима постоје и у ризичним и протективним

факторима растурања дроге. Све до тих истраживања било би неозбиљно и покушавати да се оне објасне. Врхунац те неозбиљности представљала би теза да су девојке данас ослобођене класичних спутавајућих система размишљања и понашања и да су ове разлике знак, или још горе, последица тог новог нивоа еманципације девојака у адолесцентном узрасту.

4. РАСТУРАЊЕ ДРОГЕ И УЗРАСТ

Постоји извештан интерес за анализу у ком узрасту ученици најчешће и највише растурају дрогу. Тај интерес је превасходно са становишта превенције, јер на неки начин одређује време када треба организовати превентивне активности. Само се по себи разуме да време почетка активности мора да претходи узрасту на коме је растурање најчешће, али нема јасних ставова колико времена пре. У тај период наравно треба урачунати и потребно време за припрему и осмишљавање превентивних активности будући да је растурање врло својеврстан начин понашања и да саветодавни и едукативни приступ не показују задовољавајућу ефикасност. Тај однос може на извештан начин бити интересантан и са становишта етиологије овог понашања. Свакако да постоји другачија етиолошка позадина тог понашања, ако је оно концентрисано на раније узрасте, односно у 15. или 16. години, или ако је својствено узрастима од 18 или 19 година. С обзиром да је тај тип злоупотреба дроге прилично у рукама организованог криминала, па чак и када су ученици у питању⁶⁹, није такође неважно у ком узрасту се то растурање дроге најчешће дешава. И то из многих разлога, између осталих и због тога што је на старијим узрастима већа вероватноћа да се ученици могу одупрети наговарању од стране „изасланика“ организованог криминала да то раде. Или зато што је већа вероватноћа да могу одолети притисцима својих вршњачких група да то чине.

Наравно да постоји још разлога зашто је тај однос растурања и узраста интересантан и важан, али то није предмет анализе у овом одељку. Много важнији од тих разлога су распореди растурања дроге по годинама узраста ученика и зато треба погледати наредну табелу.

---

⁶⁹ Нешто касније ће се видети повезаност растурања са чланством у навијачким групама.

Табела 64. *Растурање дроге и узраст ученика*⁷⁰

Узраст ученика	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
15 година	127	96,9	4	3,1	131	100,0
16 година	259	91,5	24	8,5	283	100,0
17 година	282	79,4	73	20,6	355	100,0
18 година	268	81,7	60	18,3	328	100,0
19 година	87	81,3	20	18,7	107	100,0
Укупно	1023	85,0	181	15,0	1204	100,0
Статистички параметри: $\chi^2 = 37.91$; $df = 4$; $C = .175$; $p < .000$						

Без неке посебне учености врло је лако уочљиво да постоје статистички значајне разлике у распореду растурања дроге зависно од узраста ученика. Корелација која говори о повезаности тог узраста и растурања је прилично ниска, али је плод систематских фактора који одређују ту повезаност, а не случајна вредност. Иако је врло јасно у којим узрастима је ово растурање дроге распоређено, не треба прескочити да се то нагласи и на овај начин. Растурање се, дакле, пре свега дешава у 17, 18. и 19. години. Разлике између тих година су минималне и не треба обраћати пажњу на њих. Разлике које производе статистичку значајност о којој говоримо дешавају се између 15. и 16. године, с једне стране, и 17, 18. и 19. године с друге. Да између 17, 18. и 19. године постоје веће разлике корелација би свакако била већа и могло би се рећи да степен учешћа у растурању дроге расте паралелно са узрастом ученика. Међутим, та разлика практично не постоји и зато се узраст, када је растурање дроге у питању, може дихотомизирати у две категорије како је то и описано.

5. ОДНОС ИЗМЕЂУ РАСТУРАЊА ДРОГЕ И НЕКИХ ПОРЕМЕЊАЈА ПОНАШАЊА

Растурање дроге је, како је раније показано, компонента која са коришћењем дроге чини целину феномена званог *злоупотреба дроге*. Анализа феноменолошких својстава те компоненте подразумева, као и код коришћења дроге, анализу односа између тог растурања дроге и неких поремећаја понашања који су карактеристични за период

⁷⁰ У овом случају укупан број испитаних ученика је 1204, јер је у тај збир не улазе 83 ученика који Само користе дрогу ($1204+83=1287$).

адолесценције и за статус ученика у средњим школама. Ради се о истим поремећајима који су описани у претходном поглављу, па зато овде неће бити понављања који су поремећаји у питању. Ништа од својстава тих поремећаја није се променило и нова је само чињеница да се анализира њихов однос са растурањем дроге. Избегавањем понављања о којој се врсти поремећаја ради, па и неких других елемената постићи ће се значајне уштеде у опсежности монографије.

Да се заинтересовани за ову врсту анализе не би стално враћали уназад како би погледали како су ти поремећаји кодирани (нумерисани), које предложене одговоре имају питања којима су испитивани и каква је дистрибуција тих предложених одговора и слично – у табелама у којима се налазе подаци о тим односима између поремећаја понашања и растурања дроге дати су и ти елементи. Нека својства тих варијабли поремећаја ипак се морају поновити. На пример, природа питања којима су ти подаци добијени, полазне дефиниције поремећаја, дихотомни облик поремећаја, ако је сажимање података било неопходно и нека друга. Нарочиту пажњу треба обратити на последњу колону у табелама. У њој се налазе фреквенције поремећаја који се доводе у однос са растурањем дроге и њихов проценат у односу на укупан број испитаника у узорку. Ти подаци (проценти) налазе се у заградама одмах испод фреквенције у последњој колони табеле. До овог, помало неуобичајеног начина приказивања постотака појединих поремећаја понашања у узорку дошло је из два разлога. Први, ти проценти су исти као они који постоје код анализе односа између ових поремећаја и коришћења дроге и већ су коментарисани у том поглављу. Други разлог је што су ти подаци раније приказани у посебним, додуше мањим, табелама па би свако поновно штампање тих табела било непотребно и неоправдано трошење простора. Пошто се ради о практично истим подацима и пошто је веома важно имати их у виду када се анализира однос између тих поремећаја и растурања дроге, примењен је овај начин њиховог приказивања да би се избегло поновно штампање ранијих табела.

Након тих непопуларних али свакако неопходних техничких напомена лакше ће бити пратити податке о односу појединих поремећаја понашања и растурања дроге. Као и раније анализа тих односа започиње анализом бежања од куће са растурањем дроге.

5.1 Бежање од куће и растурање дроге

Раније, при анализи бежања од куће и односа са коришћењем дроге, наведена су истраживања оних аутора који су сматрали да је то бежање важан фактор и других поремећаја у понашању, па ће због уштеде у простору то овог пута бити прескочено. Читаоци монографије које ти ставови и резултати занимају треба да се врате мало уназад у део монографије који носи наслов „Коришћење дроге“ и да погледају те ставове и резултате. У овом одељку централни проблем је однос растурања са бежањем од куће, а не доказивање важности самог бежања путем представљања истраживачких резултата других аутора и зато треба погледати добијене резултате. Наравно, тешко је рећи да ли је растурање дроге тежи поремећај у понашању од њеног коришћења, али је вероватно да подразумева нешто већи степен патологије у социјалним односима, па можда и патологије у структури личности. Зато ваља очекивати нешто већу повезаност бежања од куће са растурањем него што је била са коришћењем дроге. Ако не због ове патологије онда због тога што је то понашање које природно захтева честа одсуствовања од куће од којих се нека свакако дешавају без знања родитеља што је основни конститутивни елемент дефиниције бежања од куће.

Бежање од куће, ваља се подсетити и дефинисано је као одлазак од куће дуже од једног дана без знања родитеља. Испитивано је самоисказима ученика у анонимној ситуацији једноставним питањем у упитнику којим су прикупљани сви подаци: „Да ли сте некада самовољно отишли од куће на дуже од једног дана, а да родитељи нису знали где сте?“. Предложени одговори били су у виду петостепене интервалне скале почев од „Нисам ниједном“, преко „Јесам једном“, „Јесам два пута“ и „Јесам три пута“ до „Јесам више од три пута“. Ти одговори нумерисани су бројевима од 1 до 5 с тим што је број пет значио вишекратно бежање од куће. Анализа учесталости појединих од тих одговора показује да је бежање од куће релативно ретка појава што се може видети из следеће табеле.

Табела 65. Учесталост бежања од куће

Бежње од куће	Нисам ниједном	Јесам једном	Јесам два пута	Јесам три пута	Јесам више пута	Укупно
N	1179	60	20	9	26	1287
%	91,1	4,7	1,6	0,6	2,0	100,0

Од укупног броја од 1287 ученика у узорку, 91,1% не бежи од куће. На први поглед то је врло висок проценат, али је имајући у виду злоћудност тог поремећаја било очекивано да се тај проценат креће између 95 и 97%. Укупан број ученика који су бежали од куће, једном или више пута, је 115⁷¹ или 8,9% што је доста висок проценат и без сумње лош резултат. Оно што је важно имати у виду, с обзиром на однос тог бежања са растурањем дроге, јесте да је та анализа могућа само ако се бежање од куће изрази као дихотомна варијабла: Нису бежали (1172 или 91,1%) и Јесу бежали (115 или 8,9%). Анализа односа са појединачним предложеним одговорима код бежања од куће не би била коректна због малог броја случајева унутар сваког од тих предложених одговора. Зато је та анализа урађена са дихотомизираним варијаблом „Бежање од куће“ и ти се подаци налазе у наредној табели. У последњој колони те табеле јасно се види да није бежало од куће 91,1% испитаника, а да је бежало 8,9%.

Но, пре детаљније анализе односа тих података са подацима о растурању дроге ваља још једном поновити да је у овој анализи односа растурања са свим поремећајима понашања, па и са осталим варијаблама из категорије „социопсихолошке карактеристике“ коришћен дихотомни облик ове варијабле дроге, онај који је описан у одељку „Растурање или диловање дроге – резултати истраживања“. Према тим резултатима укупан број ученика који учествују у растурању дроге је 181 или 14,10%. Сви остали, њих 1106 или 85,90% не дилују дрогу што не значи да немају контакт са дрогом (да је не користе) него само да не учествују у њеном растурању. Однос тог учествовања у растурању дроге и бежања од куће дат је у табели која следи.

Табела 66. *Растурање дроге и бежање од куће*

Бежање од куће	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нема бежања	1055	90,0	117	10,0	1172 (91,0)	100,0
Има бежања	51	44,4	64	55,6	115 (8,9)	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287 (100,0)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2 = 180.724$; $df = 1$; $C = .351$; $p < .000$						

⁷¹ Видети наредну табелу

Према подацима који су добијени, а налазе се у последњем реду табеле, постоји статистички значајна повезаност између бежања од куће и растурања дроге. Она је субстанцијална⁷² ($C=.351$) и јасно показује да ученици који чешће беже од куће чешће и растурају дрогу. Није сасвим извесно да ли се ово бежање може третирати као чинилац тог растурања или долази као последица „послова“ са дрогом, али је неспорно да се та два понашања међусобно преклапају и међусобно „потпомажу“. Али, ако се поново погледа добијени резултат у реду „Има бежања“ види се да 44,4% ученика бежи од куће, али не растура дрогу. То практично значи да овај поремећај понашања егзистира и независно од дроге и то у прилично високом обиму, односно да није последица тог растурања. Истовремено и паралелно са тим, читавих 55,6% оних који беже од куће растурају дрогу. Тај податак је такође врло важан и по свој прилици дефинитивно претеже на страну тезе да је бежање неспоран ризични фактор растурања дроге. Но најснажнију подршку тој тези је податак да свега 10% оних који не беже од куће, растурају дрогу. Овај податак показује, међутим, да бежање од куће не објашњава сву варијансу растурања, јер и они који не беже то чине. Шта више, кад би се гледала само учесталост растурања код оних који беже или не беже од куће запазило би се да је у апсолутним бројевима више оних који растурају дрогу, а нису побегли од куће (117:64). Наравно, утицај неког чиниоца на понашање не може се проучавати на основу апсолутних бројева, па макар који то чинилац био. Чак и релативни односи који се налазе у овој табели нису доказ без остатка и зато је опрезност у закључивању, на основу разлика у тим релативним односима и на основу повезаности о којој говори C коефицијент, преко потребна све док те анализе утицаја неког понашања на растурање дроге не буде анализирани мултиваријатним методама. У етиолошким студијама наравно.

5.2 Бежање од школе и растурање дроге

Бежање од школе дефинисано је као неодлажење у школу три или више дана узастопно, а да о томе нису били обавештени родитељи или старатељи ученика, нити су постојали неки оправдани разлози. Тај начин дефинисања јасно одваја повремено бежање од школе од прекида у

---

⁷² Треба имати у виду да C коефицијент у квадратним табелама 2×2 достиже максималну вредност 0.70

школовању или напуштања школе. Бежање од школе јесте другачија врста понашања, свакако мање злоћудна од прекида или напуштања, али са довољно негативне варијансе да може бити ризични фактор већег броја поремећаја у понашању. Уосталом, извештај број истраживачких радова то и доказује. Ово бежање истраживачи, на пример Жунић-Павловић и Павловић (2008) сматрају првим и озбиљним знаком поремећаја понашања. Симеуновић-Патић (2003) тврди да се академски и бихејвиорални проблеми у школи могу сматрати високо ризичним факторима за озбиљно насилничко понашање. Ковачевић (2007) наводи резултате истраживања из 1997. год. (Peatsch & Bertrand, 1997, према Ковачевић, 2007) који показују да је бежање од школе један од јаких предзнака делинквентног понашања. Илић и сарадници (2003) утврдили су да је изостајање из школе симптом неадекватног односа ученика према школским обавезама који има вишеструке негативне последице. Радовановић (2010) је пронашла да бежање из школе има јасну интеракцију са бежањем од куће и да је корелација између та два облика понашања субстанцијалног реда величине .348.

Бројна истраживања која се на један или други начин баве истраживањима бежања од школе најчешће су посвећена утицајима тог понашања на школско постигнуће. У њима се не користи термин „бежање од школе“ него изостајање из школе, број неоправданих изостанака или слично томе, али су дефиниције тих понашања врло блиске дефиницији бежања од школе која се користи у овом истраживању. У скоро свим тим радовима констатује се негативни утицај изостајања са наставе на успех у учењу, а преко њега и на неке посебне феномене, као на пример самопоштовање, супер-его и друге, који су неспорни медијатори у сваком облику понашања, па вероватно и у злоупотреби дроге. Нажалост, скоро потпуно одсуство истраживања (или бар таква нису пронађена), постоји када је у питању однос бежања од школе са злоупотребом дроге, посебно са обликом злоупотребе који се манифестује растурањем или диловањем дроге.

У овом истраживању је управо тај однос предмет анализе. Растурање дроге имало је шест понашајних индикатора који су више пута описани, а у овој анализи користи се дихотомни облик те варијабле описан раније у тексту. Бежање од школе испитивано је путем самоисказа ученика. Питање које је употребљено у ту сврху гласило је: „Да ли вам се десило да сте изостали из школе три или више узастопних дана, а да то

нисте рекли родитељима?“ Предложени одговори били су: 1. Није ниједном, 2. Јесте једном, 3. Јесте два пута, 4. Јесте три пута и 5. Јесте више пута.

Дистрибуција одговора ученика на то питање видљива је из наредне табеле.

Табела 67. Учесталост бежања од школе у узорку од 1287 ученика средњих школа у Београду

	Бежање од школе					Укупно
	Ниједном	Једном	Два пута	Три пута	Више пута	
N	668	187	82	43	307	1287
%	51,90	14,54	6,37	3,34	23,85	100,0

Као што је из ове табеле видљиво дистрибуција варијабле „бежање од школе“ има бимодални облик и њен однос са другим варијаблама, па и са растурањем дроге, једино се ваљано може анализирати непараметријским методама у које спада и примена метода χ^2 и С коефицијент корелације. Ван тих методолошких питања треба приметити да је укупан проценат ученика који беже од школе, а да о томе нису обавештени њихови родитељи, изузетно висок (48,10)⁷³ и да је то веома погодна околност за развој различитих поремећаја понашања. У поглављу ове монографије о односу бежања од школе и коришћења дроге анализирана је баш таква дистрибуција података о бежању. Пошто је могуће да је бежање „само једном“ престојан критеријум, овог пута спојен је број ученика који су бежали „само једном“ са бројем оних који уопште нису бежали да би се видело како ће се понашати тај однос бежања и растурања дроге у нешто строжем критеријуму бежања. То практично значи да је у овој анализи бежање од школе дефинисано као недолажење у школу на најмање три или више дана узастопно без знања родитеља или старатеља два, три или више пута. Према том измењеном, строжем приступу, који узгред речено изазива отпор и код аутора овог рада, али се примењује из експерименталних разлога, проценат оних који нису бежали од школе достиже број од 2/3 узорка (66,44) што је вероватно ближе реалности.⁷⁴ Из истих тих експерименталних разлога спојени су и одговори „Јесам два пута“ и „Јесам три пута“ у једну категорију чиме је

⁷³ Збир процената ученика који су бежали

⁷⁴ Дистрибуција бежања од школе према том прекомпонованом облику података видљива је у последњој колони наредне табеле.

мало побољшана могућност анализе односа са растурањем дроге, јер у најмалобројнијој ћелији контингенционе табеле сада има већи број случајева него пре тог спајања.

Иако је резултат тог спајања и у једном и у другом случају лако видљив из претходне табеле, истраживачка коректност захтева да се експлицитно наводи и та нова дистрибуција варијабле „бежања од школе“ што је учињено у наредној табели.

Табела 68. Крајњи облик дистрибуције података варијабле „бежање од школе“

Бежање од школе на један или више узастопних дана без знања родитеља				
	Ниједном или само једном	Два или три пута	Више пута	Укупно
N	855	125	307	1287
%	66,44	9,71	23,85	100,0

Однос овако „прекомпоноване“ варијабле „бежања од школе“ са растурањем дроге дат је у следећој табели.

Табела 69. Бежање од школе и растурање дроге

Бежање од школе	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нема бежања или само једном	818	95,7	37	4,3	855 (66,44)	100,0
Два или три пута	90	72,0	35	28,0	125 (9,71)	100,0
Више пута бежано од школе	198	64,5	109	35,5	307 (23,85)	100,0
Укупно	1106	85,9	181	14,1	1287 (100,0)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=203.32$; $df=2$; $C=.369$; $p<.000$						

Није се постигло неко нарочито побољшање у висини коефицијента корелације са овако побољшаном дистрибуцијом података о бежању од школе у односу на дихотомни облик те варијабле⁷⁵, разлика је тек у другој децимали: висина С коефицијента у варијанти дихотомне верзије бежања од школе је .343. Али то је у неком другом или трећем плану код анализе података у овој табели. Први план је свакако чињеница да између бежања од школе и растурања дроге постоји субстанцијална, чврста и јасна повезаност. Будући да је та корелација реда величине .369 статистички

⁷⁵ Већи број категорија практично значи већу варијабилност података што повољно утиче на корелацију у односу на дихотомне категорије.

значајна на нивоу $p < .000$ и да показује већу вероватноћу у растурању дроге уколико је бежање од школе чешће. Та правилност је врло изражена и у подацима у претходној табели када се гледа проценат ученика који дилују дрогу у колони „има растурања“. Видљиво је, наиме, да међу ученицима који не беже од школе или им се то десило само једном (95,7%) свега 4,3% ученика дилује дрогу. Међутим, код ученика који су два или три пута бежали проценат оних који дилују дрогу нагло се повећава и износи читавих 28%. И даље, ученици који су бежали више пута још масовније учествују у неком облику диловања дроге (35,5%).

Иако добијени резултати анализе односа између бежања од школе и растурања дроге јасно показују да између тих понашања постоји чврста, систематска правилност у смеру да чешће бежање од школе значи и веће учешће у растурању, поставља се питање које је од ова два понашања старије. Другим речима, које понашање је узрок, а које последица.⁷⁶ Које претходи, а које се дешава после као одговор или део одговора на то претходно понашање. Или између бежања од школе и растурања дроге постоји класична слика „узајамно стимулишућих понашања“, односно испреплетаност те врсте да је могућ и један и други одговор. Одговор на то питање може се добити само у посебно дизајнираним истраживањима лонгитудиналног типа која би свакако требало организовати. У овом истраживању пред нама, нема сасвим поузданих података на основу којих би се могло тврдити да је бежање од школе примаран поремећај који повећава вероватноћу растурања дроге. Међутим, поређење података о томе на ком је узрасту почело бежање од школе и растурање дроге, којима располаже ово истраживање, показује да бежање од школе почиње пре и да претходи растурању, наравно и коришћењу, па је следствено томе чинилац, а не последица овог понашања. Но, с обзиром да су ти подаци о узрасту дати на основу сећања адолесцената која не морају бити тачна, добијена правилност може се сматрати доказаном тек на основу раније поменутих посебно дизајнираних истраживања или испитивања клиничког типа.

Било да једна или друга врста ових понашања има статус претходећег, један закључак из добијених података је сасвим изванредан. У

---

⁷⁶ У друштвеним наукама не постоје узроци у класичном значењу те речи. То је прва лекција која се учи на факултету у оквиру предмета Методологија. Ипак, тај израз је употребљен да би се јасније изразила дилема која мбри истраживаче код понашања од којих свако може имати и један и други статус.

превенцији се, наиме, морају „напасти“ оба понашања како би се та међусобна повезаност елиминисала или свела на ниво деловања случајних чинилаца. Такође је извесно да се то не може и не треба радити само држањем предавања о ученичким обавезама или штетности понашања у којима ученици учествују. Наука о превенцији познаје много делотворније и ефективније превентивне програме које треба применити. Било која карика, у тој спреси бежања и растурања, да буде начета превентивним интервенцијама раскинула би се и међусобна повезаност тих понашања. Зато је важно овим превентивним интервенцијама изложити обе врсте понашања истовремено.

5.3 Физичко насиље (учешће у тучама) у школи и ван школе и растурање дроге

Није прилика да се у овој монографији разматрају бројна и веома важна питања о насиљу младих иако је физичко насиље о коме ће бити речи неизоставни део тог општег феномена. Није прилика зато што насиље није предмет истраживања него његов однос са једним од видова злоупотребе. И не насиља уопште него оног његовог дела који се дефинише као физичко насиље и које се може операционализовати као учешће у тучама. Па ипак не може се, а не рећи да агресивна понашања младих у школским срединама све више попримају озбиљне облике и имају тешке последице. Нека истраживања показују да је више од трећине ученика на основношколском и средњошколском узрасту изложено насиљу (Пејовић-Милованчевић, Поповић-Деушић, Лечић-Тошевски, 2007) међу чијим облицима физичко насиље има значајног удела. Ова врста насиља поприма различите манифестације почев од на изглед безазлених младалачких провокација и кошкања, па све до озбиљних физичких сукоба уз употребу хладног или ватреног оружја и разне облике окрутног и суровог понашања. Штавише ти облици понашања у микросоцијалној средини лако могу имати и сва обележја поткултуре насиља (Милосављевић и Југовић, 2008). У том контексту однос тог насиља са злоупотребом дроге постаје посебно значајан.

Нажалост, насиље је изузетно сложен феномен за истраживање. Код њега постоје многи спорни проблеми почев од дефиниција, преко мноштва различитих теоријских и етиолошких концепција које га објашњавају, па све до начина на које се оно може манифестовати. Увек и

посебне тешкоће истраживачима прави проблем операционализације тих манифестација.

Повезаност насиља са злоупотребом дрога је можда кулминација и илустрација свих тих проблема. Још увек се сматра нерешеним питањем шта је у том односу примарно, а шта пратеће понашање или шта је понашање које изазива, а шта је оно које је изазвано. Анализа улоге насиља у злоупотреби дроге углавном се сводила на анализу коморбидитета психопатије и зависности од дроге⁷⁷ или на насилне акте које изазивају зависници. Упркос труду није пронађено ниједно истраживање које на адекватан начин испитује које је од тих понашања примарно, ако се изузму она у којима се анализирају насилни акти организованог наркокриминала. Истраживања повезаности насиља код ученика, посебно физичког насиља и инволвираности у растурање дроге практично нема. Наравно, не искључује се недовољна информисаност истраживача, али се наглашава да су референтна само она истраживања у којима се анализира физичко насиље код адолесцената и њихово бављење растурањем дроге.

Опредељење за насиље у школи, као могући чинилац или само последица растурања дроге, не значи да су отклоњене све претходне дилеме истраживачке природе. Нажалост и та врста насиља се различито схвата код истраживача, па зависно од тога наводе се и различите манифестације тог насиља као примарне. Преглед тих схватања није од посебног интереса за ово истраживање, па ће зато и изостати. Потребно је, међутим, рећи да се концепт насиља који је примењен у овом раду темељи на дефиницијама Попадића и Плут (2007), Требјешанина (2003, 2008) и посебно Олвеуса (Olweus, 1993). Овај последњи аутор стоји на становишту да је насиље заправо агресивно понашање у коме насилник користи своје тело или неки предмет, рачунајући под тим и оружје, да би повредио или причинио непријатност другој особи. Анализирајући врсте насиља у школи многи аутори наводе да постоје четири доминантна облика: физичко, вербално, психолошко и социјално. Дефиниције и тих облика могу бити различите, некада и толико непримерене да се као насиље, како истиче Радуловићева (2014) третирају и нека понашања која су карактеристична за понашања и вршњачке односе у адолесцентном периоду. Исти аутор истиче и тешкоће у разликовању вербалног од

---

⁷⁷ Видети у: Радуловић (2006)

психолошког насиља, психолошко од социјалног. Већина истраживача, на пример, сматра да су ругање и називање ружним надимцима, затим претње и низ сличних понашања, рецимо додавање и извргавање подсмеху, психолошки вид насиља, да је бојкотовање или организовање групног бојкотовања социјално насиље. Иако се највећи део тих понашања изражава вербално, она не спадају у ту категорију. Пажљиво анализирајући све те класификације лако се може запазити да је најмање дилема присутно код физичког насиља. Додуше, изван број истраживача у ту категорију сврстава свако гурање, шутирање, саплитање, ударање и слично. Чини се ипак да доминирају схватања да као физичко насиље треба третирати само туче, појединачне или групне, без обзира да ли се ради о томе да ли је ученик иницијатор тих туча или само учествује у њима.

У овом истраживању опредељење је за анализу односа са растурањем дроге само физичког, а не и неког другог вида насиља и то дефинисаног као учешће у тучама у школи и ван школе, односно у близини школе.⁷⁸ Питања којима су тражени ти подаци већ су наведена раније, али ће ипак бити поновљена како заинтересовани за ту врсту информација не би губили време. Дакле, подаци о учешћу у тучама добијени су самоисказима испитаника на једноставно питање: „Млади се понекад међусобно потуку. Да ли се то и Вама дешавало?“ Предложени одговори били су у виду петостепене скале интервалног карактера: 1) Ниједном, 2) Јесте једном, 3) Јесте два пута, 4) Јесте три пута и 5) Јесте више пута. Испред тих предложених одговора налазила се назнака да се а) питање односи на ситуацију у школи и б) на ситуацију ван школе. Дистрибуције тих одговора, у оригиналном облику, тј. без интервенција сажимања одговора, дате су у наредној табели.

---

⁷⁸ Идеја истраживача је била да то буде близина школе, али није познато да ли су испитаници увек то имали у виду одговарајући на питање о учешћу у тучама ван школе. Ово утолико пре што у питању није наглашено да се ради о тучама у близини школе. Та врста дирекције требало је да буде постигнута структуром питања, па је тако питање о тучама ван школе следило одмах након питања о тучама у школи. Да ли се у томе успело или не, у крајњем случају није ни важно. Важно је да се и овом приликом радило о учешћу у тучама. Чак и да се не ради о тучама у близини школе, податак о тучама на улици, у кафићу, клубу и слично може бити важна информација са становишта растурања дроге.

Табела 70. Физичко насиље (учешће у тучама) у школи и ван школе
– дистрибуција података

Учешће у тучама	Физичко насиље у школи		Физичко насиље ван школе	
	N	%	N	%
Ниједном	697	54,16	626	48,64
Једном	225	17,48	177	13,76
Два пута	101	7,85	124	9,63
Три пута	43	3,34	51	3,97
Више пута	221	17,17	309	24,00
Укупно	1287	100,0	1287	100,0

Према ономе што је дато у овој табели, подаци о учешћу ученика у озбиљном физичком насиљу, каквим се може сматрати учешће у тучама, потпуно су разочаравајући. Више је него непријатно сазнање да 45% учествује у тучама у школи, а да ван школе то чини још више њих – преко 51%⁷⁹. Додуше високо учешће у тучама у школи и ван ње је већ констатовано у истраживању на узорку од 479 ученика такође средњошколаца и такође у Београду (Радовановић, 2010), али када се такви подаци добију и у поновљеном раду и то на репрезентативном узорку средњошколаца у Београду онда то значи да није у питању случајност и да је масовно физичко насиље у београдским средњим школама стварност. Врло груба, али стварност пред којом се нипошто не смеју затварати очи. Чак независно од тога да ли је такво понашање повезано са растурањем дроге или није.

Осим високог процента ученика који учествују у тучама још једна занимљива тенденција у тим подацима привлачи пажњу. Логично би, наиме, било да ученика који су само једном учествовали у тучама буде највише и да он полако пада, односно да је све мање и мање оних који су два пута, три пута, а нарочито више пута учествовали у тучама. Међутим, то није тако и када се ради о тучама у школи, а посебно оним ван школе.

Код учешћа у тучама у школи он заиста полако опада, па је тако оних који су два пута учествовали у тучама 7,85%, три пута 3,34%, али онда нагло расте, па тако број ученика који су учествовали у више туча достиже чак 17,17%. Скоро исто онолико колико има и оних који су учествовали само једном у тучама (225:221 или 17,48:17,17%). Та тенденција је још више изражена код учешћа у тучама ван школе. Број

⁷⁹ Подаци се добијају сабирањем процената у свакој од колона.

ученика који су само једном учествовали у тучи је 177 (13,76%), оних који су два пута то урадили 124 (9,63%) и оних са три пута само 51 (3,97%). Међутим тај се однос нагло мења, па је број ученика који су више пута учествовали у тучама чак 309 или скоро једна четвртина (24,00%). Постојање те тенденције као да сугерише да постоји извештан не тако мали број ученика којима је физичко насиље уобичајени начин понашања. Наравно, учешће у тучама није предмет истраживања у овој монографији и зато нису рађене ни разлике по полу ни неке друге које би ближе описивале тај обим понашања, али ваља имати у виду да је истраживање Радовановићеве из 2010. год., на узорку од 479 такође београдских средњошколаца показало како се и очекивало доминантну улогу дечака у односу на девојке.

Велики број ученика који учествују у тучама у школи или ван школе, још не значи да постоји повезаност тог понашања са растурањем дроге. Резултати испитивања тог односа дати су у наредним табелама. Најпре, наравно о односу учешћа у тучама у школи и растурања дроге.

Табела 71. *Физичко насиље (учешће у тучама у школи) и растурање дроге*

Учешће у тучама у школи	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Ниједном	642	92,11	55	7,89	697	100,0
Једном	199	88,44	26	11,56	225	100,0
Два или три пута	111	77,08	33	22,92	144	100,0
Више пута	154	69,68	67	30,32	221	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=81.635$; $df=3$; $C=.244$; $p<.000$						

Пажљиви читалац ове монографије запазиће извесне промене у овој табели у односу на ону која је дата при анализи односа коришћења дроге и физичког насиља. Те промене односе се на дистрибуцију варијабли туче у школи и туче ван школе. Најпре промена која је већ и раније коришћена код анализе односа између неких поремећаја понашања и растурања дроге. Она се састоји у томе да се за ту анализу не користи дихотомни облик варијабли које описују те поремећаје понашања, већ подаци који су добијени у минимално измењеном облику у односу на почетни облик, који говоре о учесталости тих поремећаја. Разлози за то су већ описани и не треба их понављати. Треба само запазити да и у наредне две табеле учешће у тучама у школи и ван школе није дато у дихотомном облику.

Друга промена је тај минимално измењени облик тих почетних, тј. улазних података. Ради се, наиме, о томе да су спојени подаци о два и три пута учешћа у тучама у једну категорију и да је тај облик ове варијабле анализиран у односу на растурање дроге. То спајање је учињено зато што је мали број случајева у појединим ћелијама табеле када се користи изворни облик података.

То су уобичајени и дозвољени поступци када се користе методе χ^2 и контингенционе корелације. Битније од тога је да ове промене ни на који начин нису значајно оштетиле повезаност учешћа у тучама у школи (и ван школе) са растурањем дроге, а та повезаност јасно каже да паралелно са повећањем учешћа у тучама расте и учешће ученика у растурању дроге. И обрнуто. Често растурање дроге доводи до пораста насиља код оних који ту дрогу растурају. Ова повезаност егзистира као правилност која је плод деловања неких систематских разлога, а не случајна околност. Повезаност растурања дроге и учешћа у тучама у школи је релативно ниска ($C=.244$), али значајна. Чињеница да она постоји веома отежава рад просветних радника и свих запослених у школама у настојању да елиминирају или смање физичко насиље у школи. Из простог разлога што истовремено треба деловати на оба облика поремећаја понашања који, како је познато, имају различиту етиологију и различиту осетљивост на превентивне или терапијске интервенције. Иначе та повезаност је уочљива и у самој табели чак и ако се остави по страни статистичка значајност C коефицијента корелације. Пажљива анализа те табеле показује да и међу ученицима који ниједном нису учествовали у тучама у школи има оних који растурају дрогу. Они чине мали проценат (7,89%), али их има. Углавном због тога та правилност између растурања и физичког насиља и није висока, јер постоје они који растурају дрогу и међу онима који се не баве физичким насиљем. Ако се после тог податка у табели, пажња концентрише на друге податке у тој колони (Има растурања) види се да проценат оних који растурају дрогу постепено расте, паралелно са фреквенцијом учешћа у тучама почев од 11,56%, преко 22,92%, па све до 30,32%. Тако на пример међу онима који су само једном учествовали у тучи тај постотак је 11,56, они који су два или три пута учествовали у тучи дрогу растурају у 22,92%, док они који су више пута учествовали у тучама то чине чак у 30,32% случајева. Тај раст учешћа у растурању дроге паралелно са растом учешћа у тучама је суштина правилности која је у овим подацима откривена. Да су ти

проценти раста у растурању дроге знатно већи него што јесу и ова правилност би била знатно више изражена. Она, међутим, није ниска због ових 30,32% који су више пута учествовали у тучама – јер је то када се гледа изоловано од целе правилности огроман проценат – него због оних 7,89% који су растурали дрогу, а никад нису учествовали у тучама и само мало већег броја (11,56%) оних који су учествовали у тучама и растурали дрогу. Да је та разлика у учествовању у растурању дроге између оних који се физички нису тукли и оних који су се тукли била знатна, рецимо 20%, онда бисмо имали висок ниво повезаности и много више проблема у пракси. Из простог разлога што би то значило да ова два поремећаја понашања „вуку“ један другог и да је тај однос много теже раскинути.

Тај случај интензивније интеракције једног и другог поремећаја или просто речено снажније повезаности једног и другог него што је то било у претходном случају, по свој прилици постоји када је у питању учешће у тучама ван школе. Коефицијент корелације реда величине $C=.330$ упућује на такав закључак будући да он достиже половину максималне вредности C коефицијента за ову врсту табела⁸⁰. Та корелација практично значи да паралелно са већим учешћем у тучама ван школе расте и учешће ученика у растурању дроге. Будући да је тај коефицијент корелације значајан на нивоу .000 може се са великом извесношћу тврдити да је та повезаност плод систематских деловања неких чинилаца, а не случајни резултат настао због грешке мерења, грешке у узорку или неких других случајних околности.

Табела 72. Физичко насиље (учешће у тучама) ван школе и растурање дроге

Учешће у тучама ван школе	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Ниједном	597	95,37	29	4,63	626	100,0
Једном	166	93,78	11	6,22	177	100,0
Два или три пута	137	78,28	38	21,72	175	100,0
Више пута	206	66,66	103	33,34	309	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=146.719$; $df=3$; $C=.320$; $p<.000$						

Повезаност учешћа у тучама ван школе и учешћа у растурању дроге јасно се види у колони „Има растурања“. У њој је евидентно да веома

⁸⁰ Максимална могућа вредност коефицијента C у овом случају је 0.70

мали проценат ученика који нису учествовали у тучама ван школе дилује дрогу (4,63%) и да је иста ситуација практично и са онима који су само једном учествовали у тучама те врсте (6,22%). Права разлика у понашању запажа се тек код ученика који су два или три пута учествовали у тучама. Ту је „скок“ у растурању са 4,63% (ученици без учешћа у тучама, али који дилују дрогу) чак на 21,72%. И даље, они који су више пута учествовали у тучама, чак у 33,14% учествују у растурању дроге. Процент растурања дроге са два или три учешћа у тучама и оних са већим бројем учешћа у тучама су веома слични процентима добијеним када је анализиран однос учешћа у тучама у школи и растурања дроге.⁸¹ Међутим, учешће у растурању дроге драстично се разликује у процентима између ниједног или само једног учешћа у тучама, с једне стране и два, три или већег броја учешћа у тучама, с друге стране, зависно од тога да ли се ради о тучама у школи или ван школе. У случају туча у школи тај однос је 7,89% (ниједном) и 11,56% (само једном) према 22,92% (два или три пута учешће у тучама) и 30,32% (више пута). Тај однос је, дакле један према три (7,89 према 22,92) или један према 3,8 (7,89 према 30,32) када се ради о учешћу у растурању дроге оних који се ниједном нису потукли у школи. Код ученика који су се једном потукли (у школи) тај однос је један према два (11,56 према 22,92) и један према 2,6 (11,56 према 30,32). Међутим, у случају учешћа у тучама ван школе и њиховог односа са растурањем дроге та разлика је веома изражена. Када су у питању ученици који се ниједном нису потукли, а растурају дрогу (4,63%), однос према онима који су се два или три пута потукли и такође растурају дрогу је један према 4,5 (4,63:21,72), а однос према онима који су се више пута потукли је један према седам (4,63:33,14). Код ученика који су се једном потукли ван школе, а растурају дрогу тај однос је један према 3,49 са онима који имају две или три туче, а са онима који имају више туча овај однос је један према 5,3. Те разлике у односима по свему судећи разлог су већег нивоа паралелности учешћа у тучама ван школе и растурања дроге од учешћа у тучама у школи и тог растурања.

Али чак и да није објашњење тих разлика у паралелностима оно које је напред дато, стоји чињеница да је корелација учешћа у тучама ван школе и растурања дроге већа ($C=.320$) од корелације коју растурање дроге има са учешћем у тучама у школи ($C=.244$). Питање о коме истраживачи морају да воде рачуна јесте зашто је то тако. Зашто је

---

⁸¹ 22,92 и 30,32% код туча у школи и 21,72 и 33,14% код туча ван школе.

учешће у тучама ван школе више спрегнуто са растурањем дроге него што су то туче у школи. Наравно, ово истраживање није тако пројектовано да тражи одговоре на та питања, па су они у овом моменту могући само на нивоу хипотеза. Она која је највероватнија и која се темељи на неким од резултата који ће нешто касније бити изложени, јесте да је растурање дроге од стране ученика у извесном делу у рукама организованог криминала, тачније у рукама навијачких група.⁸² Тој врсти криминала и вршњачким групама те врсте су својствена насилна понашања, природно више она на улици него у школској средини. Ако је та хипотеза тачна, а вероватно јесте, јер је корелација између припадности навијачким групама и растурања дроге статистички значајна, онда је посао оних стручњака који су задужени да се баве превенцијом и насиља у школи и злоупотребом дроге значајно отежан. Из простог разлога што је утицај вршњачких група, какве су иначе и групе навијача, на понашања адолесцената изузетно јак, јачи него утицаји породице и школе (Радовановић, 2016). Уз тај утицај вршњачких група треба рачунати и на отпор који ће било каквом престанку девијантног понашања код ученика пружити организовани криминал и то на начин који превентивне интервенције нису укалкулисале у своје моделе и програме.

На крају ове анализе односа између физичког насиља дефинисаног учешћем у тучама у школи и ван школе и растурања дроге, једна велика, али важна дилема. То је дилема која се среће у односима злоупотреба дроге са многим понашањима, па и овим. Најједноставније речено, она се своди на питање да ли учешће у тучама, у школи или ван школе свеједно, претходи и представља ризични фактор за коришћење и растурање дроге или је ситуација обрнута. Известан број врло респектабилних истраживача тврди да је насилно понашање примаран, дакле претходећи чинилац, јер је условљено особинама личности, пре свега агресивношћу и импулсивношћу (Francis, 1997; Canals, Blade & Domenech, 1997; Mitrović i sar., 2006). Нажалост, према подацима који стоје на располагању у овом типу истраживања, таквог одговора нема. Ваљда ће на то питање моћи да одговоре етиолошки дизајнирана истраживања о злоупотреби дроге. Са становишта феноменологије та дилема мора да чека ова етиолошка истраживања. Она ту дилему не би смела да заобиђу, јер је за превентивне програме она суштински важна.

---

⁸² Касније ће бити видљиво да постоји значајна корелација између чланства у групи навијача и учешћа у растурању дроге од стране ученика.

5.4 Сукоби са законом и растурање дроге

Подаци о сукобима са законом ученика из узорка добијени су, како је раније наведено у одељку о односу ових сукоба са коришћењем дроге, посебним питањем у Упитнику. Ради се, дакле, о самоисказима датим у анонимној ситуацији. Основа питања била је постављена тако да, колико год је то било могуће, отклони препреке код испитаника за одговоре на та питања. Само питање је наведено у одељку о коришћењу дроге, па зато овде неће бити поновљен његов садржај. Чини се да се и успело у тој намери релаксирања испитаника, јер је преко 18% њих изјавило да су имали сукобе са законом. Оно што треба и у овом одељку навести као проблем јесте да је намера истраживача била да се искуства испитаника са дрогом не рачунају као сукоби са законом. Уколико би та искуства са дрогом рачунали као сукобе, добила би се врло висока корелација између злоупотреба дроге и тих сукоба. На овом нивоу истраживања не постоје начини да се провери да ли су испитаници одговарајући на питање о сукобима имали у виду и контакте са дрогом, али висина корелације између сукоба и коришћења дроге била је превише ниска (.304), па је мала вероватноћа да су и ти контакти рачунати као ови сукоби. О томе и још неким доказима посредне природе било је већ речи, па то не треба понављати. Ипак таква могућност постоји и зато је истраживач дужан да то саопшти.

Однос између броја тих сукоба и броја ученика који растурају дрогу дат је у наредној табели

Табела 73. Сукоби са законом и растурање дроге

Сукоби са законом	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Нису имали сукобе са законом	990	94,02	63	5,98	1053 (81,8)	100,0
Јесу имали сукобе са законом	116	49,6	118	50,4	234 (18,2)	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287 (100,0)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=312.913$; $df=1$; $C=.443$; $p<.000$						

Како се из наведене табеле види, коефицијент корелације између та два поремећаја понашања је реда величине .443. Наравно, он је значајан на нивоу .001 и спада, за ову врсту контингенционих табела у

субстанцијалне корелације. И овом приликом треба нагласити да он није тако висок да би значило да су испитаници одговарајући на питања о растурању дроге то понашање имали у виду као сукоб са законом. Да јесу, тај коефицијент би морао бити .600 или чак већи. Зато добијену повезаност треба третирати као поуздану и валидну меру односа злоупотреба дроге и ових сукоба. Чини се да тај ниво повезаности одражава природну и реалну меру тог односа. Ваља само мало обратити пажњу на криминолошку литературу о организованом и тзв. уличном криминалу и биће јасно да су те везе бројне и веома разноврсне. Ипак, на нивоу адолесцената та понашања се најчешће манифестују у нешто блажим видовима као физичко насиље мањег обима, као провалне или обичне крађе или ремећење јавног реда и мира.

Један део те заједничке варијансе растурања дроге и сукоба са законом свакако се може објаснити познатом тезом да припадност криминалној субкултури, односно, да чињење разних кривичних дела полако, постепено, али врло вероватно доводи и до злоупотреба дроге, а у овом случају растурања дроге. По тој тези чињење кривичних дела у фази малолетства, а још вероватније на дечијем узрасту (испод 14 година) претходи растурању дроге. Наравно, није то једини могући пут ка растурању дроге, али је тим вероватнији ако адолесцент припада вршњачкој групи у којој има притисака ка таквом понашању. Ова теза не искључује могућност да је растурање дроге примарно понашање и да су сукоби са законом последица тога. Било како било, та два поремећаја прате и потпомажу један други и несумњиво припадају категорији „узајамно стимулишућих понашања“. Штавише не треба искључити ни могућност да код неких појединаца злоупотреба дроге буде примаран, а код других секундаран, тј. пратећи облик понашања. И у једном и у другом случају повезаност та два понашајна поремећаја постоји, а стручњацима који се баве превенцијом и третманом остаје да у сваком појединачном случају утврде како ствари стоје. Зато што за превенцију и третман није свеједно које од тих понашања претходи.

5.5 Коцкање и растурање дроге

У оном делу ове монографије који се односи на повезаност коришћења дроге са коцкањем прилично је детаљно објашњено како су ти подаци о коцкању добијени, природа самог коцкања као поремећаја,

разлике од опсесивног коцкања и још понешто. Зато би поновни опис тих момената било пуко понављање већ реченог. Ипак, нешто се мора поновити ради лакшег разумевања текста који следи. То се у првом реду односи на учесталост коцкања у узорку средњошколаца. Нажалост, подаци који су доста поуздани јер су добијени самоисказима у стандардизованом поступку, говоре да око једна петина ученика има обичај да се коцка. Иако се о зависности од коцкања не може говорити, скоро да је сасвим извесно да ће неки проценат од те једне петине „прерасти“ у опсесивно коцкање. Зато се мора већ на том узрасту осмислити програм превенције и овог понашања поред оних који су раније поменути.

Што се тиче самог односа коцкања са растурањем дроге може се рећи да он садржи бар потенцијално, више специфичности него однос са било којим другим поремећајем понашања. Ради се, наиме, о томе да оба понашања карактерише опасност од успостављања зависности, а ако баш не понашања тог нивоа, онда свакако оног из којих се тако лако не може изаћи. Тај однос међусобног преплитања видљив је из следеће табеле.

Табела 74. Коцкање и растурање дроге

Коцкање	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Не коцка се	915	90,6	95	9,4	1010	100,0
Коцка се	191	68,9	86	31,1	277	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=84.236$; $df=1$; $C=.248$; $p<.000$						

За квадратну контингенциону табелу корелација (C коефицијент) реда величине .248 је сасвим довољна да се констатује правилност чија се суштина може изразити следећим речима: између растурања дроге и коцкања од стране адолесцената постоји статистички значајна повезаност која значи да ће се они појединци који одлазе у коцкарнице и коцкају се, по правилу, чешће бавити и растурањем дроге. Наравно, та правилност постоји и у обрнутом смеру зависно од тога који поремећај понашања у том односу има статус ризичног фактора, а који је резултат утицаја тог и других ризичних фактора. У моделу табеле која је овде презентована, па и у целом приступу анализе односа између растурања дроге и других поремећаја понашања растурање дроге има статус зависне варијабле и

зато је поменута правилност интерпретирана у том смеру. Не би била грешка ни да је она интерпретирана на други начин: да ће се појединци који се баве растурањем дроге бавити и коцкањем.

Класична дилема у односима између скоро свих поремећаја понашања, она која се манифестује као питање које је од поремећаја старијег порекла, није проблем којим треба да се баве феноменолошка већ етиолошка истраживања и зато о томе да ли растурање дроге претходи коцкању или долази после коцкања више неће бити речи. Уместо тога ваља скренути пажњу да повезаност та два поремећаја очигледно постоји и да се манифестује у разлици која се јасно види у другој колони наведене табеле. У њој постоји податак да се од ученика који се не коцкају само 9,4% бави растурањем дроге. Насупрот томе међу онима који се коцкају 31,1% истовремено и растура дрогу. Интеракција та два поремећаја, какве год природе и порекла била, носи у себи опасност двоструке зависности⁸³ и зато је посебно злоћудна.

Та злоћудност може се манифестовати честим или сталним растурањем дроге да се обезбеди новац за коцкање или обрнуто, али се може манифестовати и чињењем прилично разноврсних кривичних дела. Међу њима разбојништва и провалне крађе ипак доминирају, али не сме се превидети да ти појединци лако постају жртве, па онда и актери организованог криминала када се чињење кривичних дела све више манифестује као насилни криминал различитог облика.

Злоћудност ове интеракције ствара врло велике проблеме превентивним и третманским интервенцијама које су једино плодотворне у разбијању тог садејства растурања дроге и коцкања. Компонента зависности и у једном и у другом случају захтева интензивну примену психотерапијских метода, али различито порекло, па и природа зависности код једног и другог поремећаја понашања условљава и различитост тих метода. Њихова истовремена примена може довести до међусобног потирања ефекта што је вероватно посебно изражено када је коцкање у питању ако је првобитни облик тог поремећаја прерастао у опсесивно коцкање. Зато се у превенцији оба поремећаја психотерапијским методама истовремено мора придружити и друштвена реакција, укључујући и помоћ породицама у којима се ти поремећаји

---

⁸³ Не треба заборавити да највећи број ученика који растурају дрогу истовремено су и њени корисници.

манифестују. Та друштвена реакција ни у ком случају не сме да подразумева изоловање и издвајање појединца из његове средине већ непрекидни надзор над понашањем од стране компететних стручњака.

5.6 Пушење и растурање дроге

И у овом случају као и у претходном ради се о понашању у тзв. фази експериментисања односно о коришћењу никотина пре него што наступи зависност. Но и пре те зависности јасно је да се ради о понашању чија учесталост није ни безначајна, а ни случајна јер је његова корелација, у тој експерименталној фази, са коришћењем дроге супстанцијалног реда величине ($C=.368$)⁸⁴.

О тој повезаности са коришћењем дроге већ је било речи у одељку „Пушење и коришћење дроге“, па не треба доказивати поново да је супстанцијална паралелност та два понашања доказана у истраживању. Уместо тога треба се мало више позабавити самом учесталошћу пушења код ученика. Према податку саопштеном такође у том одељку на узрасту од 15 до 19 година пуши чак 41,3% ученика. С обзиром да се ради о том ученичком статусу тај податак је за велику забринутост. Пре свега због здравствених проблема до којих навика пушења може довести, а онда и чињенице да се ради о понашању које није пожељно, а које се, без изузетка толерише од школских власти. Код анализе односа пушења и коришћења дроге та варијабла је дата у дихотомном облику тако што су одговори на питање у Упитнику „Да ли пушите?“ „Да, понекад“ и „Да, пушим“ спојени у једну категорију. С правом, јер одговор „Да, понекад“ значи да испитаник пуши, а не да не пуши. У овој анализи односа са растурањем дроге ти одговори су раздвојени на две изворне категорије. Учињено је то ради провере да ли ће та већа варијабилност, што се постиже раздвајањем категорија, довести до веће корелације пушења са растурањем дроге него што је то добијено код коришћења.⁸⁵ Нова дистрибуција ове варијабле изгледа овако:

---

⁸⁴ Поново подсећамо да код квадратних контингенционих табела она може достићи максимум .700.

⁸⁵ Већа варијабилност података, доказано је, даје већу корелацију него када је дихотомни систем нумерисања.

Табела 75. Дистрибуција варијабле пушење у узорку ученика

Не пуше		Пуше понекад		Пуше		Укупно	
N	%	N	%	N	%	N	%
755	58,7	178	13,8	354	27,5	1287	100,0

Наравно, у суштини се ништа није променило у укупном броју ученика који пуше (41,3%). Тај податак о томе је констатован и приликом анализе односа овог понашања са коришћењем дроге, али сада је тај укупан проценат „пушача“ раздвојен у две категорије. У првој су они који пуше с времена на време (13,8%) и који заправо експериментишу са овом супстанцом у правом смислу те речи. У другој су прави пушачи иако се то с обзиром на узраст тешко може баш тако назвати. У тој категорији је чак 27,5% ученика. Чак и независно од оних испитаника у категорији „понекад пуше“ то је огроман проценат. Но, општи став истраживача се раздвајањем овог понашања на две категорије не мења, тако да и даље стоји тврдња да укупно 41,3% ученика више или мање систематски уноси никотин и друге супстанце које цигарете садрже у свој организам.

Податак о корелацији пушења (са овако раздвојеним одговорима у два модалитета) са растурањем дроге, дат је у наредној табели.

Табела 76. Пушење и растурање дроге

Пушење	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Не пуше	717	94,9	38	5,1	755	100,0
Понекад пуше	139	78,1	39	21,9	178	100,0
Пуше	250	70,6	104	29,4	354	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287 (100,0)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=127.960$; $df=2$; $C=.300$; $p<.000$						

Судећи по висини С коефицијента корелације није се постигао бољи резултат повећањем варијабилности варијабле „пушење“ него што је добијен раније када је коришћење дроге било у питању. Вероватно је било и нереално очекивати тако нешто, јер је пушење по природи ствари понашање које је знатно ближе коришћењу него растурању дроге. То не значи да је сада резултат лош, односно да степен повезаности пушења и растурања дроге не постоји као систематска правилност. Коефицијент С корелације, реда величине .300 је статистички значајан на врло високом нивоу и јасно показује да ће повећање броја ученика који пуше значити и повећање броја оних који растурају дрогу. Тај тренд се јасно види и у

претходној табели: међу ученицима који не пуше „свега“ је пет посто ученика растурао дрогу. У круговима оних који повремено пуше тај проценат расте чак четири пута (на 21,9%), а међу ученицима који редовно пуше он је скоро шест пута већи (29,4%). То су изузетно високи проценти пораста. Наравно, и проценат од пет посто оних који не пуше, а растурају дрогу је огроман, јер је растурање дроге од стране ученика најмање очекивано понашање без обзира да ли пуше или не пуше. Нажалост, дрога је продрла у све слојеве становништва, па и међу ученике. Чињеница да 14% од укупног броја од 1287 ученика у узорку растура дрогу апсолутан је пораз просветне политике и праксе у овој земљи, али са тим податком се ваља суочити, а не затварати очи.

На примеру односа пушења са растурањем дроге, на правилности која показује да број ученика који ће растурати дрогу расте паралелно са бројем оних који пуше, најочигледније се види погубност политике либерализма у просвети и толерисања понашања као што су пушење, бежање са часова, бежање од школе и нека друга. Просветне власти, а ни просветни радници очигледно нису нашли неке друге статусне симболе које би понудили младима у периоду адолесценције, па су их пустили да они сами трагају за њима. Пушење је један од тих симбола који је вероватно најшире прихваћен и на први поглед не тако злоћудан. Међутим, он је у директној вези и са коришћењем и са растурањем дроге и, што је врло важно нагласити, озбиљан ризични чинилац таквог понашања. Јасно је, наиме, да је пушење „старије“ понашање, да претходи и коришћењу и растурању дроге и да би спречавање тог понашања имало за ефекат и мањи број ученика који користи и растура дрогу. Али спречавање, односно превенција тог понашања, не може се постићи ни предавањима ни сталним опомињањем ученика како је пушење штетно по здравље. Сви ти покрети против пушења су непродуктивни, као и сви они који се заснивају на страху (од болести) уместо на научно утврђеним разлозима зашто то чине. Треба ли бољи доказ те непродуктивности односно неефективности од податка да и поред свих кампања против пушења скоро половина, тачније 41,3% ученика у репрезентативном узорку те ученичке средњошколске популације пуши.

5.7 Коришћење алкохола и растурање дроге

На први поглед рекло би се да су та два поремећаја у понашању међусобно неспојива или бар да је то тешко замисливо. Између осталог, јер растурање дроге захтева присебност, пажљиво сакривање те делатности од околине и нарочито полиције, а често коришћење алкохола све те квалитете чини проблематичним и видљивим. Али није тако. Та теза о неспојивости у принципу важи за стања пијанства или често коришћење веће количине алкохола, а онда и за дилере који се растурањем дроге озбиљно баве. Ученици нису у тој ситуацији. Повезаност коришћења алкохола и растурања дроге део је субкултуре у којој коришћење дроге, њено растурање, коришћење алкохола, заједно са још неким понашањима попут на пример припадности навијачким групама, посета ноћним клубовима и дискотекама, провођења времена у кафићима и слично, код једног не тако малог броја ученика представљају субкултурна обележја прерасла у вредносни систем.

Учесталост тих понашања, потврђена у емпиријским истраживањима (Радовановић, 2016), довољан су аргумент у прилог те тврдње. Ту тезу потпомаже и субстанцијална корелација између коришћења алкохола и растурања дроге онда када се варијабла која говори о учесталости овог коришћења анализира у облику петостепене интервалне скале. Тај „разуђени“ облик нумерисања коришћења алкохола описан је у одељку у коме је анализиран однос овог поремећаја са коришћењем дроге, па зато неће бити поново речи о њему. Читаоци овог штива који „не воле“ да се враћају уназад ту слику учесталости коришћења алкохола и начин како је она изворно нумерисана могу видети у последњој колони табеле неколико редова касније.

Пре те табеле треба само рећи да је у овом испитивању односа са растурањем дроге коришћен петостепени облик нумерисања варијабле коришћења алкохола уместо дихотомног који је употребљен код анализе односа са коришћењем дроге. До промене је дошло из чисте радозналости како ће се тај степен нумерисања показати када је контингенциони коефицијент корелација у питању, али и из још једног разлога. Тај други разлог је врло лако и врло јасно уочљива тенденција постепеног раста постотка ученика који растурају дрогу паралелно са чешћим коришћењем алкохола што се у дихотомном облику нумерисања не види.

Табела 77. Коришћење алкохола и растурање дроге

Коришћење алкохола	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Уопште не пије	259	95,9	11	4,1	270 (21,0)	100,0
Пије понекад	496	91,5	46	8,5	542 (42,1)	100,0
Једном или неколико пута месечно	239	78,9	64	21,1	303 (23,5)	100,0
Једном или неколико пута недељно	101	67,3	49	32,7	150 (11,7)	100,0
Једном или неколико пута дневно	11	50,0	11	50,0	22 (1,7)	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287 (100,0)	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=150.043$; $df=4$; $C=.323$; $p<.000$.						

Крајња десна колона ове табеле, она која се у свим табелама ове врсте зове „Укупно“ показује да коришћење алкохола не постоји као проблем у понашању код 63,1% ученика из узорка од 1287 случајева.⁸⁶ За преосталих 36,9% то се већ не може рећи. Међутим и тих 36,9% ученика нису у истој ситуацији: 23,5% користи алкохол једном или неколико пута у месецу, док 11,7% то чини у току седам дана и 1,7% дневно. Тих 11,7 и 1,7% су у озбиљном проблему, а за оних 23,5% који пију једном или више пута месечно се може рећи да су на најбољем путу да то постану.

С обзиром на узраст и с обзиром на тежину последица које коришћење алкохола оставља за собом то су високи проценти. Но проблем овог рада није та врста поремећаја понашања и зато о томе више неће бити речи. Оно што је тема овог одељка монографије је однос тог коришћења алкохола са учешћем ученика у растурању дроге. Паралелност и повезаност тих понашања на скоро идеалан начин се може пратити у другој колони наведене табеле. Из ње је видљиво да се проценат ученика који растурају дрогу постепено повећава како се алкохол чешће користи. Према добијеним резултатима међу ученицима који уопште не користе алкохол проценат оних који растурају дрогу је „свега“ 4%. Знак навода код речи „свега“ треба да укаже на став аутора ове монографије да је сваки проценат ученика који растура дрогу тежак поремећај понашања, па било да се ради и о једном проценту, јер то

⁸⁶ Збир постотака ученика који уопште не пију (21,0) и оних који пију понекад (42,1).

понашање једноставно не сме да постоји у популацији ученика. Међу онима који „пију понекад“ тај проценат је већ дупло већи и износи 8,5%. Понекад коришћење алкохола не мора да значи да постоји било какав поремећај тог типа и вероватно је зато проценат оних који растурају дрогу још увек једноцифрен. Од тог „понекад коришћења алкохола“ ситуација се драматично мења. Већ код ученика који пију алкохол једном или више пута за месец дана проценат дилера дроге међу ученицима је чак 21,1%. Али коришћење алкохола једном недељно, а поготову више пута недељно је већ озбиљан поремећај у понашању и можда је зато број дилера дроге у тој категорији чак 32,7%. Најзад, код испитаника који користе алкохол једном или више пута дневно број оних који растурају дрогу је порастао све до 50,0%.

Када се сад сви ти подаци посматрају као целина постаје врло јасно уочљиво да је паралелност између коришћења алкохола и растурања дроге непосредна и да, истовремено, са порастом броја ученика који користе алкохол расте и број оних који растурају дрогу. Тај пораст стопе растурања почиње са 4,1% ученика из узорка, преко 8,5%, 21,1% и 32,7%, па све до 50,0% код оних који сваки дан уносе алкохол у организам. Последица или резултат, свеједно, те паралелности је и С коефицијент корелације реда величине .323 и његова статистичка значајност на врло високом нивоу.

Паралелност у учесталости једног и другог поремећаја у понашању је суштина односа коришћења алкохола и растурања дроге, али природа тог односа остаје и даље прилично непозната. Неспорно је и прилично логично очекивати да ће адолесценти под утицајем алкохола пре подлећи притисцима неформалне групе којој припадају, нарочито вођама тих група, ако се оне баве тим растурањем. Неспорно је такође да у неким од тих група, навијачким на пример, просто влада култура пијења, коришћења дроге, па је међусобна размена или продаја наркотика уобичајена дневна активност. Нажалост и даље је непознато има ли између та два поремећаја у понашању неког дубинског заједничког именитеља или су оба та понашања проста манифестација субкултуралних и прокриминалних начина живота у којима су ти поремећаји у понашању више или мање нормална и очекивана свакодневница.

6. ОДНОС РАСТУРАЊА ДРОГЕ СА НЕКИМ ДЕМОГРАФСКИМ И СОЦИОПСИХОЛОШКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА АДОЛЕСЦЕНАТА

Као и код поглавља кад је коришћење дроге било предмет анализе израз „са неким демографским и социопсихолошким карактеристикама адолесцената“ треба да скрене пажњу на чињеницу да се ради о узорку тих карактеристика, а не скупу свих постојећих. То практично значи да треба из неког пописа тих својстава (у литератури, статистичких билтена, праксе и ко зна чега још) изабрати изванредан број њих и тестирати њихову повезаност са растурањем дроге. Наравно, проблеми колико тих својстава, које врсте и по ком критеријуму изабрати остављени су истраживачу у недостатку неких објективнијих мерила. Пожељно је, наравно, да су те карактеристике такве природе да се може претпоставити њихова важност за растурање дроге: да су ризични или протективни фактори тог понашања или да указују на особености понашања или самих испитаника.

Сваки од тих избора ствар је одлуке самог истраживача, иако се за неке карактеристике може рећи да су мање или више стандарди у истраживању. Ради се пре свега о полу, образовању родитеља, о томе с ким испитаник живи и још неким. О комплетности породице наравно. Број карактеристика је такође проблем при одлучивању о њиховом узорку. О томе је већ било доста говора у одељку раније. У овом делу, када се ради о растурању дроге, биће анализиран однос са истим бројем карактеристика као и код коришћења дроге, али су овде због посебног интереса и провере једне од често помињаних хипотеза додате још две: да ли је ученик ватрени навијач неког клуба и да ли је члан неке од навијачких група тог клуба. Осим са те две, растурање дроге биће анализирано у односу још и са следећим карактеристикама: карактер места живљења, с ким испитаник живи, образовање мајке, образовање оца, економски статус породице, успех у школи (у последњем завршеном разреду), бављење спортом, алкохолизам у групи вршњака и присуство дроге у групи вршњака. Наравно, растурање дроге анализирано је и у односу на пол, али је о томе прилично детаљно било говора на почетку овог одељка, па ће та анализа овог пута изостати.

Сви резултати испитивања односа ових карактеристика са растурањем дроге биће дати и у одговарајућим табелама. Ваља имати у

виду да су метод анализе и те табеле из групе дескриптивне и непараметријске статистике и да, упркос чињеници да у њима постоје и коефицијенти корелације, ти резултати не говоре о утицају неке од карактеристика на растурање дроге, јер су у питању анализе унилатералне природе у којима нема контроле других варијабли из узорка и јер нису испуњени услови за тврдње о утицајима. То, међутим, не значи да су ове анализе непотребне или чак мање важне. Оне не говоре о утицајима, али разлике између испитаника који растурају дрогу и испитаника који припадају појединим категоријама ових демографских или социопсихолошких карактеристика јасно показују да ли треба или не треба тај утицај даље истраживати. Осим тога, резултати те врсте анализа омогућавају да се утврди постоји ли или не постоји неки значајан степен паралелности између ових карактеристика и растурања дроге. Сама та чињеница оправдава ту врсту анализа и чини их веома важним за разумевање поремећаја понашања који се проучава.

6.1 Карактер места живљења и растурање дроге

У већини социолошких радова који се баве понашањима постоје тврдње да карактер места живљења има утицаја на вредносни систем становништва, на културу, на социјалне улоге и многе друге феномене и зато је то чест предмет интересовања у истраживачким радовима када је у питању индивидуално понашање. По правилу у тим радовима ова варијабла се испитује тако што се место живљења евидентира као живот у граду, у приградском насељу или на селу. У инструментима којима се прикупљају ти подаци некад се додају и карактеристике „мањи град“ и „већи град“ уз дефиницију шта се сматра једним, а шта другим типом насеља. У овом истраживању, како је већ речено у одељку када је испитиван однос места живљења са коришћењем дроге, није се ишло на разликовање величине када је град у питању, па је ова варијабла испитивана само у класичном облику „град“, „приградско насеље“ или „село“. У поменутом одељку о коришћењу дроге наведени су и разлози за такав поступак, па их је овде сувишно понављати.

Подаци о месту живљења добијени су класичним питањем „Где стално живите?“ са предложеним одговорима како је напред описано. Анализа просте расподеле добијених одговора показала је да је 71,8% ученика живело у граду, тачније у Београду, како је то наглашено у опису

узорка, 21,5% у приградским београдским насељима, а 6,7% у селима око Београда. Подаци о растурању дроге у овим типовима насеља дати су у наредној табели.

Табела 78. Место живљења и растурање дроге

Тип места живљења	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Град	775	83,87	149	16,13	924	100,0
Приградско насеље	251	90,61	26	9,39	277	100,0
Село	80	93,02	6	6,98	86	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=11.52$; $df=1$; $C=.094$; $p<.010$.						

Одмах у почетку ваља рећи да је потврђена хипотеза о разликама у растурању дроге зависно од типа насеља у коме испитаник живи. То без сумње показују статистички значајне разлике у постотку ученика који се баве диловањем дроге, а живе у граду и оних који живе у приградским насељима или селу. Тај однос је, како се види из друге колоне, 16,13% који живе у граду према 9,39% оних у приградском насељу и 6,98% који живе на селу. Та тенденција смањивања постотка у коришћењу дроге, од града као места живљења до села, статистички је значајна на нивоу .010 што значи да није случајна већ је последица деловања неких систематских фактора у том смеру. Међутим, пошто је коефицијент корелације између тог понашања и типа места живљења веома низак, свега .094, може се рећи да растурање дроге и тип места живљења имају мало заједничке варијансе.

То свакако стоји, но добијени резултат је важан, јер показује да је растурање дроге особита врста понашања која је природно везана за град и да је растурање дроге примарно градски криминал. Ово не побија тезу да приградска насеља својим социјалним менталитетом погодују расту социјалне патологије, јер и унутар њих постоји око 9% оних који растурају дрогу, али их свакако ослобађа тврдње о приоритетној улози у том расту. Имајући увиду неке резултате у практичном раду полиције на откривању дилера дроге ипак се чини да су превасходни разлози зашто неки град долази на прво место по броју дилера корумпираност и сарадња органа откривања и гоњења са организованим наркокриминалом. Ученици средњих школа који дилују дрогу су последња карика у ланцу организације тог посла и од њих мало шта зависи. Осим, наравно, све

већи и већи број корисника дроге њихових вршњака, али то је већ други проблем.

6.2 С ким испитаник живи и растурање дроге

У клиничкој пракси терапеута који се баве зависношћу од дроге прилично је заступљен став да је та зависност, тачније почетак коришћења дроге, неретко последица одсуства једног од родитеља у породицама адолесцента. На једној трибини о факторима наркоманије међу младима, која је одржана у Новом Саду, скоро сви учесници у расправи заступали су тај став као етиолошки фактор не само када је зависност од дроге у питању него читава лепеза поремећаја у понашању. Учествујући у тој расправи психијатријски стручњаци су наводили разне механизме како се одсуство једног или оба родитеља претвара у поремећај у понашању, али и разне медијаторе преко којих та некомплетност породице може остварити свој негативни утицај.

Сличан став може се наћи и у давнашњим истраживањима малолетничке делинквенције. У прилог том ставу је резултат о односу између података о томе с ким испитаник живи и коришћења дроге који је описан у ранијем одељку овог истраживања. Ваља се подсетити да је тада постотак ученика који су живели само са мајком био 24%, а само са оцем 28,8% док је број оних који су користили дрогу и живели са оба родитеља био значајно мањи (15,1%). Коефицијент корелације између тих података с ким испитаник живи и коришћења био је реда величине .219 (С коефицијент корелације) и био је статистички значајан на врло високом нивоу ($p < .000$). Иако је тај коефицијент релативно низак он сведочи да између коришћења дроге и породичне структуре испитаника постоји повезаност која није случајна већ резултат деловања неких систематских фактора.

Растурање дроге је ипак нешто, по природи ствари, другачије понашање од њеног коришћења, па иако између та два понашања постоји изврстан степен заједничке варијансе, ваља очекивати нешто другачији резултат. Ако ни због чега другог онда зато што се растурањем баве и они испитаници који не користе дрогу и који то раде не због новца који ће касније уложити у набавку дроге него зато што им новац треба за забаву или из неких других разлога укључујући и то што морају због притиска групе којој припадају.

Провера хипотезе о повезаности породичне структуре и растурања дроге није баш једноставан поступак. Велика разумењеност варијабле „с ким испитаник живи“, односно велики број могућих предложених одговора и ниска учесталост унутар тих одговора стварају особите проблеме и захтевају примену корекционих поступака, а сваки покушај спајања тих одговора у мањи број категорија доводи до питања да ли је то спајање логично и да ли је баш тако требало урадити. Избегавање тих питања применом неке кластер анализе чини се да ствара још већи проблем – ти кластери често не личе на оно што постоји у стварности. Због тога је спајање ових категорија урађено на основу логичних критеријума. Наиме, делови варијабле који говоре да испитаник живи са родитељима, само са мајком, само са оцем или са бабом и дедом нису мењани. Све друге категорије, карактеристичне иначе по веома ниској фреквенцији, спојене су у једну названу „остало“. У њој се налазе одговори „живи код рођака“ (6 ученика), „код старатеља“ (4 ученика), „у интернату“ (10 ученика) и изворна категорија „остало“ у којој има 49 ученика. Садржај те изворне, тј. почетно предложене категорије „остало“ је непознат пошто ученици нису дописивали објашњење поред питања. Унутрашња расподела ученика по тим категоријама је дата код анализе ове варијабле са коришћењем дроге, па зато нема потребе да се и овде понавља. Читаоци који не желе да се враћају уназад и траже ту табелу, ову унутрашњу расподелу могу видети и у колони „укупно“ наредне табеле. Она се минимално разликује од претходно описане код коришћења дроге само по томе што су због рачунања x^2 и S коефицијента одговори „живи у интернату“, „живи код старатеља“ и „живи код рођака“ спојени са категоријом „остало“.

Табела 79. Однос између варијабле „С ким испитаник живи“ и растурања дроге

С ким испитаник живи	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Са оба родитеља	878	90,3	94	9,7	972 (75,5)	100,0
Само са мајком	143	79,9	36	20,1	179 (13,9)	100,0
Само са оцем	36	69,2	16	30,8	52 (4,0)	100,0
Са бабом и дедом	9	60,0	6	40,0	15 (1,2)	100,0
Са неким другим и категорија Остало	40	58,0	29	42,0	69 (5,4)	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=86.15$; $df=4$; $C=.250$; $p<.000$.						

Добијени резултат тестирања односа између растурања дроге и структуре породице у којој ученик живи показује да постоји систематска повезаност између тог растурања дроге, с једне стране, и података о томе с ким тај ученик који растура дрогу живи, с друге. Коефицијент корелације (C) добијен на основу контингенционе табеле која је напред приказана показује да ће број ученика који растурају дрогу расти паралелно са, за процес социјализације неповољним, променама у структури његове породице. Најмањи постотак ученика који растура дрогу живи са оба родитеља, њих 9,7%. Не може се рећи да је то повољан резултат иако је „најмањи постотак дилера“ из ових породица, из простог разлога што је растурање дроге понашање које је неспојиво са статусом ученика и зато што никако не може бити природно и очекивано у тој популацији. Ипак, најмање поразан податак добија се онда када се анализира однос између живљења са оба родитеља и тог растурања дроге. Сви други резултати, односно сви други подаци о томе с ким испитаник живи и подаци о растурању дроге су просто речено катастрофално поразни за социјалну политику и социјалне службе које воде рачуна о понашању адолесцената и проблеме у породици. Тако, на пример, број ученика који живе „само са мајком“ креће се чак до једне петине (20,1%). То практично значи да сваки пети ученик који растура дрогу живи само са мајком. Растурање дроге, како се видело раније приликом анализе односа између тог понашања и пола, није искључиво „мушки посао“, па се не може тврдити да је разлог овако високог постотка међу дилерима дроге који живе само са мајком немогућност мајке да контролише

понашање мушког детета у адолесценцији. Пошто је међу дилерима дроге знатан проценат и девојака чини се исправнијим рећи да се ради о немогућности мајки да контролишу понашање деце или чак о њиховој небризи за то понашање.

Живот ученика „само са оцем“, иако је знатно ређа појава (13,9 према 4,0% у корист мајки) има још поразније резултате. Према подацима добијеним у претходној табели чак 30,8% ученика од укупног броја оних који живе „само са оцем“ (52 случаја) растура дрогу и овом приликом се може говорити о немогућности оца да контролише понашање своје деце или чак о крајњој небризи за то шта та деца раде и како се понашају. Често слушана прича како су очеви презаузети послом и бригом за материјални статус деце не може да промени тај став о небризи и запостављању деце када је растурање дроге у питању. У етиолошким анализама могуће је утврдити и да ли постоји евентуални непосредан утицај криминалног понашања оца на растурање дроге, па и ту претпоставку као и претходну о небризи и запостављању не треба одбацити.

У узорку од 1287 ученика свега је њих 15 (1,2%) живело са бабом и дедом. То је сувише мали број за анализу односа тог статуса са растурањем дроге, па о том резултату неће бити говора иако се и он налази у наведеној табели. Они који су заинтересовани за тај податак лако ће уочити висок постотак ученика из те категорије који растура дрогу. Уместо тог податка пажњу привлачи проценат оних који растурају дрогу, а сврстани су у категорију „остало“. Прилично разнородан карактер те категорије (рођаци, старатељи, интернат, непознато) садржи чак 42% (од 69) ученика колико их је у тој категорији који растурају дрогу. Тај податак, па и подаци који су поменути раније када је у питању било живљење ученика само са мајком или само са оцем омогућавају да се уочи једна врло доследна и рекло би се, чврста правилност: осим природне припадности изворној породици односно животу ученика у заједници са оба родитеља сви други начини, свака друга структура породице значајно повећава вероватноћу укључивања адолесцента у активности са дрогом, било у виду коришћења дроге и/или у виду њеног растурања.

6.3 Образовање родитеља и растурање дроге

Образовање родитеља је класична варијабла у свим феноменолошким и демографским студијама, било које понашање да је у питању, а нарочито када се ради о поремећајима понашања. То наравно важи и за истраживања коришћења дроге (Jessor, Chase & Donovan, 1980; Bachman, Johnston & O'Malley, 1981). Када је растурање дроге у питању тих студија нажалост нема из простог разлога што није било истраживања тог феномена.

У претходном делу монографије у коме је анализирано коришћење дроге било је прилично детаљно описано на које се све проблеме наилази када се истражује веза неког понашања са образовним статусом било родитеља било самих испитаника. У овом конкретном случају проблеми су дуплирани. С једне стране то су бимодалне дистрибуције образовања и оца и мајке, а с друге лоша дистрибуција података о растурању дроге (изразита закривљеност ка једном полу континуума). Сви ти проблеми су међутим постојали и онда када је анализиран однос образовања родитеља и коришћења дроге, па су ипак добијени занимљиви резултати. Томе је свакако допринело то што је проблем бимодалних и лоших дистрибуција ублажен применом одговарајуће методе анализе података. Резултати те анализе дати су у следећој табели.

Табела 80. *Образовање оца и растурање дроге*

Школска спрема оца	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Основна школа	23	88,5	3	11,5	26	100,0
Средња школа	396	88,6	51	11,4	447	100,0
Виша школа	220	85,3	38	14,7	258	100,0
Факултет	321	84,7	58	15,3	379	100,0
Магистри	49	81,7	11	18,3	60	100,0
Доктори наука	47	82,5	10	17,5	57	100,0
Непознато	49	83,1	10	16,9	59	100,0
Укупно	1105	85,90	181	14,10	1286	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=4.93$; $df=6$; $C=.062$; $p<.није значајно$						

И летимичан увид у последњи ред наведене табеле, онај у коме су дати „статистички параметри“ тестираних разлика растурања дроге зависно од образовања оца, показује да између та два феномена не постоји статистички значајна повезаност. Другим речима, не постоје

разлике у образовању оца испитаника који не растурају и који растурају дрогу. На то указује веома ниска вредност χ^2 и С коефицијента корелације који је реда величине .062. иако се у колони чији је назив „има растурања“ може уочити да проценат ученика који растурају дрогу полако, али сигурно расте унутар образовних нивоа очева почев од нивоа „средња школа“⁸⁷, где је проценат ученика који дилују дрогу 11,4%, преко 14,7 и 15,3% у нивоима „виша школа“ и „факултет“, па све до нивоа „магистри“ у коме 18,3% ученика растура дрогу. Те разлике су, међутим, веома мале да би биле плод деловања неких систематских фактора, па вероватно као последица тога и целина тестираних разлика није била значајна. На то одсуство статистичке значајности сигурно је утицало и смањење процента растурања дроге у нивоима „докторат наука“ (17,5%) и нарочито у категорији „непознатих одговора“ (16,9%).

Иако ниједан истраживач не воли када му се покаже да тестирана хипотеза није потврђена, резултат по коме образовање оца није повезано са растурањем дроге заслужује пажњу. У науци важи принцип да доказивање непостојања утицаја неког феномена из породичног окружења на поремећај понашања вреди скоро исто као и доказивање да постоји тај утицај. Резултат који је напред описан показује да поремећај понашања који се манифестује као растурање дроге није својство само једног друштвеног слоја или једног нивоа образовања. Импликације тог става су да је у питању поремећај са генерализованијом етиологијом у којој, нажалост, има много фактора непознате природе. Њих свакако не треба тражити у врсти или нивоу образовања оца.

Због сличности у образовним нивоима те факторе растурања дроге не треба тражити ни у образовању мајке. Тачност тог става може се проверити у табели која следи.

---

⁸⁷ Ниво „завршена основна школа“ не треба помињати, јер је и укупан број очева који имају то образовање веома низак.

Табела 81. *Образовање мајке и растурање дроге*

Школска спрема мајке	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Основна школа	30	85,7	5	14,3	35	100,0
Средња школа	448	86,1	72	13,9	520	100,0
Виша школа	201	85,5	34	14,5	235	100,0
Факултет	306	85,9	50	14,1	356	100,0
Магистри	42	85,7	7	14,3	49	100,0
Доктори наука	44	88,0	6	12,0	50	100,0
Непознато	32	82,0	7	18,0	39	100,0
Укупно	1103	85,9	181	14,1	1284	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=1.189$; $df=6$; $C=.030$; $p<$.није значајно						

Заиста, према статистичким параметрима у дну табеле, који су завршни исход тестирања односа тог растурања и нивоа образовања мајке, између та два феномена не постоји повезаност. О томе на очигледан начин сведочи корелација реда величине .030. Из методолошких разлога ваљало би рећи да не постоји „статистички значајна повезаност“, али овога пута та се фраза може изоставити, јер унутар нивоа образованости не постоји не само статистички значајна него било каква разлика у растурању дроге. У другој колони ове табеле може се јасно видети да проценти ученика који растурају дрогу варирају између 13,9 и 14,3% дуж целог континуума образованих нивоа и само се код нивоа образовања „докторат наука“ „спуштају“ на ниво 12,0%.⁸⁸ На основу тих резултата без икакве резерве се може тврдити да образовање мајке ни на који начин не доприноси овом поремећају понашања што, имајући у виду исход тестирања тог односа код образовања оца, омогућава да се тај закључак прошири на оба родитеља. И даље, с обзиром да је образовање врло важан индикатор друштвеног статуса овај закључак би се можда могао исказати у виду тврдње да је растурање дроге у адолесцентном периоду независно од друштвеног статуса коме припадају родитељи адолесцента и да чиниоце тог понашања треба тражити у породичним варијаблама другачије природе. И, наравно, у варијаблама које су део личности адолесцената, а онда и у школском окружењу и вршњачким групама.

⁸⁸ Тај проценат од 18,0% не треба узимати у обзир због природе саме категорије. Али и тај „скок“ на 18,0% није био довољан за било који ниво статистичке значајности.

6.4 Комплетност-некомплетност породице и растурање дроге

У литератури старијег датума није се много говорило о комплетности породице већ о томе да ли отац и мајка живе заједно или су разведени и живе одвојено. Варијабла у том облику предмет је анализе у скоро сваком истраживању које се бавило проучавањем ризичних фактора поремећаја у понашању, а посебно криминалним понашањем и злоупотребом психоактивних супстанци. У многим од тих истраживања, на пример Милосављевића (2002), Лацковић-Гргин (2004), налазе се и докази о значају те варијабле за ова понашања. Новија истраживања су, међутим, показала да раздвојеност родитеља не делује непосредно на девијантна понашања, већ преко медијатора различите природе. Међу њима доминантну улогу имају ниско самопоштовање, лоши односи између родитеља, економски проблеми који долазе са раздвајањем, одсуство једног родитеља, висока анксиозност и депресивност деце у том статусу (Garnefski & Diekstra, 1997; Obretković, Hošek i Momirović, 1998; Šarić, Sakoman i Zdunić, 2002).

У овом раду постоји теоријска сагласност са тим тезама, али се није ишло на испитивање свих тих медијатора, већ је утицај на коришћење и на растурање дроге испитиван коришћењем варијабле која сумира те медијаторе. Комплетност-некомплетност породице испитивана је преко варијабле „заједнички живот родитеља – родитељи не живе заједно“. Иако је сву сложеност варијабле „комплетност-некомплетност породице“ тешко свести на дихотомију која је напред поменуто то је учињено, јер предмет ове студије није утврђивање фактора који у облику медијатора делују на злоупотребу дроге, већ једноставан феноменолошки опис односа тог породичног статуса са овом злоупотребом, тачније са растурањем дроге.

Податак о комплетности-некомплетности породице добијен је једноставним питањем у Упитнику који је раније описан. То питање је гласило: „Да ли Ваши родитељи живе заједно?“. Предложени одговори били су „да“ и „не“. Анализа одговора на то питање, описана још у поглављу о коришћењу дроге, показала је да 81,2% ученика живи у комплетним породицама, заједно са оцем и мајком, док 18,8% живи са оцем или са мајком. Тих 18,8% живи са једним или другим родитељом

углавном због развода, а ретко због напуштања породице од стране једног од њих.

Однос између те комплетности-некомплетности породице и растурања дроге дат је у наредној табели.

Табела 82. *Комплетност-некомплетност породице и растурање дроге*

Комплетност породице	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Родитељи живе заједно	930	89,1	114	10,9	1044 (81,2)	100,0
Родитељи не живе заједно	175	72,3	67	27,7	242 (188)	100,0
Укупно	1105	85,90	181	14,10	1286	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=45.666$; $df=1$; $C=.184$; $p<.000$						

Према подацима у овој табели, а пре свега према параметрима у њеном последњем реду (C коефицијенту и нивоу значајности) између растурања дроге и комплетности-некомплетности породице постоји систематска повезаност и то у смеру који показује да одвојеност родитеља, било развод или неки други вид заједничког неживљења, повећава вероватноћу да ће се дете у периоду адолесценције бавити диловањем дроге. Тачније, да ће је продавати, препродавати, посредовати у продаји или куповини дроге, да ће нудити дрогу другима, поклањати је и позајмљивати. Наравно, тај смер паралелности се не види из наведених коефицијената, али је веома уочљив када се упореди постотак испитаника који живе у комплетним породицама, а растурају дрогу (10,9%) са процентом оних који то исто раде, а чији родитељи не живе заједно (27,7%).

Примењена метода анализе података не омогућава да се некомплетност породице третира као чинилац растурања дроге, односно као стални ризични фактор тог понашања, али постојеће разлике и њихова висина могу се протумачити и као утицај некомплетности на то понашање. Зато се са великом вероватноћом може тврдити да би се у некој мултиваријантној анализи података та раздвојеност родитеља појавила и као предиктор, односно као чинилац који омогућава прогнозу да ће дете из те ситуације почети, у стицају неких околности, да се бави растурањем дроге. Механизми преко којих се та некомплетност претвара у поремећај у понашању овог типа сигурно нису једноставни и не могу се

свести на тврдњу о недостатку или смањеној породичној контроли, а нити на неке психоаналитичке ставове о неприсутности оца. Ово последње лако се показује нетачним пошто се растурањем дроге чешће баве девојке од дечака. Ти механизми могу бити они који су већ напред поменути у радовима Obretković, Hošek i Momirović (1998), Šarić, Sakoman i Zdunić (2002), али могу бити и потпуно другачији. Између осталог и због тога што тим радовима није анализирана етиологија растурања дроге него сасвим других поремећаја у понашању. Растурање дроге као врста поремећаја је особене природе и за њу не важе или тешко да важе универзални ризични фактори откривени на поремећајима друге врсте.

6.5 Економско стање породице и растурање дроге

У литератури која је посвећена коренима поремећаја у понашању породични фактори свакако имају примат. Заиста је широк списак тзв. потенцијалних ризичних или протективних чинилаца који доприносе или спречавају настанак тих поремећаја. Неки од њих делују непосредно, а неки су медијатори. Међу ове друге свакако спада и економски или материјални положај породице. У литератури и неким радовима се посебно наводи и наглашава да је тај положај важан за добре породичне односе (Jessor, Chase & Donovan, 1980; Bachman, Johnston & O'Malley, 1981) то се посебно наглашава. То је и разумљиво с обзиром да материјалне неприлике делују стресно и имају продужене негативне утицаје. Осим тога дневна оскудица, лоши или скучени стамбени услови, стално пресељавање из места у место, у јефтине и још јефтиније стамбене четврти, живот у окружењу криминала и многе друге последице лошег материјалног положаја такође могу бити непосредни чиниоци поремећаја у понашању. Међутим, истраживачки резултати појединих аутора указују да материјалне неприлике могу довести и до криминалног понашања родитеља, ослабити контролу над понашањем деце, узроковати лоше емоционалне односе и однос непоштовања између деце и родитеља и разне друге проблеме који су потенцијални фактори поремећаја у понашању, па и фактори злоупотреба психоактивних супстанци (Gottfredson & Hirschi, 1990; Милосављевић, 2002, 2004; Stoolimiler & Blechman, 2005; Ловрић, 2006, 2007).

Као што је раније у поглављу о коришћењу дроге било речи, варијабла „економско стање породице“ мерена је исказима испитаника у

анонимној ситуацији на питање у Упитнику којим су прикупљани и сви остали подаци. Питање је гласило „Какво је економско стање Ваше породице“, а предложени одговори били су у виду петостепене скале почев од „Врло добро“ до „Врло слабо“. Из природе самог питања се види да економски положај породице није операционализован са неколико посебних индикатора типа: просечна новчана примања у току месеца, поседовање аутомобила и неких других добара (викендице, земље, шуме, куће на мору, на планини, величине стана или куће, поседовање и пословна успешност привредних фирми и других). Све је то било могуће, али веома компликовано за свођење на јединствену меру која говори о економском статусу породице. Уместо тога, а подстакнути искуством истраживача који су доказали поузданост и валидност испитивања економског стања опажањем тог стања од стране испитаника, ова варијабла је мерена управо на тај начин – опажањем односно доживљавањем економског положаја своје породице од стране самог испитаника.

Дистрибуција одговора који су добијени на поменутој петостепеној скали и проблеми који су произашли из ње детаљно су описани у претходном делу монографије о коришћењу дроге и нема потребе за понављањем ни њених карактеристика, а ни тих проблема. Ваља само нагласити две ствари. Прво, број испитаника који су на један, други или пети начин (петостепена скала предложених одговора) одговорили о економском стању своје породице видљиви су у последњој колони табеле која следи (колони „Укупно“). Друго, дистрибуција ових одговора закривљена је ка зони бољег економског стања (одговори „врло добро“ и „добро“ чине чак 58,6% укупних одговор) што има значајне импликације на добијене резултате и немогућност њихове генерализације на шири простор Србије осим на велике градове. О тим слабостима дистрибуције већ је било говора, па их не треба понављати.

Једну од тих слабости треба ипак поново нагласити. Ради се о релативно малом броју ученика који економско стање своје породице опажају као „врло слабо“ (18 или 1,4%). Да би тај проценат био макар мало већи и да би закривљеност дистрибуције основних података била делимично ублажена спојени су одговори „прилично лоши“ и „врло лоши“ у једну категорију која сада броји 100 испитаника или 7,8%. Тим поступком није у знатном степену промењено опажање лошег економског положаја своје породице од стране испитаника, али је

статистички гледано добијена повољнија прилика за анализу односа те варијабле са растурањем дроге.

Табела 83. Економско стање породице и растурање дроге

Економско стање	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Врло добро	172	85,2	30	14,8	202 (15,7)	100,0
Добро	487	88,2	65	11,8	552 (42,9)	100,0
Осредње	369	85,2	64	14,8	433 (33,6)	100,0
Прилично слабо или слабо	78	78,0	22	22,0	100 (7,8)	100,0
Укупно	1106	85,90	181	14,10	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=7.87$; $df=3$; $C=.077$; $p<.050$						

Статистички показатељи односа између перцепције економског положаја породице и растурања дроге, показују да између та два феномена постоји статистички значајна повезаност која се манифестује у повећању броја испитаника који растурају дрогу паралелно са повећањем броја ученика који оцењују материјални положај своје породице као прилично слаб или врло слаб. Та повезаност, односно паралелност је изузетно ниска ($C=.077$), али је значајна на нивоу $.050$ и заслужује пажњу. Ниска повезаност је, заправо, резултат врло малих разлика у броју оних који растурају дрогу у категоријама „врло добро“ (економско стање), „добро“ и „осредње“. Штавише, у категоријама „врло добро“ и „осредње“ постоји идентичан постотак испитаника који на тај начин злоупотребљавају дрогу. Та паралелност би ипак била више изражена да нема пада постотка диловања дроге код ученика који економски положај своје породице описују као добар (од нивоа 14,8 у категорији „врло добро“ до 11,8 у тој категорији „дobar“). Тешко је рећи колико је овај степен повезаности поуздана слика односа растурања дроге и економског стања породице, али не толико због природе те варијабле, јер је тај доживљај стања важнији за понашање од оног какво оно стварно јесте, колико због изузетно ниског коефицијента корелације и због другачијег смера те повезаности од оног који се најчешће помиње у анализама стручњака из праксе. Како се из наведене табеле може видети, правац те повезаности показује да ће већег растурања дроге бити у породицама чији се материјални положај доживљава као прилично слаб или врло слаб док

је у пракси уврежено мишљење да је злоупотреба дроге, па дакле и растурање и коришћење, својство боље стојећих породица. Овај резултат директно противречи том мишљењу и свакако га треба проверавати у неким наредним истраживањима. Ваља, међутим, имати у виду да је растурање дроге, посебно међу адолесцентима који су полазници београдских средњих школа, доста особено понашање за које не би било изненађење да одудара од правилности описаних у пракси. Уосталом, иста правилност добијена је и раније када се ради о односу материјалног стања и коришћења дроге. Постојање исте правилности у оба случаја не може бити случајно, па је вероватно поузданије тврдити да деца из сиромашнијих породица чешће и користе и растурају дрогу, него она из породица које су имућније. Ова последња правилност прилично снажно иде у прилог поузданости правилности која је добијена и у односима између тог стања и растурања дроге.

6.6 Коришћење алкохола од стране оца и растурање дроге

Чврсти истраживачки докази да често коришћење алкохола од стране родитеља подстиче коришћење дроге код деце, могу се пронаћи у литератури (Li, Pentz & Chou, 2002). Осим те опште правилности аутори су установили да је коришћење алкохола од стране оца, па чак и количина тог алкохола, посебан и непосредни предиктор коришћења дроге. Тим истраживањем, додуше, није анализиран однос очеве употребе алкохола и растурања дроге, али је могуће претпоставити да важи иста правилност због паралелности те две врсте понашања. Важно је поменути да се и у раду наведених аутора, а и у овом истраживању не ради о зависности од алкохола, већ о учесталости коришћења. Наравно стање зависности се не може сасвим искључити, јер одговор ученика да њихов отац „доста пије“ може да значи и стадијум зависности. У ранијем одељку, када се радило о коришћењу дроге, видело се да чак 30,8% ученика који су одговорили да њихов отац доста пије, користи дрогу. Детаљнија анализа тог односа показала је да између очевог коришћења алкохола и коришћења дроге постоји статистички значајна повезаност која показује да паралелно са порастом броја испитаника који изјављују да њихов отац пије, расте и број деце која користе дрогу (од 23,4% преко 28,1% до 30,8%). Али, коришћење дроге није исто што и растурање и зато је било нужно испитати природу тог односа.

Да би се избегла понављања у тексту у овом случају неће бити описивања дистрибуције података о коришћењу алкохола, јер је то такође учињено раније. Потребно је само нагласити да читаоци ове студије који су заинтересовани за те податке, а не воле да се враћају уназад те податке могу наћи у последњој колони табеле која следи.

Табела 84. *Коришћење алкохола од стране оца и растурање дроге*

Коришћење алкохола од стране оца	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Уопште не пије	815	88,7	104	11,3	919 (71,4)	100,0
Углавном не пије	104	81,3	24	18,7	128 (9,9)	100,0
Понекад пије	83	77,6	24	22,4	107 (8,3)	100,0
Доста пије	104	78,2	29	21,8	133 (10,4)	100,0
Укупно	1106	85,9	181	14,10	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=21.84$; $df=3$; $C=.129$; $p<.000$						

Пажљива анализа ове табеле показује да и код врсте одговора који значе да отац уопште не пије, постоји доста висок проценат испитаника (11,3%) који растура дрогу. Тај проценат постепено расте до нивоа 21,8, али је тај ниво практично изједначен са постотком испитаника који су одговорили да њихови очеви „понекад пију“ (22,4%). Због непостојања те оштре разлике између различитих степена коришћења алкохола ова повезаност са растурањем дроге има статистички значајну, али ниску корелацију реда величине .129. Практичне импликације те корелације могу се свести на став да ће проценат ученика који растурају дрогу расти паралелно са растом степена у ком њихови очеви конзумирају алкохол, али да тај раст растурања дроге знатно више зависи од других фактора него од алкохолизма оца. Један од тих фактора за које вреди претпоставити да има снажнији утицај на ово растурање је свакако и лош успех у школи. Његова повезаност са растурањем дроге предмет је анализе у следећем одељку.

6.7 Успех у школи и растурање дроге

У подручју поремећаја у понашању мноштво је истраживања која показују значај фактора школског окружења за те поремећаје. Један од

фактора чија је улога врло често била предмет проучавања је и успех у школи.

У овом истраживању поклоњена је значајна пажња том успеху и његовој улози у злоупотреби дроге. Из тога произлази да су за ово истраживање релевантни они радови у којима се тај успех доводи у везу са коришћењем дроге и њеним растурањем. Пошто практично нема литературе у којој је предмет изучавања растурање дроге, искуства која могу помоћи да се разуме однос растурања дроге и успеха у школи су једино она у којима је анализиран однос између успеха у школи и коришћења дроге.

Значај успеха у школи за ову врсту понашања био је предмет анализе такође већег броја радова. Тако на пример, у раду Шапићеве (2008) успех се показао као главни медијатор између дисфункционалности породице и психотицизма, с једне стране и зависности од дроге, с друге. Откривено је, наиме, да (не)успех у школи делује у интеракцији са особинама личности и породичном ситуацијом и да те интеракције имају најважнији, ако не и пресудан утицај на феномен злоупотреба дроге и настајање зависности. Врло сличан, готово исти закључак је у истраживању Митровићеве и сарадника (2006). У том истраживању се показало да постоји значајна интеракција овог (не)успеха и са особинама из Закермановог модела личности нарочито са импулсивним тражењем сензација, али чак и да нема ових интеракција неуспех у школи се показује као важан чинилац коришћења дроге (Newcomb & Bentler, 1988; Bailey & Hubbard, 1990). Битан моменат у тим истраживањима је закључак аутора да неуспех у школи претходи коришћењу дроге и да је експериментисање са дрогом, како се иначе зове период пре наступања зависности, само један од поремећаја у понашању који представља одговор на неуспех у школи.

У прилог значајног доприноса неуспеха у учењу девијантном понашању, посебно коришћењу дроге, могу се навести и истраживања Југовића (2004), Стојадиновићеве (2004) и Радовановићеве (2010). У њима је установљено да је овај неуспех предиктор коришћења дроге и да та предиктивна снага у великом степену зависи од интеракције са другим варијаблама различитог порекла.

Било би, међутим, некоректно када се не би навела и супротна мишљења разних аутора. Она се у овом односу неуспеха у школи и

коришћења дроге своди на тврдње да су и лош успех и коришћење дроге последица садејства већег броја социјалних и психолошких варијабла општије природе, те да о предиктивној улози неуспеха у школи не може бити ни говора. Проблем који прати та мишљења своди се једноставно на то што она не наводе који су то општији социјалски и психолошки чиниоци који одређују и једно и друго понашање. И, наравно, што не наводе истраживачке доказе за то.

Нажалост, истраживачки резултати о улози лошег успеха у школи често зависе од тога како је тај лош успех дефинисан и како је испитиван. У литератури која се бави односима овог феномена са поремећајима у понашањима варијабла лош успех је дефинисана и мерена на разне начине: као образовно постигнуће, као некомпетентност, као просечна оцена у школовању. У овом истраживању успех у школи је дефинисан и испитиван на нешто измењен класичан начин: у терминима који се могу применити у свакој средњој школи (јер су у узорку ученици средњих школа), а вербално се изражавају као недовољан, поправни испит, довољан, добар, врло добар и одличан. Једина специфичност тог класичног схватања успеха у школи која се среће у овом истраживању, је та што се тај податак односио на последњи школски разред који је завршен. Анализа дистрибуције одговора испитаника на то питање прилично је детаљно описана у одељку о односу школског успеха и коришћења дроге, па зато на овом месту о томе неће више бити речи. Ваља само поменути да је у категоријама „недовољан“, „поправни испит“ и „довољан“ била веома ниска учесталост и да су због тога ови предложени одговори прекодирани у категорију названу „лош успех“. Тако је постигнуто да се у тој новој категорији налази 77 испитаника или 5,9% од укупног узорка што испуњава минималне услове потребне за анализу односа са растурањем дроге (и раније, њеним коришћењем) методом која је примењена. Ваља још поменути да се у категорији „добар успех“ налази 313 ученика (24,3%), у категорији „врло добар“ 507 ученика (39,6%), а у категорији „одличан“ 388 или 30,2% ученика.⁸⁹ Дистрибуција тих одговора „дала“ је следеће односе са растурањем дроге.

---

⁸⁹ Ти подаци налазе се и у последњој колони табеле која следи.

Табела 85. *Успех у школи (последњем завршеном разреду) и растурање дроге*

Успех у школи	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Лош успех	56	72,7	21	27,3	77	100,0
Добар	263	84,1	50	15,9	313	100,0
Врло добар	434	85,6	73	14,4	507	100,0
Одличан	351	9,5	37	9,5	388	100,0
Укупно	1104	85,9	181	14,10	1285	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=20.700$; $df=3$; $C=.126$; $p<.000$						

Иако је корелација између успеха у школи и растурања дроге прилично ниска, она је статистички значајна што показује да ова повезаност није случајна или резултат деловања неких случајних фактора. Истина, нека већа повезаност та два феномена тешко се и могла очекивати, јер је растурање дроге веома специфичан поремећај у понашању. У овом тестирању односа та два феномена најважније је ипак да та повезаност постоји. То је на неки начин и логично било очекивати с обзиром да је успех у школи (лош) био повезан и са коришћењем дроге. То је истовремено и потврда да постоји доследност у односу између злоупотреба дроге и лошег успеха у школи, јер се овај резултат слаже са налазима истраживача који су у почетку овог одељка поменути. Једина новина у свему томе јесте да је овог пута констатована повезаност лошег успеха и са растурањем дроге, а не само са њеним коришћењем.

Неколико пута до сада наглашено је да повезаност постоји између лошег успеха и растурања, иако се варијабла зове „успех у школи“. У табели која је напред приказана лако је уочљиво да постоји скоро идеална правилност која показује да је успех у школи контраиндикативан за растурање дроге. Експлицитан доказ за то је најнижи постотак ученика који растурају дрогу, а имају одличан успех – „свега“ 9,5%. Тај постотак, међутим, постепено, али сигурно расте у категорији „врло добар“ где 14,4% ученика растура дрогу, преко 15,9% који растурају дрогу, а имају добар успех, све до 27,3% оних који имају лош успех. Према тим подацима слабији успех је у очигледној повезаности са растурањем дроге, а што та корелација није већа треба захвалити природи овог поремећаја у понашању.

6.8 Бављење спортом током школовања и растурање дроге

Током анализе ове варијабле са коришћењем дроге, наведен је веома важан и инструктиван рад Жунић-Павловић, Ковачевић-Лепојевић и Павловић (2014) у коме су посебно анализирани ставови разних аутора о протективном значају спорта за злоупотребу дроге и његов значај у превенцији те злоупотребе. Из тог рада, као и из других, видело се да је владајуће становиште и у науци и у пракси да је бављење спортом контраиндиковано за разне поремећаје понашања посебно за коришћење дроге. Тај став толико је био одомаћен међу научницима различитог усмерења и из различитих научних дисциплина, да је просто била јерес и помислити нешто друго или посумњати у њега. Ваљда због тога или макар делимично због тога, није ни било покушаја да се он доведе у питање неким другачијим моделом истраживања, истраживачким приступом или савременом методом анализе података. Тек у новије време, како се то помиње у раду ових аутора, постоје истраживачи који доказују да улога спорта није тако једнозначна као што се мисли и да постоје и резултати који тај став доводе у питање.

Подстакнута тим опонирајућим схватањима, Радовановићева је 2010. године испитала на пригодном узорку средњошколаца у Београду, величине 488 ученика, однос између бављења спортом и коришћења дроге. Тестирање тог односа урађено је мултиплом регресионом анализом. Резултат је показао да између њих не постоји статистички значајна корелација и да бављење спортом ни на који начин не може бити предиктор уноса у организам било ког наркотичког средства. Тај резултат објашњаван је тиме што се у варијабли „бављење спортом“ није водило рачуна о врсти спорта, па је зато у овом истраживању бављење спортом разложено у две категорије: бављење спортовима са благом агресивном компонентом и бављење спортовима са израженом агресивном компонентом. Основа питања којим су прикупљани подаци је гласила: „Да ли се бавите неким спортом, у смислу тренирања или честог играња“. Предложени одговори поред тог питања били су „бавим се“ и „не бавим се“. У случају да је испитаник одговорио да се бави, замољен је да на остављеној линији поред, испише назив спорта. Тај одговор послужио је добрим познаваоцима спорта да га сврстају у једну од поменуте две категорије. У крајњу анализу података ова варијабла је ушла са три могућа одговора за сваког испитаника: не бави се спортом, бави се

спортом са благом агресивном компонентом и бави се спортом са израженом агресивном компонентом.

Однос тако конституисане варијабле „бављење спортом“ са растурањем дроге, дат је нешто касније у облику табеле. Но пре тога важно је навести неколико података о дистрибуцији те варијабле независно од њеног односа са растурањем. Подаци о тој дистрибуцији показују да се огроман проценат младих (48,6%) у узрасту од 15 до 18 година и то средњошколских ученика у Београду, не бави никаквим спортом.⁹⁰ То је заиста разочаравајући податак, ако се има у виду корист коју спорт доноси физичком и менталном здрављу младих. За тако поразан податак одговорност сигурно носе просветне власти које су на минимум свеле спортске активности на нивоу основних и средњих школа. Друга половина од 51,4% ученика бави се спортом и то се манифестује тренирањем неке спортске дисциплине. При томе 36,2%, не од те половине него од укупног броја ученика у узорку (1287), бави се спортовима који садрже блажу агресивну компоненту. Врстом спорта са израженом агресивном компонентом бави се 15,2% ученика од укупно 1287. У поглављу у коме је анализиран однос ове исте варијабле са коришћењем дроге наведене су и спортске дисциплине које су најчешће биле заступљене у овим категоријама, па ће зато то навођење ових података изостати. Уместо тога биће дати подаци о односу те варијабле у све три ове категорије са растурањем дроге. Подаци о томе налазе се у следећој табели.

Табела 86. *Бављење спортом и растурање дроге*

Бављење спортом	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Не баве се спортом	533	85,2	93	14,8	626 (48,6)	100,0
Баве се спортом са благом агресивном компонентом	412	88,6	53	11,4	456 (36,2)	100,0
Баве се спортом са израженом агресивном компонентом	161	82,2	35	17,8	196 (15,2)	100,0
Укупно	1106	85,9	181	14,10	1287	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=4.95$; $df=2$; $C=.061$; $p<$ није значајно						

⁹⁰ Подаци о процентима испитаника у сваком од предложених одговора налазе се у последњој колони табеле која следи.

Нажалост, покушај са разврставањем спортских дисциплина у категорије са мањом или већом компонентом агресивности и довођењем тих категорија, као и категорије „не баве се спортом“ у однос са растурањем дроге, није дао било какве значајне резултате. Осим ако се под тим значајним резултатима не сматра потпуно ирелевантан однос бављења или небављења спортом са растурањем дроге.

Заиста, већ и први увид на податке у овој табели показује да су разлике у растурању дроге између испитаника који се не баве спортом, оних који се баве спортом са благом агресивном компонентом и оних који се баве спортовима са израженом агресивном компонентом заиста минималне (14,8 према 11,4 и према 17,8%). Толико мале да просто не постоји потреба да се гледају и анализирају статистички параметри у дну табеле. Тај резултат практично значи да ће се ученици бавити или неће бавити растурањем дроге независно од тога да ли су или не спортски активни. Тиме је озбиљно доведена у питање теза о благотворном и превентивном деловању спорта на злоупотребу дроге, рачунајући ту под том злоупотребом само растурање као облик понашања. Добијени резултат представља прилично изненађење с обзиром на однос бављења спортом и коришћења дроге. Али растурање је знатно другачије понашање и, без обзира што се највећи део испитаника у њему истовремено бави и коришћењем дроге, та специфичност је ипак превагнула. Веровање да је растурање дроге више осетљиво на бављење спортом и да ће диференцијација врста тих активности имати већи одраз на то понашање показало се погрешним и добијено је оно што је добијено.

На тренутак се може помислити да специфичност растурања дроге као понашања не трпи ту диференцијацију спортских активности, поготову не по овом критеријуму о степену агресивности и да би једноставно поређење оних који се баве спортом и оних који се не баве дало боље резултате. Разуме се поређење у учешћу у растурању дроге. Иако је из претходне табеле видљиво да је мала вероватноћа да је та претпоставка реална, она је тестирана спајањем две категорије које говоре о бављењу спортом у једну. Тиме је укинута идеја о диференцијацији спортских активности, али то је и била претпоставка коју је требало проверити. Добијени резултати дати су у следећој табели.

Табела 87. Дихотомни облик варијабле „бављење спортом“ и растурање дроге

Бављење спортом	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Не баве се спортом	533	85,2	93	14,8	626	100,0
Баве се спортом	573	86,8	88	13,3	661	100,0
Укупно	1106	85,9	181	14,10	1287	100,0

Према подацима у тој табели овај покушај провере односа између бављења спортом и растурања дроге био је такође сасвим неуспешан. Разлика у растурању дроге између оних који се не баве спортом (14,8) и оних који се баве (13,3) је заиста толико минимална да нема смисла ни рачунати статистичке параметре те табеле: χ^2 , C коефицијент и ниво значајности.

Очигледно је дакле да недиференцирано бављење спортом, као варијабла, не прави никакву разлику међу ученицима који растурају дрогу. Не прави ту разлику ни диференцијација ове варијабле на спортове са благом и израженом агресивном компонентом. Али са дефинитивним закључком о томе како спорт нема никаквог утицаја на овај вид злоупотреба дроге, треба сачекати. Аналитичке методе униваријантних приступа као што је примењена метода, нису најпогодније за доношење коначних ставова, јер неке разлике у злоупотреби дроге, конкретно у њеном растурању, ипак постоје и оне су између ученика који се баве спортом са благом агресивном компонентом и оних који се баве спортом са израженом таквом компонентом. То показује и табела у којој су тестиране те разлике ради провере поменуте могућности.

Табела 88. Разлике у растурању дроге између ученика који се баве спортом са благом и израженом агресивном компонентом

Бављење спортом	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Баве се спортом са благом агресивном компонентом	412	88,6	53	11,4	456	100,0
Баве се спортом са израженом агресивном компонентом	161	82,2	35	17,8	196	100,0
Укупно	573	86,7	88	13,3	661	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=4.985$; $df=1$; $C=.086$; $p<.050$						

Према наведеним подацима разлике постоје (11,4% према 17,8%) и статистички су значајне на нивоу 0.05. То показује да на диференцијацији врста спорта и повезаности тих различитих дисциплина са злоупотребом треба даље радити. Можда чак на нивоу појединачних дисциплина. Стварна улога бављења спортом као заштитног фактора у злоупотреби дроге, може се, међутим, открити само у етиолошким истраживањима у којима се примењују мултиваријантне методе за испитивање утицаја или разлика. Тек оне омогућавају да се сагледа улога и других варијабли које делују интеракцијски у том односу. Не треба заборавити да је већ једно такво истраживање (Радовановић, 2016) открило да 1) показало да постоје велике и суштинске разлике о утицају спорта на злоупотребу дроге зависно од пола испитаника, и 2) да се природа утицаја спорта разликује зависно од облика злоупотребе дроге. У том истраживању утврђено је наиме да бављење спортом значајно утиче на Само коришћење дроге (без учешћа у њеном растурању) и код дечака и код девојака, али код дечака она врста спорта која има изражену агресивну компоненту подстиче коришћење дроге, а код девојака бављење било којом врстом спорта има протективну улогу. Затим да код истовременог коришћења и растурања дроге код дечака не постоји било какав значајан утицај спорта, док је код девојака небављење спортом снажан предиктор тог коришћења и растурања. Сви ти резултати показују да улога спорта у превенцији злоупотреба дроге није једноставна и да сваки закључак било у смислу ризичних или протективних фактора још увек не може бити дефинитиван. Све док се ти резултати не потврде или одбаце од стране три независна истраживача, на три различита типа узорка у три потпуно другачије културне средине.

6.9 Растурање дроге и вршњачке групе: однос са коришћењем алкохола и присуством дроге у вршњачкој групи

Коришћење алкохола и присуство или коришћење дроге у вршњачкој групи су две варијабле из тог подручја које су одабране зато што добро репрезентују важност вршњачких група када је злоупотреба дроге у питању и што у етиолошким истраживањима постоје емпиријски докази за то (Стојадиновић, 2004; Радовановић, 2010, 2016). Важност тих варијабли, па и знатног броја других које припадају подручју вршњачких група нарочито се потенцира у последње време. Сматра се, наиме, да те вршњачке групе преузимају примат у социјализацији током

адолесценције и да утицаје породице потискују у други план. У овом истраживању које је феноменолошке природе када је злоупотреба дроге у питању није прилика да се о томе детаљније расправља и довољно је упознати се са истраживањима неких других аутора (Harris, 1995; Jang, Livesly & Vernon, 1996). Није прилика ни за ширу расправу о дефиницијама вршњачких група и њиховим начинима утицаја на понашање адолесцената, па и на разне облике девијантности. Оно што је нужно рећи јесте да се већина истраживача слаже да се под називом „вршњачке групе“ подразумевају групе младих приближно истог узраста, оба пола и сличних вредности. Чланови тих група већину времена током дана проводе заједно, по саставу то су групе величине од три до седам особа, узраста између 12 и 18, а некада и до 24 године (Pot, 2010a). Те групе имају доста снажан утицај на ставове, вредности, па и на понашање својих чланова. Интензитет утицаја се мења зависно од врсте активности групе. Врло снажан утицај имају лидери тих неформалних вршњачких група. Њихова општа карактеристика је изразити антиконформизам у односу на „владајуће“ норме одраслих.

Уколико је група састављена од чланова који се баве криминалом важе правила понашања потпуно супротна од правила некриминалне средине. За кршење тих правила примењују се строге санкције. У литератури и истраживањима се сматра да је утицај тих група на целокупно понашање својих чланова изузетно снажан. Тај утицај се остварује на разне начине, али врло често и директним притисцима ка понашању које је у сагласности и у интересу групе. Тај утицај постоји и када је злоупотреба дроге у питању. Он се некад одвија преко медијатора, на пример лошег успеха, бојкотовањем од стране чланова групе (Bartol & Bartol, 2009), подстицањем агресивних тенденција у личности (Wentzel & Asher, 1995), али најчешће непосредним притисцима.

Припадност адолесцената вршњачким групама које се не баве криминалом, које немају чланове са социопатолошким понашањем, које поштују норме друштва и имају позитивне друштвене вредности делују, наравно, као заштитни фактор и када су други облици поремећаја у понашању и када је у питању злоупотреба дроге.

Од мноштва варијабли из подручја вршњачких утицаја у овом истраживању, с обзиром да се ради о феноменолошкој студији, било је могуће користити врло ограничен број ради анализе односа са растурањем дроге. Имајући у виду нека ранија истраживања која су за

предмет имала идентификацију ризичних фактора из овог подручја за анализу односа са растурањем дроге одабране су, како је већ речено, две варијабле: 1) Коришћење алкохола у вршњачкој групи и 2) Коришћење дроге у вршњачкој групи. Одлука да се ове две варијабле употребе за анализу односа са растурањем дроге (а пре тога са коришћењем) донета је на основу раније поменутих резултата истраживања.

На наредним странама биће приказан њихов однос са растурањем дроге.

6.9.1 Коришћење алкохола у вршњачкој групи и растурање дроге

Израз „коришћење алкохола у вршњачкој групи“ односи се на податке о томе да ли има чланова групе којој испитаник припада који често пију алкохол. Питање у Упитнику којим су добијени ти подаци гласило је „Да ли неко од ваших блиских другова или другарица често пије алкохол“, а предложени одговори су били: 1. Немам блиских другова или другарица, 2. Не пије и 3. Да, пије. Према добијеним резултатима 560 или 43,5% испитаника је одговорило да њихови блиски другови или другарице „не пију“, а 711 или 55,3% да често пију. Свега 16 или 1,2% испитаника је рекло да нема блиске другове или другарице. Ти исти подаци налазе се и у последњој колони табеле у којој је тестиран однос ове варијабле и растурања дроге.

Са методолошког становишта гледано, дистрибуција те варијабле је погодна за анализу, јер у обе категорије има довољан број испитаника за поуздано закључивање о резултатима тог односа са растурањем дроге.⁹¹ Међутим, са неког друштвеног становишта податак да 55,3% од 1287 ученика у узорку припада групама вршњака у којима се често пије веома је узнемиравајући. Независно од тога хоће или неће то понашање имати утицаја и на растурање дроге.

---

⁹¹ Због малог броја испитаника који су одговорили да немају блиских другова/другарица та врста података неће ићи у анализу.

Табела 89. *Опажање коришћења алкохола у вршњачкој групи и растурање дроге*

Коришћење алкохола у групи	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Чланови групе не пију алкохол	520	92,9	40	7,1	560	100,0
Чланови групе често пију	574	80,7	137	19,3	711	100,0
Укупно	1094	86,1	177	13,9	1271	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=38,426$; $df=1$; $C=.171$; $p<.000$						

Према статистичким параметрима наведеним у последњем реду табеле алкохол у групи вршњака јесте повезан са растурањем дроге у смеру који показује да ће ученици који припадају групама у којима се користи алкохол значајно чешће учествовати у растурању дроге него остали. То се може закључити и из резултата по коме у таквим групама 19,3% ученика растура дрогу наспрам 7,1% оних који дрогу такође растурају, иако чланови њихових група не користе алкохол. Висина корелације између та два понашања (растурања дроге и коришћења алкохола у групи) говори да је та повезаност ниска и да алкохол у групи не може бити одговоран за неки велики проценат варијансе растурања дроге, али треба стално имати на уму да се права слика тог утицаја може добити тек у етиолошким истраживањима у којима се користе неке од мултиваријантних метода анализе података. Тек тада се може сагледати каква је улога овог феномена и да ли се он различито понаша када се његов утицај анализира зависно од пола или у садејству са неким другим поремећајима у понашању.

6.9.2 Коришћење дроге у вршњачкој групи и растурање дроге од стране испитаника

Друга варијабла из подручја вршњачких група била је коришћење дроге од стране чланова групе коју испитаник сматра групом блиских пријатеља. Подаци за њу добијени су сличним питањем као за претходну варијаблу. То питање је гласило „Да ли неко од Ваших блиских другова или другарица користи дрогу“. Предложени одговори били су: 1) Немам блиске пријатеље, 2) Не користи и 3) Користи. Ни овим као ни претходним питањем није тражен податак колико чланова групе по припадању користи дрогу. Тај податак је намерно прескочен, јер би то личило на „ислеђивање“ и изазвало отпор код испитаника, али не само

због тога него и због става многих аутора да је за понашање члана групе када је дрога у питању, битно опажање да је то понашање дозвољено од стране групе или пожељно за групу (Hawkins, Catalano & Miller, 1992). Анализа учесталости појединих од тих предложених одговора показала је да је у категорији „Немам блиске пријатеље“ само 15, тј. 1,2% од 1287 испитаних ученика. Због те изузетне ниске учесталости тај одговор није ишао у даљу анализу података. Остала два одговора имају сасвим задовољавајућу фреквентност: у категорији „Не користи“ налазе се одговори 859 или 66,7% од укупног броја ученика у узорку, а у категорији „Користи“ 413 односно 32,1% тог истог узорка. Ваља имати у виду да ти подаци не значе да и сами испитаници користе дрогу. Поменути фреквенција показује заправо да у том обиму испитаник опажа да његови блиски пријатељи користе дрогу. И ништа више.

Однос овог броја испитаника који опажају да њихови блиски другови користе или не користе дрогу са њиховим властитим понашањем у растурању дроге дат је у наредној табели.

Табела 90. *Опажање коришћења дроге у вршњачкој групи и растурање дроге од стране испитаника*

Коришћење дроге у групи	Растурање дроге					
	Нема растурања		Има растурања		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Чланови групе не користе дрогу	807	94,0	52	6,0	859	100,0
Чланови групе користе дрогу	286	69,3	127	30,7	413	100,0
Укупно	1093	85,9	179	14,1	1272	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=140.685$; $df=1$; $C=.315$; $p<.000$						

Опажање да у његовој пријатељској групи има оних који користе дрогу, независно од тога да ли је то тачно или није, у високом степену утицаће на ученике да и сами почну да растурају дрогу. Та правилност произлази из субстанцијалне корелације реда величине .315⁹² и из чињенице да 127 или 30,7% испитаника чији пријатељи из вршњачке групе користе дрогу почну и сами да је растурају. Постотак растурања дроге у оним групама у којима чланови групе не користе дрогу је 6,0%.

⁹² У квадратним табелама 2x2 максимална вредност С коефицијента је .700. Пошто је овај коефицијент .315, вероватно је да он одговара линеарној корелацији реда величине .400 или нешто већој.

Да ли се повећање процента растурања дроге дугује непосредним притисцима групе на њене чланове да и они то раде или су ти притисци последица тзв. друштвене реалности, односно унутрашњег конфликта који се јавља кад особа види да се њени пријатељи понашају другачије, па спонтано усклађује своје понашање са групом, тешко је рећи без посебних анализа адолесцентских група. У тој области регистрована је и једна и друга врста притисака. Аутори који су се бавили утицајем вршњачких група, додуше на коришћење дроге, већ су запазили да ће и они чланови који не користе дрогу почети то да раде, ако опажају да поједини чланови пријатељских група то чине (Hawkins, Catalano & Miller, 1992). Нажалост ти аутори нису ишли даље и утврђивали која је природа тог утицаја, да ли се ради о једној или дугој врсти притисака или о процесу учења идентификацијом или имитацијом. Међутим, растурање дроге није исто што и коришћење и питање је да ли су ти механизми исти код једног и другог понашања. Или се просто ради о присутности, односно лакој доступности дроге која полако и постепено, корак по корак, доводи до тога да и они чланови групе који то пре нису радили, због те доступности почну да је користе и растурају.

6.10 Навијање за неки клуб, чланство у навијачким групама и повезаност са злоупотребом дроге

Већ дуже време у медијима је присутна теза да су навијачке групе извор насиља и стециште дилера дроге. Та теза не важи само за лидере тих група, него и за све њихове чланове. Наравно, утврђивање односа између растурања дроге, с једне стране и чланства у навијачким групама, с друге, није уобичајени део феноменолошке анализе злоупотреба дроге, премда се и навијање за неки клуб и чланство у навијачким групама тог клуба могу сматрати социопатолошким својствима важним за понашање адолесцената. У питању је једноставно истраживачка радозналост и постојање повољне прилике да се у јавности присутна теза емпиријски провери уз употребу научних принципа.

Како се већ могло из претходног текста приметити централни део овог одељка је заправо провера тезе о повезаности растурања дроге и чланства у навијачким групама. У наслову одељка уместо тог термина употребљава се термин „злоупотреба дроге“. Циљ тог поступка је провера и тезе о повезаности овог чланства у навијачким групама са коришћењем

дрогe, а не само са растурањем. Чини се да би остајање само на растурању било некомплетно и зато се користи термин „злоупотреба дроге“ у значењу како је то и дефинисано. Наравно, може се учинити логичнијим да је однос са коришћењем требало анализирати онда када је овај облик злоупотребе био предмет истраживања, али би тада та анализа више висила у ваздуху без обједињавања са растурањем него што сада ствара логичну упитност.

Још једна напомена чини се да је потребна пре изношења конкретних резултата. Подаци о чланству у навијачким групама неког клуба добијени су посебним питањем у Упитнику које је гласило: Да ли сте члан групе навијача неког клуба? Предложени одговори су били: 1) Нисам навијач, 2) Нисам члан, 3) Јесам члан. Међутим, том питању је претходило уводно питање „Да ли сте ватрени навијач неког клуба“ из простог разлога што питање о чланству у групи није могло бити без увођења испитаника у проблем и припреме за прелазак на нову област. Предложени одговори на то питање су били: 1) Нисам, 2) Навијач сам, али не ватрени и 3) Јесам. Осим те уводне улоге није постојала намера да се анализира однос тог питања са коришћењем или растурањем дроге, али је та анализа ипак учињена. Добијени резултати су редак пример непостојања било какве повезаности међу варијаблама из релативно сличних подручја. Са коришћењем дроге добијен је χ^2 реда величине 0.056 што је вероватно пример за уџбенике статистике о непостојању било каквог односа између две варијабле. Са растурањем дроге χ^2 је био нешто већи и износио „читавих“ 1.09. Тај пример је такође користан за уџбенике статистике. Наравно, због тих величина овог коефицијента било је бесмислено даље израчунавати било какве статистичке параметре, па и помињати да ти односи нису статистички значајни. Из истих разлога нису на овом месту штампане ни табеле са таквим резултатима.

У анализу односа са коришћењем и растурањем дроге иде, дакле, само варијабла „чланство у групи навијача“. То је и логично пошто је првобитно и била идеја да се провери та теза о повезаности овог чланства са злоупотребом дроге. Питање којим су прикупљени ти подаци и предложени одговори већ је наведено неколико редова раније. За анализу тих односа важно је погледати дистрибуцију одговора испитаника на те предложене одговоре. Она је дата у следећој мини табели.

Табела 91. Чланство ученика у групама навијача

Чланство у групама навијача				
	Уопште није навијач	Навијач, али није члан	Јесте члан групе навијача	Укупно
%	656	481	150	1287
N	51,0	37,4	11,6	100,0

Као што се види дистрибуција варијабле је веома закривљена ка одговору „нисам навијач“. Податак да 51,0% од укупног броја ученика у узорку (1287) није навијач нити једног клуба прилично је изненађење с обзиром на снажну пропаганду београдских клубова, у првом реду фудбалских и кошаркашких, да привуку што више младих навијача. Истовремено, може се рећи и да је изненађење проценат ученика који су чланови навијачких група с обзиром на њихову природу и активности по којима су познате. Тај проценат од 11,6 уопште није мали, како се чини на први поглед. Још када се тај проценат израчуна узимајући у обзир само ученике који навијају за неки клуб (631) и кад постаје видљиво да скоро четвртина њих (23,8) припада навијачким групама, тај феномен постаје разлог за забринутост. Било би крајње упутно да школске власти искористе своје потенцијале за одвраћање ученика од навијачке страсти, поготову од чланства у овим групама. Најбољи начин за то је да се понуди нешто што је знатно прихватљивије од тог навијања и чланства у тим групама. Један од могућих предлога је оснивање школских тимова у разним гранама спорта и такмичење у оквиру образовног система на локалном, градском или републичком нивоу.

Али то као и многа друга питања у вези са овим процентом ученика који су чланови навијачких група није предмет анализе у овом одељку. Оно што јесте предмет је однос овог чланства са коришћењем и растурањем дроге и то степен властитог коришћења и властитог учешћа у растурању дроге. О тим односима постоје следећи подаци:

Табела 92. Чланство у навијачким групама и однос са коришћењем и растурањем дроге

Чланство у навијачким групама	Коришћење дроге						Растурање дроге					
	Не користе		Користе		Укупно		Не растурају дрогу		Растурају дрогу		Укупно	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Јесте навијач али није члан	407	84,6	74	15,4	481	100,0	423	87,9	58	12,1	481	100,0
Јесте члан тих група	111	74,0	39	26,0	150	100,0	115	76,7	35	23,3	150	100,0
Укупно	518	82,1	113	17,9	631	100,0	538	85,3	93	14,7	631	100,0
Статистички параметри:							$\chi^2=11.56$; $df=1$; $C=.134$; $p<.000$					

Како се из табеле види тестирање односа чланства у навијачким групама са коришћењем и растурањем дроге урађено је само на узорку оних испитаника који су изјавили да су навијачи неких клубова, а не на укупном узорку од 1287 ученика. Тај смањени узорак је реда величине 631 испитаник или 49,0%. Тај поступак је методолошки коректан, јер је бесмислено анализирати однос чланова у навијачким групама са неким понашањима на узорцима испитаника који уопште нису навијачи.

Статистички параметри када је у питању и коришћење и растурање дроге показују да је теза о коришћењу и растурању дроге од стране чланова ових група потпуно тачна. У случају коришћења С коефицијент корелације је доста низак (.117), али је статистички значајан, а подаци у табели јасно показују да више од четвртине ученика који припадају навијачким групама користи дрогу. Закључак који се спонтано намеће јесте да је само то чланство у овим групама довело до коришћења дроге. Доказ за то је чињеница да је припадност навијачким групама непосредни предиктор коришћења дроге (Радовановић, 2016). Треба имати у виду да и међу навијачима који нису чланови навијачких група постоји коришћење дроге (15,4%), али је међу члановима то понашање за целих 11% веће. Та разлика је статистички значајна, на основу чега се може тврдити да добијени резултат није случајан већ је последица деловања систематских фактора у смеру повећања коришћења дроге. Сама припадност овим групама, притисци које она врши на своје чланове, вође тих група који имају богату криминалну каријеру те чињеница да, како је то показано неколико страна раније, постоје чланови ових група који већ користе дрогу довољно су снажни ризични фактори да и они појединци који не желе или се двоуме да ли да користе дрогу почну то да раде. Иако

полицијска пракса показује да се у тим групама тргује дрогом, да су многи чланови тих група под утицајем дроге, да су ове групе извор насилног криминала најгоре врсте, држава мирно посматра рад тих група, ретко када кривично гони вође или неке чланове групе.

Са растурањем дроге и чланством у овим групама ситуација је врло слична као и у претходном случају. Просто је невероватно да 23,3% ученика који су чланови ових група дилује дрогу, а и даље има статус ученика. Може се помислити да просветне власти не знају ко од ученика дилује дрогу, али то је мало вероватно. Сваки ученик који користи дрогу то зна, јер зна и од кога је купује. Но просветне власти и правосудни органи, укључујући ту и органе задужене за откривање кривичних дела, прелазе преко тога као да се ради о нормалном и свакодневном понашању. О превенцији тог понашања нема ни говора.

6.11 Растурање дроге и однос са неким поремећајима у понашању и социопсихолошким карактеристикама испитаника – преглед резултата

На претходним странама ове монографије, у петом делу који носи назив *Растурање или диловање дроге* анализиран је однос овог понашања са осам других проблема у понашању и са дванаест демографских и социопсихолошких карактеристика адолесцената који су ученици средњих школа у Београду. Читаоци који су заинтересовани за те резултате морају да прегледају знатан број страна и уложе прилично менталног напора ако желе да добију један општи увид у те односе у целини. Због тога су у овом одељку на једном месту дати обједињени сви резултати тестирања тих односа. Због рационализације у броју страна, а и због тога што се чини да је то прикладно, ти обједињени резултати приказани су на нивоу најважнијих података, односно само у виду основних статистичких параметара који су и иначе штампани у последњем реду сваке табеле. Сви ти подаци дати су у виду једне табеле, али важно је имати у виду да она не садржи ништа друго осим ових показатеља појединачних односа сваког проблема у понашању и сваке карактеристике са растурањем дроге. Она дакле, не садржи и не показује колико су ти проблеми и те карактеристике међусобно условљени нити колико су све те варијабле као целина утицале на растурање дроге. Тај податак се и не може очекивати у феноменолошким истраживањима, јер

она почивају на непараметријској статистици, а не на мултиваријантним методама анализе.

Табела 93. *Растурање дроге и однос са неким проблемима у понашању и социопсихолошким карактеристикама испитаника*

Проблеми у понашању и социопсихолошке карактеристике	Растурање дроге		
	Hi-kvadrat	С коефицијент корелације	Ниво значајности
1. Бежање од куће	180.724	.351*	.000
2. Бежање од школе	203.320	.369	.000
3. Туче у школи	81.635	.244	.000
4. Туче ван школе	146.719	.320	.000
5. Сукоби са законом	312.913	.443*	.000
6. Коцкање	84.236	.248*	.000
7. Пушење	127.960	.300	.000
8. Коришћење алкохола	150.043	.323	.000
9. Место живљења	11.520	.094	.010
10. С ким испитаник живи	86.150	.250	.000
11. Образовање оца	4.930	.062	није значајно
12. Образовање мајке	1.189	.030	није значајно
13. Комплетност породице	45.666	.184*	.000
14. Економско стање породице	7.870	.077	.050
15. Алкохолизам оца	21.840	.129	.000
16. Успех у школи	20.700	.126	.000
17. Бављење спортом	4.95	.061	није значајно
18. Коришћење алкохола у вршњачкој групи	38.426	.171	.000
19. Коришћење дроге у вршњачкој групи	140.685	.315*	.000
20. Чланство у навијачким групама и коришћење дроге	8.760	.117	.000
21. Чланство у навијачким групама и растурање дроге	11.560	.134	.000

Као што се може видети у табели су три важне информације: висина Hi-kvadrata на основу којег се и израчунава С коефицијент корелације, али и тестира да ли је одређени однос статистички значајан или случајан. Затим, С коефицијент корелације који говори о постојању или непостојању повезаности растурања дроге са овим варијаблама и трећи коефицијент који је ниво статистичке значајности добијеног резултата. У овом трећем случају ради се у ствари о *p* коефицијенту који управо показује ниво значајности за сваки однос. У принципу истраживач се сам

* Квадратни 2 x 2 облик табеле

опредељује на основу које вероватноће, односно нивоа значајности ће доносити своје закључке и тога се мора доследно држати. У овом истраживању усвојен је ниво од 0.05, па према томе сви односи код којих пише „значајно“, значајни су на 0.05 или већем нивоу.

У принципу гледано међу ова три коефицијента не постоји онај који је важнији или мање важан. Па ипак, овај завршни преглед урађен је првенствено на основу С коефицијента корелације. Разлог је једноставан и логичан. Тај коефицијент показује да ли је растурање дроге у значајнијој повезаности са неком од ових варијабли и колики је степен те повезаности. Судећи, дакле, по тим коефицијентима између растурања дроге, с једне стране, и неких поремећаја у понашању и социопсихолошких карактеристика испитаника с друге, постоје неке три или четири врсте односа. Прво, изразита је разлика у степену повезаности растурања дроге са неким проблемима у понашању у односу на социопсихолошке и демографске карактеристике испитаника. Разлика је, наравно, у висини повезаности. С коефицијенти корелација између тих проблема и растурања дроге су по правилу реда величине .300 или већи, све до .443. Пошто је у питању ова врста коефицијената и пошто су неки од њих добијени из квадратних табела два пута два, може се рећи да је повезаност растурања дроге са бежањем од куће (.351), бежањем од школе (.369), учешћу у тучама ван школе (.320), сукобима са законом (.443), пушењем (.300) и коришћењем алкохола (.323) субстанцијалног нивоа. Само су корелације са учешћем у тучама у школи (.244) и коцкањем (.248) нешто ниже. Насупрот томе, корелације са демографским и социопсихолошким карактеристикама испитаника су листом ниске, између .077 и .184. Из табеле је видљиво да од тог нивоа одступају једино с ким испитаник живи, чија је корелација .250 и коришћење дроге у групи вршњака. Ова последња варијабла има субстанцијалну корелацију са растурањем дроге реда величине .315.

Посебно треба истаћи да образовање оца, образовање мајке и бављење спортом нису значајно повезани са растурањем дроге. Међутим, када се изврши посебна класификација спортских дисциплина којима се ученици баве та варијабла има ниску, али значајну повезаност са растурањем дроге.

Друга правилност је да су све повезаности које су значајне у смеру у којем се то могло очекивати. Проблеми у понашању делују као ризични фактори растурања дроге, сви без изузетка. Када су у питању

социопсихолошке карактеристике тај смер повезаности такође постоји: растурања дроге ће бити више ако адолесцент не живи са родитељима, ако су се родитељи разишли, ако отац чешће пије, ако је породица сиромашнија, ако ученик има лош успех у школи и ако ученик живи у граду. Посебно ће бити више ако у његовој вршњачкој групи има чланова који користе дрогу. Најзад, више растурања ће бити ако је ученик члан навијачких група.

Трећа правилност је да класичне социодемографске варијабле, као што је образовање родитеља, није у значајним корелацијама са растурањем дроге. То је нека врста изненађења будући да има радова који показују позитивну везу тих варијабли са коришћењем дроге. Штавише, у овом истраживању добијена је значајна корелација образовања и оца и мајке са коришћењем. Чињеница да растурање нема ту значајну корелацију практично значи да је растурање дроге ипак специфичан облик понашања и да вероватно има другачију етиологију него што то има коришћење.

VI ДЕО
ТРИ ОБЛИКА ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГЕ И
ИМПЛИКАЦИЈЕ НА ДАЉА
ИСТРАЖИВАЊА

Злоупотреба дроге у операционалној дефиницији, која је дата раније у одговарајућем поглављу, схваћена је као композитно понашање које чине коришћење и растурање дроге. И стручњацима у пракси и истраживачима одавно је познато да већина оних који користе дрогу после неког времена почну и да је продају, да посредују у куповини или продаји, да је позајмљују од других или на неке друге начине да се баве њеним набављањем или продајом. Због тога је злоупотреба дроге операционализована не само њеним уношењем у организам него и низом понашања које закон третира као кажњиве радње. Конкретно, то су: поред коришћења дроге и понашањима која се манифестују као нуђење дроге другима, поклањање, позајмљивање дроге другима, продаја дроге, посредовање у продаји или куповини и препродаја, односно куповина, па касније продаја дроге. Наравно, злоупотреба дроге анализирана је и на основу других података, на пример врсте дроге која се најчешће проба и користи, узраста када је дрога први пут пробана, али су претходно наведена понашања била најважнија за операционалну дефиницију и мерење степена инволвираности испитаника у ту злоупотребу дроге. Све те варијабле заједно, рачунајући и ове о врсти дроге и узрасту првог пробања, коришћене су за феноменолошку слику ове злоупотребе, али неки од тих података, а пре свега подаци о узрасту првог пробања нису могли бити коришћени за операционалну дефиницију инволвираности у степен злоупотребе, јер су подаци о узрасту првог пробања постојали су само за ограничен број испитаника.

Пажљивом анализом свих питања која су коришћена за опис феноменологије злоупотреба дроге дошло се до резултата који су за истраживача представљали не мало изненађење. Та анализа се одвијала корак по корак и састојала се једноставно у одвајању испитаника у посебне категорије зависно од: а) њихових одговора на појединачна питања и б) одговора на сва питања у целини. Тако се дошло до укупно пет категорија: прве две које не значе инволвираност у злоупотребу, али које су изузетно важне и за феноменолошка и за етиолошка истраживања тог понашања и три преостале које, свака на свој начин, описују ту

укљученост у злоупотребу дроге. Све те категорије заслужују посебну пажњу и зато ће о свакој од њих бити речено неколико речи.

1. КАТЕГОРИЈЕ ИСПИТАНИКА КОД КОЈИХ НЕ ПОСТОЈИ УКЉУЧЕНОСТ У ЗЛОУПОТРЕБУ ДРОГЕ

1.1 Без било каквог контакта са дрогом

Анализа корак по корак у самом почетку обраде података показала је да највећи број испитаника на питање о пробању и коришћењу дроге, као и на свако од пет питања о растурању дроге одговара „нисам ниједном“. Сви ти испитаници класификовани су у прву категорију названу „Без контакта са дрогом“. Број испитаника у тој категорији је 966 или 75,05% од укупно 1287 ученика колико их има у узорку. Та категорија била је касније најмасовније присутна у разним поређењима у којима је било потребно изучавање односа између тзв. „нормалне групе испитаника“ и корисника или дилера дроге.

Иако се овде не ради о злоупотреби дроге постоји изванредан интерес да се та категорија ближе опише анализом њеног састава по полу и узрасту ученика. У табели која следи дата је најпре њена структура по полу.

Табела 94. Структура по полу категорије „Без контакта са дрогом“ у односу на структуру целог узорка

Пол ученика	Без контакта са дрогом		Имали контакт са дрогом		Укупно	
	N	%	N	%	N	%
Мушки	475	77,7	136	22,3	611 (47,5)	100,0
Женски	491	72,6	185	27,4	676 (52,5)	100,0
Укупно	966	75,05	321	24,95	1287 (100,0)	100,0

За разумевање те структуре најпре треба имати у виду да је укупан број ученика мушког пола у целом узорку 611 или 47,5%, а девојака 676 или 52,5%. Од тих 611 колико има дечака у узорку, 475 или 77,7% није имало било какав контакт са дрогом. Када су девојке у питању од њих 676 у узорку, 491 или 72,6% су такође без контакта са дрогом. То не значи да су преосталих 136 дечака или 185 девојака који су имали контакт са

дрогом сви злоупотребљавали дрогу. Међу њима је извештан број оних који су само пробали дрогу, али је нису даље ни користили ни растурали. Врло прецизно број оних који су само пробали видеће се на крају ове анализе. За сада само то треба имати у виду. Иначе важно је навести да разлике у процентима у категорији „Без контакта са дрогом“ између дечака и девојака нису статистички значајне.

Структура категорије „Без контакта са дрогом“ по узрасту ученика је друга важна карактеристика коју ваља запазити. Подаци о томе дати су у наредној табели.

Табела 95. Структура категорије „Без контакта са дрогом“ по узрасту испитаника у односу на узрасту структуру у целом узорку

Године испитаника	Без контакта са дрогом		Имали контакт са дрогом		Укупно у узорку	
	N	%	N	%	N	%
15	120	88,8	15	11,2	135	100,0
16	244	84,1	46	15,9	290	100,0
17	266	69,8	115	30,2	381	100,0
18	254	69,6	111	30,4	365	100,0
19	82	70,7	34	29,3	116	100,0
Укупно	966	75,05	321	24,95	1287	100,0

Као и у претходном случају када је била у питању структура ове категорије по полу релевантни подаци за анализу су само они који се налазе у првој колони по реду, односно у колони „Без контакта са дрогом“.⁹³ Према тим подацима, највећи проценат оних који нису имали било какав контакт са дрогом је на узрасту од 15 и 16 година (88,8 и 84,1%). Са узрастом од 17 и 18 година (69,8 и 69,6%) број ученика без контакта са дрогом се смањује. Исто важи и за ученике од 19 година (70,7%). Значајност разлика у узрастима није тестирана, па се не може рећи да ли су оне случајне или нису, али разлике од 14 и 18 процената нису за занемаривање, чак и да су случајне.

Тај постотак ученика у категорији „Без контакта са дрогом“ зависно од узраста се мења када се не гледа узорак у целини, као у претходној табели, него само укупан број ученика у тој категорији.

⁹³ Број ученика у другој колони, онај који се зове „Имали контакт са дрогом“ није исти као број оних који су злоупотребљавали дрогу, јер садржи и број ученика који су само пробали дрогу.

Међутим, са становишта криминолошке науке знатно су релевантнији подаци добијени на целом узроку испитаника и, што је врло важно, у односу на укупан број ученика унутар сваке године узраста. Када се ти подаци пажљиво погледају у категорији „без контакта са дрогом“ највише је оних узраста 15 и 16 година (88,8% и 84,1%). Након тога постотак ученика у овој категорији пада, а расте постотак оних узраста 17 и 18 година у категорији „имали контакт са дрогом“.

1.2 Само пробали дрогу

Други корак у овој класификацији испитаника био је одвајање у посебну скупину ученика који су једном пробали дрогу и након тога више никад нису имали контакт са њом: нису је пробали још једном или два пута, нису је користили и на свих шест питања о растурању дроге имају одговор „Нисам ниједном“. Та категорија названа је онако како пише у наслову одељка: *Само пробали дрогу*. У ту категорију сврстано је 57 или 4,43% од укупног броја ученика у узорку.

Пробање дроге практично значи први контакт са дрогом и на неки начин представља прекретницу хоће ли ученик и даље да настави са уносом дроге у организам, окренути се ка њеном растурању или ће престати да даље има било какав контакт са дрогом. Због тога је тај облик понашања посебно раније анализиран у делу када се говорило о коришћењу дроге. Оно што тада није поменуто је полна структура тих 57 ученика у овој категорији. Због малог броја испитаника у тој категорији није упутно податке изразити у облику процената. Из тог разлога неће бити ни табела као у претходном случају. Уместо тога биће дате само фреквенције, односно биће наведено да у категорији Само пробају дрогу има 28 дечака и 29 девојка. Из истог разлога ни подаци о узрасту у тој категорији неће бити дати у облику процената већ у виду обичних фреквенција. Конкретно: ученика узраста 15 година у тој категорији има само 7 случајева, од 16 година 15 случајева, од 17 година 16 случајева, од 18 година 14 случајева и од 19 година 5 случајева. На основу тако ниске учесталости броја испитаника по годинама узраста није дозвољено доносити било какве закључке или откривати неке правилности.

Тим описом категорије Само користе дрогу окончан је и кратак опис оних понашања која се не односе и која се не могу сматрати злоупотребом дроге. Њихова важност за феноменолошку анализу

произлази из чињенице да су то понашања са којима се злоупотреба дроге може поредити. Другим речима, то су понашања која служе као контролна група за утврђивање разлика у разним варијаблама између нормалног понашања и понашања која значе злоупотребу дроге. Опис тих других дат је на наредним странама.

2. КАТЕГОРИЈЕ ИСПИТАНИКА КОЈИ ЗЛОУПОТРЕБЉАВАЈУ ДРОГУ – ТРИ ОБЛИКА ЗЛОУПОТРЕБЕ ДРОГЕ

2.1 Само користе дрогу

Анализом одговора ученика на цео блок питања о злоупотреби дроге установљено је да постоје три облика те злоупотребе. Први од њих је „Само коришћење дроге“. Тај се облик појавио у трећем кораку анализе када су одвајани они испитаници који користе дрогу од оних који је и користе и растурају. Ради се, дакле, о ученицима који уносе дрогу у организам, али који је не растурају на било који од шест испитаних начина.⁹⁴ Број испитаника који се тако понаша је 83 или 6,44% од укупног броја у узорку. Унос дроге у организам код ових испитаника има карактер тзв. *експериментисања са дрогом*. Није у питању, дакле, зависност од дроге, али је тај облик понашања посебно важан. Прво због тога што се из тих редова након протока неког времена регрутују зависници и друго, јер се етиологија коришћења дроге једино може у тој фази валидно испитивати.⁹⁵ Овај облик злоупотреба дроге је понашајно чист, јер у тој категорији не постоји нити један случај да је продао, препродао, посредовао у продаји или куповини дроге, да је позајмљивао, поклањао или нудио дрогу другима. Унутрашња структура тог облика злоупотребе, када је пол ученика у питању, дата је у наредној табели.

---

⁹⁴ Ради се о шест варијабли којима је операционализовано растурање дроге.

⁹⁵ У фази зависности већ постоји измена личности, социјалног и социопсихолошког окружења

Табела 97. Структура по полу Само коришћења дроге у односу на структуру целог узорка

Пол ученика	Само користе дрогу		Узорак 1287 испитаника	
	N	%	N	%
Мушки	120	6,54	611	100,0
Женски	43	6,36	676	100,0
Укупно	83	6,44	1287	100,0

Облик злоупотребе дроге назван „Само користе дрогу“ одликује се, како показују ови подаци, потпуно изједначеним постотком дечака и девојака у њему. То је важна информација, јер она практично значи да пол не игра никакву улогу у етиологији тог понашања. Али важна је и са становишта превенције, јер се подразумева да у поступању са једнима или са другима не треба да постоји никаква разлика осим оне коју евентуално захтева могућа различита етиологија тог понашања код једног и другог пола. „Никаква разлика у поступању“ пре свега значи да нити један пол нема привилегију у одлучивању да ли ће или не бити коришћене превентивне интервенције. „Никаква разлика у поступању“ такође значи да нема привилегија од стране органа откривања тог понашања, а нити у кажњавању за учињено кривично дело.

За разлику од структуре по полу, структура по узрасту ученика који Само користе дрогу је прилично другачија. Онда када се тај узраст анализира у односу на узраст испитаника у целом узорку и када се та структура приказује у релативним бројевима произлази да у том облику понашања има највише ученика узраста 18 година. И у апсолутним бројевима тај узрасни разред је доминантан са 37 ученика у њему. По тој врсти учесталости на другом месту су ученици узраста 17 година. Наравно, ове фреквенције се разликују када су у апсолутним и релативним бројевима због разлика у укупном броју ученика по јединицама узраста у целом узорку. То, али и оно о чему је било говора, врло лако се може уочити из табеле која следи.

Табела 98. Структура ученика који Само користе дрогу по узрасту у односу на ову структуру у целом узорку

Године испитаника	Узраст у Само коришћењу дроге		Узраст у целом узорку	
	N	%	N	%
15	4	3,00	135	100,0
16	7	2,44	290	100,0
17	26	6,82	381	100,0
18	37	10,14	365	100,0
19	9	7,76	116	100,0
Укупно	83	6,44	1287	100,0

Иако се могу ставити извесне замерке методолошке природе рачунању релативних односа у узрасту на основу укупног броја ученика који Само користе дрогу, чини се да се тако добија реалнија слика узрасне структуре тог понашања. Слика у табели која следи довољно говори о томе.

Табела 99. Структура Само коришћења дроге по узрасту у односу на укупан број ученика у том понашању

Узраст ученика	Само користе дрогу	
	N	%
15	4	4,8
16	7	8,4
17	26	31,4
18	37	44,6
19	9	10,8
Укупно	83	100,0

На основу тог израчунавања структуре по узрасту знатно је уочљивије да у Само коришћењу дроге доминантан положај имају испитаници стари 17 и нарочито 18 година. Укупан број испитаника у том облику злоупотребе ипак је премали да би се о неким импликацијама тог резултата могло закључивати и зато ваља остати само на тој констатацији о 17 и 18 година као доминантном узрасту код тог облика понашања.

2.2 Коришћење и растурање дроге

Искусни полицајци који раде у Одељењу за дроге у Београду тврде да особе које почну редовно да користе дрогу кад-тад почну и да је растурају. Заиста, одвајајући испитанике из узорка у посебне категорије установљено је да највећи број оних који користе дрогу истовремено

одговарају позитивно и на питања о растурању дроге којима је ово растурање испитивано.

Категорија или облик злоупотребе који је назван „Коришћење и растурање“ добијен је у четвртом кораку класификације испитаника на основу одговора на седам питања о тој злоупотреби. У ову категорију сврстани су сви испитаници који су на питање о коришћењу одговорили да понекад (или ретко) користе дрогу, да је користе с времена на време или када осете потребу и истовремено најмање на једно питање о растурању одговорили да су једном, два, три или више пута продавали дрогу, препродавали је, посредовали у продаји или куповини, нудили дрогу другима, позајмљивали или поклањали другима.

Облик злоупотребе „Коришћење и растурање“ је најмасовније заступљен у узорку ученика. Установљено је да се тако понаша 145 или 11,37% од укупно 1287 испитаника у узорку. И без неке посебне анализе лако се може закључити да се та врста понашања знатно разликује од понашања у коме постоји само коришћење, а не и растурање дроге. У етиологији тих облика сигурно би се нашли другачији ризични и протективни фактори, али размишљање о томе није брига феноменолошких истраживања. Разлике у природи самог понашања сигурно да имају и значајне импликације на процес превенције, јер се истовремено мора радити на различитим понашајним нивоима. Да ли ће те превентивне интервенције морати да буду организоване и зависно од пола видеће се у наредним табелама. У њима су дате, најпре, разлике у структури ове категорије по полу онда када се те разлике рачунају у односу на полну структуру целог узорка.

Табела 100. Структура по полу Коришћења и растурања дроге у односу на структуру целог узорка

Пол испитаника	Користе и растурају		Структура у целом узорку	
	N	%	N	%
Мушки	55	9,00	611	100,0
Женски	90	13,30	676	100,0
Укупно	145	11,37	1287	100,0

Према резултатима наведеним у овој табели одговор је потврдан. Између дечака и девојака постоји разлика у инволвираности у Коришћење и растурање дроге. Та разлика је у смеру који показује да ће тај облик злоупотреба дроге чешће упражњавати девојке (13,30%)

него дечаци (9,00%). Зашто девојке чешће користе и растурају дрогу немогуће је рећи без посебног истраживања фактора који доприносе том понашању и то посебно на узорку девојака и узорку дечака. Но било шта да је разлог закључак је исти, превентивне интервенције морају се прилагођавати полу особа које користе и растурају дрогу и то како у организацији тако и у врсти интервенција које се предузимају.

Да те разлике по полу нису ни мало ствар случаја изразито се види када се постотак учешћа девојака и дечака у том понашању израчуна у односу на укупан број испитаника који користе и растурају дрогу. Пошто је таквих случајева 145, а број дечака у тој категорији 55 и број девојака 90 произлази да 37,9% дечака и 62,1% девојака упражњава овај вид злоупотреба дроге.

Анализа узраста ученика који Користе и растурају дрогу такође је важан елемент структуре овог облика злоупотребе. Та анализа учињена је прво у односу на узраст ученика у целом узорку и друго, у односу на узраст оних ученика који нису имали било какав контакт са дрогом. Ова додатна и нешто другачија анализа него до сада, омогућена је знатно већим бројем испитаника који Користе и растурају дрогу (145) него што их има у претходним облицима злоупотребе (Само коришћењу, Само пробању и Само растурању). Добијени резултати дати су у наредне две табеле: у првој, анализиран је узраст у односу на укупан број испитаника у узорку, а у другој узраст оних који Користе и растурају дрогу у поређењу са узрастом ученика који немају контакт са дрогом.

Табела 101. *Узраст ученика који Користе и растурају дрогу у односу на укупан број у узорку*

Узраст испитаника	Користе и растурају		Узраст у целом узорку	
	N	%	N	%
15 година	4	2,96	135	100,0
16 година	23	9,58	240	100,0
17 година	54	14,17	381	100,0
18 година	45	12,32	365	100,0
19 година	19	16,81	113	100,0
Укупно	145	11,27	1287	100,0

Из наведене табеле се јасно види да је Коришћење и растурање дроге пре свега распоређено у узорку ученика узраста 19, 18 и 17 година. Разлике између те три године и оних узраста 15 и 16 година велике су и у наредној табели ће се видети да ли су оне статистички значајне.

Табела 102. Структура узраста ученика у Коришћењу и растурању дроге у поређењу са узрастом ученика који нису имали контакт са дрогом

Узраст испитаника	Без контакта са дрогом		Користе и растурају		Укупно ⁹⁶	
	N	%	N	%	N	%
15 година	120	96,8	4	3,2	124	100,0
16 година	244	91,4	23	8,6	267	100,0
17 година	266	83,2	54	16,8	320	100,0
18 година	254	84,9	45	15,9	299	100,0
19 година	82	81,2	19	18,8	101	100,0
Укупно	966	86,90	145	13,05	1111	100,0
Статистички параметри: $\chi^2=23.93$; $df=4$; $C=.145$; $p<.000$						

Како се из табеле може видети у узрасту постоји значајна разлика између ученика који Користе и растурају дрогу у односу на ученике без Контактa са дрогом. Та разлика није нарочито велика, али је статистички значајна и јасно се уочава у колони „Користе и растурају дрогу“. У њој, наиме, постоји доследна тенденција повећања броја ученика који се тако понашају паралелно са годинама старости и јасна тенденција пада постотка ученика у тим годинама који немају контакт са дрогом. Из резултата је видљиво да се овај облик злоупотреба дроге најчешће дешава у 17, 18. и 19. години када се анализирају проценти оних који Користе и растурају дрогу. Та „масовност“ у 19. години постоји само у релативним бројевима. Ако се „масовност“ рачуна у апсолутним бројевима и ако се као основ анализе узме број ученика само у тој категорији Користе и растурају дрогу, а не фреквенција појединачних узраста у целом узорку, слика се прилично мења.

Табела 103. Структура Коришћења и растурања дроге по узрасту у односу на укупан број ученика у том понашању

Узраст испитаника	Користе и растурају дрогу	
	N	%
15	4	2,7
16	23	15,9
17	54	37,3
18	45	31,0
19	19	13,1
Укупно	145	100,0

⁹⁶ Број испитаника у колони „Укупно“ разликује се, јер се сада проценат ученика не рачуна на укупан број у узорку, него на збир оних који немају контакт са дрогом и оних који је Користе и растурају.

Према подацима у овој табели узраст од 19 година не може се сматрати носиоцем Коришћења и растурања дроге, јер у том узрасту има само 13,1% испитаника. Уочљиво је, међутим, да су 17. и 18. година далеко чешће заступљене у том понашању и да су оне заправо носиоци тог понашања. По свој прилици носиоци су оног дела понашања које се односи на растурање дроге. Но, независно од тога, јасно је да се узраст мора узети у обзир када се планирају превентивне интервенције. Како ствари стоје оне се морају започети знатно раније и знатно пре него што се Коришћење и растурање дроге буде значајно усталило у 17. и 18. години. Будући да ни проценат ученика тог Коришћења и растурања који имају 16 година није мали (15,9%) те би интервенције требало започети или у 15. години или још раније, јер и стопа коришћења дроге на раним узрастима (14. години или још раније) није мала.

2.3 Само растурање дроге

Помисао да је одвајањем ученика у претходну категорију Коришћење и растурање дроге тај процес завршен била је природна, али евидентно погрешна. Наиме, уочено је да је након стварања те категорије преостао изван, додуше релативно мали број испитаника који је остало неklasификован. Прва идеја да се формира и категорија неklasификованих учинила се прихватљивом. Међутим, у поступку идентификовања шта су ти „неklasификовани“ испитаници одговарали на питања којима је злоупотреба дроге операционализована открило се да су сви одговорили на неко од питања о растурању дроге. Неки од њих на једно или два, а неки на већи број. Ти испитаници имали су сви од реда негативне одговоре на питање о коришћењу дроге и нису могли бити сврстани у претходну категорију. С друге стране било је јасно да се ради о злоупотреби дроге и то злоупотреби која се манифестује као продаја, препродаја, посредовање у продаји или куповини или на неки други начин. Зато је установљена та трећа категорија, односно трећи облик злоупотреба дроге назван „Само растурање дроге“.

У тој категорији има свега 36 испитаника, али довољно да се идентификује као посебан облик понашања, садржајно битно другачији од претходна два. Није искључено да ће они кроз неко време почети да користе дрогу, али у моменту истраживања они то нису чинили. Чињеница да се ради о ученицима који су у редовном образовном

процесу посебно је необична и неочекивана и толико специфична да се може тврдити да то понашање реално егзистира као трећи облик злоупотреба дроге са непознатом могућношћу да се ускоро утопи у неки од других облика злоупотреба дроге. Такође, чињеница да тај облик има другачију етиологију од претходна два (Радовановић, 2016) обезбеђује овом облику својеврсност и посебно постојање у популацији београдских средњошколаца. У прилог том ставу можда је и резултат који показује да је од укупно 36 ученика који само дилују дрогу 22 женског пола, а 14 мушког. Када је узраст тих испитаника у питању карактеристично је, као и у осталим случајевима, да се ради о 17. (19 случајева) и 18. години (15 случајева). Због малог броја ученика у овој категорији није дозвољено израчунавање процената, па ће због тога две табеле које говоре о томе бити изостављене. Уместо тога наведени су апсолутни бројеви по годинама узраста испитаника који су у овој категорији, а уместо табеле о структури по полу могуће је навести податке да тај облик злоупотребе има (од 36 испитаника у њему) 22 девојке и 14 дечака. Иако само постојање овог облика злоупотребе у ученичкој популацији представља изненађење, оно је још веће јер нам се чини да у њему доминирају девојке, а не дечаки. Чак и ако је укупан број испитаника који Само растурају дрогу превише мали за неке поузданије анализе, може се претпоставити да тај однос између дечака и девојака није случајан.

3. ЗАВРШНА СЛИКА О ПОНАШАЊУ УЧЕНИКА КАД ЈЕ ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГЕ У ПИТАЊУ

Посебна анализа одговора испитаника на сет од укупно осам питања којима је злоупотреба дроге испитивана, почев од питања о пробању, преко коришћења и питања о растурању, те процес класификације испитаника у посебне категорије зависно од њихових одговора – довели су до закључка да реаговања адолесцената на проблеме у вези са дрогом нису једнообразна и једнодимензионална. Установљено је да се злоупотреба дроге никако не може свести само на њено коришћење и да у понашању младих у том домену има више облика који ситуацију око дроге и односе са њом значајно компликују. Табела која следи је егзактан показатељ укупног реаговања испитаника када је дрога у питању.

Табела 104. *Опита слика понашања испитаника у односу на проблем дроге*

Понашања	N	%
Без контакта са дрогом (нема пробања, нема коришћења, нема растурања)	966	75,05
Само пробали дрогу (нема коришћења или растурања)	57	4,44
Само користе (нема растурања)	83	6,44
Користе и растурају	145	11,27
Само растурају (нема коришћења)	36	2,80
Укупно	1287	100,0

Ваља поновити сад када је та табела пред очима: три четвртине ученика средњих школа у Београду, а ради се о репрезентативном узорку, нема било какав контакт са дрогом (75,05%). То је веома добар резултат. Био би још бољи, заправо био би одличан да је тај проценат још већи. Треба, међутим, стално имати на уму да на основу овог резултата не следи закључак да преостала једна четвртина ученика злоупотребљава дрогу. У тој једној четвртини, а у питању је 321 ученик, налази се и 57 ученика који су само једном пробали дрогу, али је нити користе нити растурају. Тих 57 заједно са 966 ученика је стварни број оних који не користе и не растурају дрогу. Укупно је, дакле 1023 или 79,49% ученика који не злоупотребљавају дрогу. Остали, а ради се о 264 или 20,5% ученика злоупотребљавају дрогу.

То је огроман проценат када се има у виду које све последице злоупотреба дроге носи са собом и да је узорак репрезентативан за популацију ученика средњих школа у Београду. То практично значи да се резултати могу генерализовати и да се може закључити да 20,5% ученика средњих школа у Београду злоупотребљава дрогу. Треба имати у виду да се злоупотреба дроге не односи само на њен унос у организам, односно да се не ради само о коришћењу дроге и да унутар тих 20,5% који злоупотребљавају дрогу постоје три облика понашања. Први је *Само коришћење дроге*. Тако се понаша 83 или 6,44% ученика у односу на цео узорак. У том облику нема растурања дроге, јер је коришћење ексклузиван начин понашања.

Други облик злоупотребе је *Коришћење и растурање*, дакле истовремено и унос дроге у организам и диловање дроге. То је одлика 145 или 11,27% ученика. Они заједно са 83 оних који Само користе дрогу чине категорију ученика за коју се може тврдити да користе дрогу. У питању је дакле 228 или 17,7% ученика. То је такође врло велики

процент. Треба нагласити још једном, да је то реалан податак о степену инволвираности београдских средњошколаца у коришћење дроге. Ако се има у виду већина популације ученика средњих школа и репрезентативност узорка, онда се може тврдити да у Београду хиљаде ученика средњих школа користи дрогу. Карактеристично је да овај други облик истовремено садржи и растурање дроге. То значи да сваки појединац у овој категорији истовремено и користи и растура дрогу. То практично значи да у узорку, па и у популацији београдских средњошколаца 11,27% растура дрогу.

Нажалост, то није све када је растурање дроге у питању. Трећи облик злоупотребе је *Само растурање дроге*, дакле понашање у коме нема случајева који су пробали дрогу или који је користе. То понашање је ретко, али постоји. У њему је 36 или 2,80% ученика у односу на цео узорак. Тај број заједно са оних 145 који такође растурају дрогу чини збир од 181 или 14,1% ученика за које се може рећи да су дилери дроге на том средњошколском нивоу. Треба имати у виду да се добар део понашања која значе злоупотребу дроге међусобно преклапају и да се бројеви могу сабирати. Зато је потребно још једном нагласити да 228 или 17,7% ученика користи дрогу, да 181 или 14,1% растура дрогу, али да дрогу не злоупотребљава 228 плус 181 ученик већ 264 или 20,5% у односу на број у узорку. Наравно, структура злоупотреба дроге је значајно другачија, ако се она рачуна у односу на тих 264 ученика, дакле на укупан број оних који је злоупотребљавају. По том односу Само коришћења дроге има 31,4% (83 према 264), Коришћења и растурања дроге 55,0, а Само растурања 13,6%. Ти подаци су занимљиви за неку унутрашњу употребу од стране државних органа који раде на откривању ових кривичних дела, али реално стање ствари је само оно које се добија када је основ за ову фреквентност злоупотребе укупан број испитаника у узорку.

4. ИМПЛИКАЦИЈЕ ДОБИЈЕНИХ РЕЗУЛТАТА НА ПРАКСУ И ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

Иако је проценат учесталости појединих облика, па и злоупотребе дроге у целини знатно мањи када се рачуна у односу на цео узорак или

када се води рачуна да се поједини облици злоупотреба преклапају⁹⁷ став истраживача је да је та учесталост ових облика, што значи и злоупотреба дроге, огромна и да из ње произлазе значајне импликације за праксу и даља истраживања.

Став о импликацијама за праксу практично се своди на промену односа досадашњег начина рада у области социјалне политике, просвете, правосуђа, али пре свега у превенцији тих понашања. Та промена односа и досадашњег рада подразумева и промене у полицији, знатно бројнији састав одељења или служби које раде на спречавању и сузбијању злоупотребе дроге, њихову бољу опремљеност и већу мотивисаност. Треба имати у виду да та врста рада садржи бројне опасности које нису одмах уочљиве, што захтева и боље награђивање људи како би се спречила корупција, али и чешће мењање кадра у тим службама. Изнад свега, импликације за праксу подразумевају потребу за посебном едукацијом људи који се у социјалној служби, просвети, правосуђу и полицији боре против злоупотреба дроге. Подразумева такође бољу сарадњу свих који су у том послу, а посебно сарадњу са полицијом у заједници. У области превенције промена односа подразумева различите превентивне интервенције зависно од типа злоупотребе, од пола субјеката и наравно од разлике у ризичним и протективним факторима. У тим интервенцијама стално треба имати на уму да саветодавни рад и едукација о штетности злоупотреба дроге имају врло ниску ефективност и да приоритет треба дати учењу животних вештина различитих модалитета. Посебну улогу у превенцији треба поверити полицији у заједници како би се отклонила лака доступност дроге у окружењу и вршњачким групама. За ово последње треба ангажовати што више стручњака који изучавају групну динамику и у склопу тога, притиске неформалних група и начине одупирања тим притисцима. У свакој од тих делатности, опет посебно у превенцији – наука, истраживачи и стручњаци у пракси морају да понуде програме засноване на научно истраживачким резултатима.

Импликације добијених резултата на даља истраживања су такође веома важне. Прво, злоупотреба дроге се никако не може свести само на истраживање коришћења. Она је вишедимензионални облик понашања у

---

⁹⁷ Ако се не води рачуна о том преклапању број ученика који злоупотребљавају дрогу је 409, а не 264. Рачунање учесталости у односу на тај број било би методолошки недопустиво, јер се дуплира облик коришћења и растурања дроге.

коме коришћење и растурање дроге егзистирају заједно, али и одвојено. Друго, растурање дроге део је облика злоупотреба дроге присутан и на адолесцентском нивоу. Треће, значајне разлике по полу и коришћења и растурања дроге постоје и у односима са другим поремећајима понашања, али и са социопсихолошким и демографским карактеристикама испитаника. То упућује на различиту етиологију и самог понашања – коришћења и растурања, али и различиту етиологију тих понашања код мушког и женског пола. Четврто, корени коришћења, а ни растурања дроге не могу се истраживати униваријантним моделима, јер је и феноменолошка и нарочито етиолошка слика тих понашања очигледно мултиваријантна. Пето, и коришћење и растурање дроге често имају статус антецедентног или последичног понашања. Због тога се мултиваријантни приступ истраживања мора комбиновати са лонгитудиналним и клиничким истраживањима. Шесто, тзв. фаза „експериментисања“ са дрогом је једино могућа у истраживању феноменолошке и етиолошке слике тог поремећаја у понашању. Седмо, истраживања феноменологије свом снагом афирмишу потребу за науком о превенцији поремећаја у понашању.

**VII ДЕО
ЗАКЉУЧЦИ**

1. ЗАКЉУЧЦИ КОЈИ НЕПОСРЕДНО ПРОИЗЛАЗЕ ИЗ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Сва досадашња истраживања злоупотреба дроге сводила су се на коришћење или унос дроге у организам. Тако се радило и у оним истраживањима која су за предмет имала зависност од дроге, али и у оним у којима је тзв. експериментисање са дрогом било предмет проучавања.

Злоупотреба дроге је, међутим, вишедимензионални поремећај у понашању или врста криминала и никако се не може свести само на унос дроге у организам. У оквиру тог поремећаја паралелно постоји и растурање дроге, некад у комбинацији са коришћењем, а некада као самостални облик поремећаја. То растурање дроге егзистира у популацији ученика средњих школа као реалност и не може се игнорисати. Заправо свако операционализовање злоупотреба дроге које не узима за предмет истраживања и растурање може се сматрати ненаучним. Анализа облика злоупотребе показала је да постоје три својеврсна вида понашања: Само коришћење дроге, Коришћење и растурање дроге и Само растурање дроге. С обзиром на то да у другом облику постоји истовремено присуство и коришћења и растурања дроге код истог субјекта треба бити опрезан при закључивању о масовности злоупотребе. Ово истраживање на репрезентативном узорку средњошколаца у Београду показало је да је проценат коришћења дроге 17,7% у односу на 1287 испитаника колико их има у целом узорку. Такође је утврђено да 14,1% ученика од тог укупног броја растура дрогу. Укупан проценат ученика који на неки од три начина злоупотребљава дрогу је 20,5%. Нека поређења са сличним истраживањем 2010. године показују да пораст коришћења дроге за период од шест година износи више од 6%. Добијени подаци о учесталости коришћења и растурања дроге као и подаци о расту коришћења у односу на 2010. годину више су него забрињавајући. Ти проценти од 17,7 или 14,1% су огромни када се има у виду да се резултати могу генерализовати на популацију ученика у средњим школама у Београду. Ту генерализацију, наиме, омогућава репрезентативни узорак ученика средњих школа у Београду на коме је рађено ово истраживање. Истраживање је, међутим показало да постоји тенденција експериментисања са дрогом (термин који се у науци односи

на коришћење дроге и разликовање од зависности) на врло раним узрастима – између 11. и 14. године живота и тенденција померања овог раног експериментисања на још ниже узрасте. Истраживачи који се баве поремећајима у понашању у тим раним поремећајима налазе изузетно снажан ризичан фактор каснијег испољавања тежих форми поремећаја. За те тврдње постоје врло поуздани истраживачки докази.

Феноменолошка анализа коришћења и растурања дроге од стране ученика средњих школа показала је значајне разлике по полу не само у фреквенцији коришћења и растурања, односно у наведена три вида понашања, него и у односима ових понашања са другим поремећајима или са социопсихолошким карактеристикама ученика. То указује на потребу посебних, не само феноменолошких него и етиолошких истраживања по полу код сва три облика злоупотреба дроге, нарочито када се ради о ризичним и протективним факторима тих облика.

И коришћење и растурање дроге су у значајним корелацијама, чак супстанцијалног нивоа, са неким од поремећаја понашања чији су односи са њима анализирани. Добијени резултати показују да и коришћење и растурање дроге расте паралелно са учесталим бежањем од куће и школе, физичким насиљем међу ученицима, сукобима са законом од стране ученика, пушењем и коришћењем алкохола. Када су у питању социопсихолошке карактеристике испитаника или њихова демографска обележја резултати су знатно слабији, али још увек на нивоу статистички значајних повезаности. Та повезаност се констатује код типа насеља у коме испитаник живи, структуре породице у којој живи, комплетности породице, односно развода родитеља, економског стања породице, лошег успеха у школи и нарочито код припадности ученика неформалним пријатељским групама у којима већ има појединаца који користе дрогу. Та варијабла је у субстанцијалној повезаности и са коришћењем и са растурањем дроге од стране испитаника.

Истраживање није показало повезаност коришћења и растурања дроге са образовањем оца и мајке и нарочито не са бављењем спортом. Недостатак повезаности са овом последњом варијаблом констатује се и у још неким истраживањима, чак и онда када је вођено рачуна о врсти спорта којом се испитаник бави и када је тај однос утврђиван врло савременим мултиваријантним моделима анализе података. Но, на дефинитивну слику односа злоупотреба дроге и бављења спортом треба сачекати још неко време када ће бар три другачије дизајнирана

истраживања, на најмање три врсте узорка, од три различита истраживача дати поуздан одговор о том односу. За сада, чини се да је спорт као заштитни фактор злоупотреба дроге прилична заблуда која прилично дуго траје.

Резултати презентовани у овој монографији недвосмислено показују да је злоупотреба дроге, односно њене операционалне целине у виду коришћења и растурања дроге, врло тежак и озбиљан поремећај у понашању. Но ти резултати такође показују да се ваљана и озбиљна феноменолошка, па и етиолошка проучавања тог феномена могу вршити само у фази експериментисања са дрогом. Када експериментисање у виду коришћења дроге пређе у фазу зависности или када растурање постане део посла крупних наркокартела или њихових мање крупних испостава, слика тих понашања се драстично мења, јер се мењају и личне и социјалне диспозиције које су довеле до таквих понашања. Тај став по свему судећи вреди и за проблем примене превентивних интервенција, с обзиром на то да је у фази зависности на сцени медицински третман и спречавање рецидивизма, док у случају растурања дроге доминира насиље које захтева његово спречавање и сузбијање.

2. ПРЕПОРУКЕ

Било би погрешно очекивати да ће у овом делу закључака бити дате неке препоруке које се тичу истраживачких потеза у неким будућим феноменолошким истраживањима или у превентивним интервенцијама, ван оних које се могу таквим сматрати у првом делу овог поглавља. Логичније је да се овом приликом пажња концентрише на неке глобалније кораке државе, њених служби и друштва у целини који могу бити важни и корисни у напорима да се злоупотреба дрога смањи или макар држи под контролом.

Први од тих корака, заправо потеза државе и друштва у целини била би *организација, финансирање и спровођење истраживачких пројеката* из области етиологије злоупотребе дроге, али дефинисане тако да обухвата све њене компоненте и територију државе у целини, а не само веће градове. Разуме се да, из разлога који су раније изнети, у првом плану морају бити истраживања тзв. „експериментисања са дрогом“ и то

на узорцима различитог узраста и довољне величине да обезбеде поузданост добијених резултата.

Други корак односно друга препорука је *организовање и спровођење редовних једногодишњих или двогодишњих снимања учесталости злоупотреба дроге*, сва три њена облика на репрезентативном узорку, како за територију целе Србије, тако и појединих, посебно великих градова. Паралелно са подацима о учесталости, прикупљали би се и подаци о најважнијим демографским и социјалним својствима испитаника у узорку, као и најважнији подаци о економском, социјалном и културном статусу породице и средине у којој испитаник живи. Тиме би се омогућило брзо и ефикасно праћење тока развоја злоупотреба дроге у појединим регионима, ужим друштвеним срединама, као и код одређених кластера испитаника. Те информације су посебно важне за брзе и ефективне програме превенције и поступање органа гоњења у случају појаве растурања дроге и његовог брзог раста.

Трећа препорука је *иновирање или поновна израда стратегије деловања државе против злоупотреба дроге* на основу нових сазнања произашлих из резултата научних истраживања организованих у складу са првом препоруком и редовних једногодишњих или двогодишњих снимања токова ове злоупотребе. Подразумева се да та стратегија не сме бити само покриће пред јавношћу, већ да се мора и примењивати у пракси.

Четврта препорука је *промена става када је превенција злоупотреба дроге у питању – планирање, организовање и спровођење превентивних интервенција*. Промена таквог става подразумева неколико важних аспеката. Прво, време је да се начини корак више од тврдњи да се генералном превенцијом, односно кажњавањем за низ понашања којима је злоупотреба дроге операционализована у кривичном закону, најбоље постиже спречавање тих понашања и да се превентивне интервенције морају прилагодити и по природи и по начину спровођења, етиолошким факторима ових понашања. Злоупотреба дроге у целини и свака њена компонента посебно, превише су сложена понашања да би се казненом политиком застрашили њихови актери и на тај начин смањио обим тих понашања. Друго, промена става подразумева примену и других превентивних интервенција и њихово прилагођавање разним карактеристикама субјеката, облицима злоупотребе и природи најснажнијих предиктора сваког од тих облика. Најзад, промена става

подразумева стављање у други план превентивне интервенције попут саветодавног рада, едукације о дрогама и њиховој штетности и низ других врста тих интервенција, јер су истраживања респектабилних научника показала њихову неефективност. Уместо тога треба дати приоритет учењу животних вештина и, у оквиру њих, посебно учењу одупирања притиску вршњачких група, унапређивању родитељских вештина, учењу начина на који се негативне вршњачке групе замењују позитивним и друго.

Пета препорука је *промена улоге полиције* када је злоупотреба дроге у питању. Не спорећи традиционални облик полицијског рада у области превенције злоупотреба дроге, чини се нужним да се та улога измени и допуни актуелним облицима познатим као „заједнички рад полиције и грађана у локалној заједници“ (Spasić, 2013). У њима се, када је злоупотреба дроге у питању, акценат ставља на активности локалне заједнице, суседа, друштвених група, појединаца и полиције на смањењу опште доступности дрога, на смањењу продаје дроге у школским двориштима и свим местима где се млади окупљају и забављају, на растурању неформалних малолетничких група или група одраслих који дилују дрогу, на смањење промета дроге преко навијачких група и њиховог присиљавања других адолесцената да користе или продају дрогу. Таква организација активности полиције и грађана, паралелно са организовним учењем животних вештина треба да смање садашњу изузетно високу стопу коришћења и растурања дроге и да је међу младима сведу на што мању меру.

VIII ЛИТЕРАТУРА

1. Abadinsky, H. (2003). *Organized Crime*, Belmont.
2. Bachman, J.G., Johnston, L.D. & O'Malley, P.M. (1981). Smoking, drinking and drug use among American highschool students: Correlates and Trends, 1975-1979. *American Journal of Public Health*, 71 (1), 59-69.
3. Bailey, S. & Hubbard, R.L (1990). Developmental variation in the context of marijuana initiation among adolescents. *Journal of Health and Social Behavior*, 31, 58-70.
4. Bandura, A. (1983), Psychological Mechanisms of Aggression. In: Russell G. Geen & Edward I. Donnerstein (Eds.), *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews*. Vol. 1 (pp. 1–40). New York: Academic Press.
5. Bartol, C. (1995). *Criminal Behavior: A Psychosocial Approach*. New Jersey: Prentice Hall.
6. Bartol, C. & Bartol, A. (2009). *Juvenile delinquency and antisocial behavior: A Development Prespective*. N.Y. Pearson Prentice Hall.
7. Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence*, 11, (1), 56-95.
8. Berkowitz, L. (1969). The frustration- aggression hypothesis revisited. In: Berkowitz L. (ed). *Roots of aggression*, N.Y. Atherton Press, 1-28.
9. Bošković, M.V. (1998) *Organizovani kriminalitet, prvi deo – Kriminološki i kriminalistički aspekti*. Beograd: Policijska akademija.
10. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
11. Bronfenbrenner, U. (1989). Ecological systems theory. In R. Vasta (Ed.), *Annals of Child Development: Vol. 6 Six Theories of Child Development: Revised Formulations and Current Issues* Greenwich, CT: JAI Press, 187-249.
12. Bukelić, J. (2004). *Socijalna psihijatrija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

13. Canals, J., Blade, J. & Domenech, E., (1997), Smoking and personality predictors in young Spanish people. *Personality and Individual Differences*, 23, 905-908.
14. Catalano, R.F., Arthur, M.W., Hawkins, J.D., Berglund, L. & Olson, J.J. (1998). Comprehensive community and schoolbased intervention to prevent antisocial behavior, In: R. Loeber, D.P. Farrington (eds.), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful intervention*. Sage Publication: 248-283.
15. Dragičević, Č. (2002). *Statistika za psihologe*. Beograd: CPP.
16. Elliott, D.S., Huizinga, D. & Menard, S. (1989). *Multiple Problem Youth: Delinquency, Substance Use and Mental Health Problems*. New York, NY: Springer.
17. ESPAD Group (2020), ESPAD Report 2019: *Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*, EMCDDA Joint Publications, Publications Office of the European Union, Luxembourg
18. *Evropsko istraživanje o upotrebi alkohola i drugih droga među mladima u Srbiji 2008. (2009)*. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, Institut za javno zdravlje Srbija „Dr Milan Jovanović Batut“.
19. Francis, L. J. (1997), The impact of personality and religion on attitude towards substance use among 13-15 year olds. *Drug and Alcohol Dependence*, 44, 95-103
20. Freud, S. (1973). *Uvod u psihoanalizu*. Novi Sad: Matica srpska.
21. Garnefski, N. & Diekstra, R.F. (1997). Adolescents from one parent, stepparent and intact families: Emotional problems and suicide attempts. *Journal of Adolescence*, 20 (2), 201- 208.
22. Gottfredson, M.R. & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*, Stanford, CA: Stanford University Press.
23. Hammer, H., Finkelhor, D. & Sedlak, A.J. (2002). *Runaway/throwaway children: National estimates and characteristics*. U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and delinquency Prevention.
24. Harris, J. (1995). Where is child's environment? A group Socialization Theory of Development. *Psychological review*, 102(3), 458-489.
25. Hawkins, J.D., Catalano, R.F. & Miller, J. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112 (1), 64-105.

26. Hibell, B., Guttormsson, U., Ahlström, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A. & Kraus, L. (2011). *The 2011 ESPAD Report Substance Use Among Students in 36 European Countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and other Drugs (CAN), EMCDDA, Council of Europe, Co-operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking in Drugs.
27. Hibell, B., Andersson, B., Bjarnason, T., Kokkevi, A., Morgan, M. & Narusk, A. (1995). *The 1995 ESPAD Report Alcohol and Other Drug Use Among Students in 26 European Countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and other Drugs (CAN), Council of Europe, Co-operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking in Drugs.
28. Hindelang, M. J. Hirschi, T. & Weis, J. G. (1981). *Measuring delinquency*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
29. Ignjatović, Đ. (1998). *Organizovani kriminalitet – kriminološka analiza stanja u svetu*. Beograd.
30. Ignjatović, Đ. (1999). Organizovani kriminalitet u zemljama u tranziciji, U: S. Taboroši, M. Hencovska (eds.) *Law in Transition: Serbia – Slovakia*, Beograd.
31. Ilić, Z. (2002). Policija i prevencija maloletničke delinkvencije u lokalnoj zajednici (edukacija, planiranje i programiranje). U: Stajić, Lj. (ur.), *Mesto i uloga policije u prevenciji kriminaliteta – stanje, mogućnosti i perspektive*. Beograd: Policijska akademija, 241-255.
32. Илић, З., Радић-Шестић, М., Жунић-Павловић, В., Југовић, А. и Јованић, Г. (2003): Социјално-демографске и образовне карактеристике деце млађег школског узраста. *Истраживања у дефектологији 2 (3)*, Дефектолошки факултет, Београд, 57-77.
33. Илић, З. (2008). Млади у ризику и сукобу са законом у школи. У: Д. Радовановић (ур.), *Поремећаји понашања у систему образовања*, Београд: Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 9-25.
34. Jang, K., Livesly, J. & Vernon, P. (1996). Heritability of the Big Five personality Dimensions and their Facets: A Twin Study. *Journal of Personality*, 64, pp. 577-591.
35. Jessor, R., Chase, J.A. & Donovan, J.E. (1980). Psychosocial correlates of marijuana use and problem drinking in national sample of adolescent. *American Journal of Public Health*, 70 (6), 604-613.

36. Johnson, K.D., Whitbeck, L.B. & Hoyt, D.R. (2005). Substance abuse disorders among homeless and runaway adolescents. *Journal of Drug Issues*, 35, pp. 799-816.
37. Johnston, L.D., O'Malley, P.M. & Bachman, J.G. (2002). Monitoring the Future national results on adolescent drug use: Overview of key findings, 2001. (*NIH Publication No. 02-5105*). Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse.
38. Johnston, L.D., O'Malley, P.M., Bachman, J.G. & Schulenberg, J.E. (2004). Monitoring the Future national results on adolescent drug use: Overview of key findings, 2003. (*NIH Publication No. 04-5506*). Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse.
39. Jugović, A. (2004). Rizična ponašanja omladine u Srbiji. U: S. Mihailović (ur.), *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Beograd: Centar za proučavanje alternative, 177-203.
40. Yoder, K.A., Whitbeck, L.B. & Hoyt, D.R. (2003). Gang involment and membership among homeless and runaway youth. *Youth and Society*. 34 (4), pp. 441-467.
41. Ковачевић, Р., (2007), Ризични фактори у школској средини као предиктори поремећаја у понашању ученика основних школа, у: Радовановић, Д., (ур.) *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, ФАСПЕР, Београд, 331-341
42. Ковачевић-Лепојевић, М. и Жунјић-Павловић, В. (2013). Злоупотреба психоактивних супстанци у ромској популацији. *Социјална мисао*, 20 (2), 37-49.
43. Костић, М. (2000). Производња и трговина дрогом унутар Европске уније. *Безбедност*, бр. 1/00, 121-122
44. Krech, D. & Chritchfield, R. (1958). *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga.
45. Krivični zakonik ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)
46. Lacković-Grgin, K. (2004). *Stres u djece i adolescenata: izvori, posrednici i učinci*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
47. Li, C.Y., Pentz, M.A. & Chou, C.P. (2002). Parental substance use as a modifier of adolescent substance use risk. *Addiction*, 97, 12, 1537-1550.
48. Lickona, T. (1992). *Educating for character. How our schools can teach respect and responsibility*. New York: Bantam Books.

49. Lovrić, S. (2006). *Mladi, socijalna kontrola i društvo*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
50. Lovrić, S. (2007). *Droga i socijalizacija mladih*. Laktaši: Grafomark.
51. Lovrić, S. (2009). Socijalno-psihološki konstrukti ponašanja i emocionalna regulacija mladih sa iskustvom i bez iskustva sa drogama. Doktorska teza, Banja Luka: Filozofski fakultet.
52. Marinković, D. (2010). *Suzbijanje organizovanog kriminala*. Beograd: Prometej.
53. Milivojević, Z. (2007). *Igre koje igraju narkomani: Transakciona analiza problematičnog uzimanja droga*. Novi Sad: Psihopolis Institut.
54. Milosavljević, B. (2005). *Socijalna psihologija – Uvod u socijalnu psihologiju*, Banja Luka, Filozofski fakultet.
55. Milosavljević, B. (2002). *Porodica i mladi – socijalno psihološki aspekt i istraživanja*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
56. Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
57. Милосављевић, М. (2003), *Девиијације и друштво*. Београд: Драганић
58. Милосављевић, М., Југовић, А. (2008), Социјална искљученост и друштвене девијације младих. у: Радовановић, Д., (ур.) *Поремећаји понашања у систему образовања*, ФАСПЕР, Београд, 25-50
59. Milošević, N. (2002). Uticaj saradnje porodice i škole na socijalno ponašanje i školsko postignuće učenika. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 34, 193-212.
60. Mitić, M. (1997). *Porodica i stress: Između poraza i nade*. Beograd: Institut za psihologiju i IP Žarko Albulj.
61. Mitrović, D., Smederevac, S., Grujičić, S. i Čolović, P. (2006). Tipološki pristup rizičnom ponašanju adolescenata. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 38, 1, 264-278.
62. Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A development taxonomy. *Psychological Review*, 100, (4), 674-701.
63. Moffitt, T.E. (2003). Life-Course Persistent and Adolescent-Limited Antisocial Behavior: A 10-Year Research Review an a Research Agenda. In (Eds.) B.J. Lahey, T.E Moffitt and A. Caspi. *Causes of Conduct Disorder and Juvenile Delinquency* (pp.49-75). New York: Guildford Press.

64. Newcomb, M.D. & Bentler, P.M. (1988). Impact of adolescent drug use and social support on problems of young adults: A longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 97 (1), 64-75.
65. Obretković, M., Hošek, A. i Momirović, K. (1998). Uticaj socioloških faktora na rano odavanje kriminalnom ponašanju. U: D. Radovanović (ur.) *Psihologija kriminala*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 4, 99-112.
66. Olweus, D. (1993). *Bulling at School – What we know and what we do?* Oxford, Blackwell, Publishers.
67. Оташевић, Б., Коларевић, Д. и Радовановић, И. (2019). Clandestine drug production laboratories in Serbia. *ТЕМЕ*, XLIII, бр. 4, стр. 1125-1140.
68. Пејовић-Милованчевић, М., Поповић-Деушић С. и Лечић-Тошевски Д., (2007), Агресија код малолетних делинквената – савремени концепти и терапија, у: Радовановић, Д., (ур.) *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, ФАСПЕР, 345-360
69. Penning, M. & Barnes, G.E. (1982). Adolescent marijuana use: A review. *The International Journal of Addictions*, 17, 749 - 791.
70. Petz, B. (1981). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Zagreb: SNL.
71. Popadić, D. i Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost. *Psihologija*, 40, 2, str. 309-328.
72. Prichard, J. & Payne, J. (2005). Alcohol, drugs and crime: a study of juveniles in detention. *Research and public policy series no.67*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
73. *Процена претње о тешког и организованог криминала – јавна верзија* (2015). Београд: Министарство унутрашњих послова Републике Србије.
74. *Процена претње о тешког и организованог криминала – јавна верзија* (2020). ур. Ребић, В. и Ковачевић, Д. Београд: Министарство унутрашњих послова Републике Србије.
75. Radovanović, I. (2010). Povezanost osobina Ajzenkovog spektra sa poremećajima ponašanja u školi. *Magistarska teza*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, FASPER.
76. Radovanović, I. i Radulović, D. (2014). Factor structure of secondary school student's behaviour, *International Handbook of Academic Research and Teaching, Proceeding of Intellectbase of International*

- Consortium, Las Vegas (NV), *Review of higher education and self learning*, vol. 7, (23), 64 -82.
77. Radovanović, I. (2015). Učestalost zloupotrebe droge u populaciji učenika srednjih škola u Beogradu. U: K. Butorac (ur.), *Zbornik radova IV međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija, 376-393.
  78. Radovanović, I. (2016). Zloupotreba droga u populaciji srednjoškolskih učenika: fenomenologija, etiologija i modeli prevencije. *Odbranjena doktorska disertacija* na Univerzitetu u Beogradu, Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
  79. Радовановић, И. и Лајић, О. (2016). Злоупотреба дроге као облик криминала малолетника – проблеми истраживања, феноменолошке карактеристике и однос са неким поремећајима понашања. У: Коларић, Д. (ур.) *Тематски зборник радова – Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције*, стр. 343-376.
  80. Радовановић, И., Спасић, Д. и Радовановић, Д. (2019). Адолесцентске вршњачке групе и злоупотреба дроге. *Социолошки преглед*, vol. LIII (2019), no. 4, стр. 1584–1608.
  81. Radulović, D. (1995). Drug Use in Post-Communist Societies, *Sociologija*, Vol. 37, No. 4, pp. 575-601
  82. Radulović, D. (1998). Бихејвиоралне и неврофизиолошке карактеристике психопатских преступника. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 36 (2), 125-146.
  83. Radulović, D., Hošek, A., Momirović, K. i Radovanović, D. (1998). Uticaj socioloških i psiholoških faktora na različite vrste kriminalnog ponašanja, U: *Rezime radova sa stručnog skupa Empirijska istraživanja u psihologiji*, Beograd: Institut za psihologiju, Filozofski fakultet.
  84. Радуловић, Д., (2003), Питања дефинисања и класификације зависности и злоупотреба дрога, у: Опалић, П., *Социологија*, vol. XLV, бр.1, Београд: Филозофски факултет
  85. Radulović, D. (2006). *Psihologija kriminala – psihopatija i kriminal*. Beograd: Univerzitet u Beogradu FASPER i IKSI.
  86. Radulović, D. (2014). *Psihološke osnove poremećaja ponašanja*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
  87. Regier, D. A., Farmer, M.E., Rae, D. S., Locke, B. Z., Keith, S., Judd, L. L. & Goodwin, F. (1990). Comorbidity of mental disorders with

- alcohol and other drug abuse. *Journal of American Medical Association*, 264, 2511-2518.
88. Rončević, N., Stojadinović, A. i Radovanov, D. (2001). *Adolescencija – zdravstvena zaštita*. Novi Sad.
  89. Rot, N. (2003). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
  90. Rot, N. (2010). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
  91. Rot, N. (2010a). *Psihologija grupa*. Beograd: Zavod za udžbenike.
  92. Sakoman, S. (2009). *Školski programi prevencije ovisnosti*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
  93. Simeunović-Patić, B. (2003). *Ubistva u Beogradu*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i IKSI.
  94. Singer, M. (1998). Organizirani kriminal. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol 5 (2), 547-576.
  95. Спасић, Д. (2013). *Концепт полиције у заједници и породично насиље*. Универзитет у Београду, Факултет безбедности, докторска дисертација.
  96. Stakić, Đ. (2013). *Priručnik za stručnjake u sistemu maloletničkog pravosuđa*. International management group – IMG.
  97. Stanković, M. (2008). *Droga i kriminal*. Beograd: Simbol.
  98. Stojadinović, A. S. (2004). Faktori rizika i protektivni faktori za usvajanje rizičnih ponašanja – upotrebu duvana, alkohola, i droga/u u adolescenciji. *Doktorska disertacija*, Novi Sad: Medicinski fakultet.
  99. Stojanović, Z. (1989). Organizovani kriminalitet i pitanja zaštite i ostvarivanja ljudskih prava. U: *Prava čoveka i savremena kretanja u kriminalnoj politici. Zbornik radova*, Beograd, str. 121-136.
  100. Stojanović, Z. (1990). Organizovane forme kriminaliteta. *Bezbednost i društvena samozaštita* 5/1990, str. 62-71.
  101. Strategija o sprečavanju zloupotrebe droga za period 2014–2021. godine. *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 1/2015.
  102. Spasenović, V. (2003). Vršnjačka prihvaćenost/odbačenost i školsko postignuće. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* (35) 267-288.
  103. Stoolmiller, M. & Blechman, E.A. (2005). Substance Use is a Robust Predictor of Adolescent Recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, 32, 3, 302-328.
  104. Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2020). Key substance use and mental health indicators in the United States:

- Results from the 2019 National Survey on Drug Use and Health (HHS Publication No. PEP20-07-01-001, NSDUH Series H-55). Rockville, MD: Center for Behavioral Health Statistics and Quality, Substance Abuse and Mental Health Services Administration.
105. Šapić, R. (2008). *Uloga porodice i psihotičizma u politoksikomaniji*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
  106. Šarić, J., Sakoman, S. i Zdunić, D. (2002). Zloupotreba droga i uključenost u kriminalno ponašanje. *Društvena istraživanja*, 11, (2-3), 353-377.
  107. Škulić, M. (2003). Osnovne krivičnopravne mogućnosti za suzbijanje organizovanog kriminaliteta. U: *Bilten sudske prakse Okružnog suda u Beogradu*, br. 59.
  108. Trebješanin, Ž. (2003). *Leksikon psihoanalize*. Novi Sad: Matrica srpska.
  109. Trebješanin, Ž. (2008). Nasilje u školama: motivi, prevencija i suzbijanje. U: D. Radovanović (ur.) *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja*, FASPER, str. 193-213.
  110. Tucker, J.S., Edelen, M. O., Ellickson, Ph. L. & Klein, D.J. (2011). Running Away from Home: A Longitudinal Study of Adolescent Risk Factors and Young Adult Outcomes. *Journal of Youth and Adolescence*. 40, pp. 507-518.
  111. UNODC, World Drug Report 2006. United Nations publication, Sales No. E.06.XI.10
  112. UNODC (2012), World Drug Report 2012. United Nations publication, Sales No. E.12.XI.1).
  113. Вуковић, С. (2011). Превенција злоупотребе опојних дрога кроз стратегију смањивања потражње за опојним дрогама. У: С. Мијалковић, Д. Коларић, Д. Субашић (ур.) *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 43-57.
  114. Wentzel, K.R. & Asher, S.R. (1995). The academic lives of neglected, rejected, popular and controversial children. *Child Development*, 66, 3, 754-763.
  115. Жунић-Павловић, В. и Поповић-Ћитић, Б. (2007). *Превенција злоупотребе психоактивних супстанци код ученика старијих разреда основне школе*. Београдска дефектолошка школа, 2, 195-210.

116. Жунић-Павловић, В., Ковачевић-Лепојевић, М. и Павловић, М. (2014). Улога спортских активности у превенцији поремећаја понашања. У: Игњатовић, А., Марковић, Ж. (ур.), *Физичка култура и модерно друштво*, Универзитет у Крагујевцу – Факултет педагошких наука у Јагодини, 101- 111.
117. Жунић-Павловић, В. и Павловић, М. (2008). Основни приступи у школским програмима превенције поремећаја понашања. У: Д. Радовановић (ур.), *Поремећаји понашања у систему образовања*, Београд: Универзитет у Београду Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 129-140.

IX ИНДЕКС АУТОРА

A

Abadinsky, H., 26
Ahlström, S., 41
Andersson, B., 41
Asher, S.R., 151, 233
Arthur, M.W., 104

B

Bachman, J.G., 43, 132, 139, 215, 220
Bailey, S., 147, 225
Balakireva, O., 41
Bandura, A., 107
Barnes, G.E., 43
Bartol, C., 107, 151, 233
Bartol, A. 151, 233
Baumrind, D. 140
Bentler, P.M. 147, 225
Berglund, L., 104
Berkowitz, L. 107
Bjarnason, T., 41
Blade, J., 197
Blechman, E.A., 140, 220
Bošković, M.V., 26
Bronfenbrenner, U., 146
Bukelić, J., 13, 18, 20, 44, 48

C

Canals, J., 194
Catalano, R.F., 104, 152, 236, 237
Chase, J.A., 132, 139, 215, 220
Chou, C.P., 144, 223
Chrutchfield, R., 107

Č

Čolović, P., *197*

D

Diekstra, R.F., *137, 218*

Donovan, J.E., *132, 139, 215, 220*

Domenech, E., *197*

Dragićević, Č., *103*

E

Edelen, M. O., *101*

Ellickson, Ph. L., *101*

Elliott, D.S., *43*

F

Farmer, M. E., *32*

Finkelhor, D., *100*

Francis, L. J., *197*

Freud, S., *107*

G

Garnefski, N., *137, 218*

Goodwin, F., *32*

Gottfredson, M.R., *140, 220*

Grujičić, S., *197*

Guttormsson, U., *41*

H

Hammer, H., *100*

Harris, J., *233*

Hawkins, J.D., *152, 236, 237*

Hibell, B., *41*

Hindelang, M. J., *43*

Hirschi, T., *43*

Hoyt, D.R., *100, 101*

Hošek, A., 37, 115, 218, 220
Hubbard, R.L., 147, 225
Huizinga, D., 43

I

Ignjatović, Đ., 26
Ilić, Z., 113, 185

J

Jang, K., 156, 233
Jessor, R., 132, 139, 215, 220
Johnston, L.D., 43, 215, 220
Johnson, K.D., 100
Јованић, Г., 185
Judd., L. L., 32
Југовић, А., 41, 44, 83, 147, 185, 189, 225

Y

Yoder, K.A., 101

K

Keith., S., 32
Klein, D.J., 101
Коларевић, Д., 47
Коккеви, А., 41
Костић, М., 40
Ковачевић, Р., 185
Ковачевић-Лепојевић, М., 83, 95, 116, 157, 228
Kraus, L., 41
Krech, D., 107

L

Ласковић-Grgin, K., 136, 218
Лајић, О., 41
Лечић-Тошевски Д., 189
Li, C.Y., 144, 223

Lickona, T., *146*
Livesly, J., *156, 233*
Locke., B. Z., *32*
Lovrić, S., *13, 18, 20*

M

Marinković, D., *26, 29, 31*
Menard, S., *43*
Milivojević, Z., *44*
Miller, J., *152, 236, 237*
Milosavljević, B., *18, 44, 136, 140, 189, 218, 220*
Милосављевић, М., *18, 44, 136, 140, 189, 218, 220*
Milošević, N., *151*
Mitić, M., *139*
Mitrović, D., *146, 225*
Moffitt, T.E., *73, 76*
Momirović, K., *37, 115, 137, 218, 220*
Morgan, M., *41*

N

Narusk, A., *41*
Newcomb, M.D., *147, 225*

O

Obretković, M., *218, 220*
O'Malley, P.N., *132, 139, 215, 220*
Olson, J.J., *104*
Olweus, D., *108, 190*
Оташевић, Б., *47*

P

Paune, J., *43*
Павловић, М., *157, 185, 228*
Пејовић-Милованчевић, М., *189*
Penning, M., *43*
Pentz, M.A., *143, 223*
Petz, B., *103*

Plut, D., *108, 190*
Poradić, D., *108, 190*
Поповић-Деушић С., *189*
Поповић-Ћитић, Б., *19*
Prichard, J., *43*

R

Rae., D. S., *32*
Радић-Шестић, М., *185*
Радовановић, Д., *37, 115, 156*
Радовановић, И., *21, 41, 44, 45, 47, 78, 95, 105, 126, 147, 153, 156, 157, 159, 160, 185, 192, 193, 197, 205, 225, 228, 232, 240, 258*
Radovanov, D., *46*
Radulović, Drago, *13*
Radulović, Danka, *21, 32, 37, 108, 115, 156, 190*
Regier D. A., *32*
Rončević, N., *46*
Rot, N., *107, 146, 151, 233*

S

Sakoman, S., *137, 140, 218, 220*
Schulenberg, J.E., *43*
Sedlak, A.J., *100*
Singer, M., *26*
Smederevac, S., *146, 225*
Simeunović-Patić, B., *104, 185*
Spasenović, V., *151*
Спасић, Д., *156, 269*
Stakić, Đ., *18, 19, 24*
Stanković, M., *18, 20, 41, 46, 48, 83*
Stojadinović, A., *46, 147, 153, 225, 232*
Stojanović, Z., *26, 30*
Stoolmiller, M., *140*

Š

Škulić, M., *26*
Šarić, R., *146, 225*
Šarić, J., *137, 218, 220*

T

Trebješanin, Ž., *107, 108, 190*

Tucker, J.S., *101*

V

Vernon, P., *156, 233*

Вуковић, С., *44*

W

Weis, J. G., *43*

Wentzel, K.R., *151, 233*

Whitbeck, L.B., *100, 101*

Z

Zdunić, D., *137, 218, 220*

Ž

Жунић-Павловић, В., *19, 83, 95, 116, 157, 185, 228*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.9:343.575-053.6

РАДОВАНОВИЋ, Ивана, 1973-

Злоупотреба дроге : адолесценти у Београду / Ивана Радовановић. - Београд :
Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2021 (Београд : Пекограф). -
288 стр. : табеле ; 25 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр.
273-282. - Регистар.

ISBN 978-86-80756-38-7

а) Дроге -- Злоупотреба – Адолесценти

COBISS.SR-ID 36336137